

Nicolae GUDEA
Corneliu GAIU

CONTRIBUȚII LA ISTORIA CREȘTINISMULUI TIMPURIU ÎN SUD-ESTUL EUROPEI

Despre Biserica creștină la Gepizi

În amintirea profesorului Kurt Horedt

BIBLIOTECA MUZEULUI BISTRIȚA
Seria HISTORICA

②②

Coordonator: **Corneliu GAIU**

Complexul Muzeal Bistrița-Năsăud
Str. General Grigore Bălan nr. 19
Bistrița, România
Tel.: 0263-211063, fax: 0263-230046
e-mail: complexmuzealbn@yahoo.com

Nicolae GUDEA
Corneliu GAIU

**Contribuții la istoria creștinismului
timpuriu în sud-estul Europei.**

Despre Biserica creștină la Gepizi

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

GUDEA, NICOLAE

**Contribuții la istoria creștinismului timpuriu în sud-estul Europei :
despre biserica creștină la Gepizi / Nicolae Gudea, Corneliu Gaiu. -**

Cluj-Napoca : Accent, 2015

Conține bibliografie

ISBN 978-606-561-138-2

I. Gaiu, Corneliu

28(091)

ISBN 978-606-561-138-2

© Accent, 2015

Cluj-Napoca

www.edituraaccent.ro

Traducere rezumat: Papp Éva

Hărți și desene: Rodica Gaciu

Cuprins

I.	Motivație.....	7
II.	Introducere.....	8
III.	Scurt istoric al cercetărilor referitoare la religia Gepizilor	9
IV.	Metoda de lucru	13
V.	Premize	15
VI.	Scurtă istorie a Gepizilor (454–567)	17
VII.	Contextul istoric	22
VIII.	Despre arianism și arianismul la Germanii din est	25
IX.	Creștinismul la Gepizi.....	30
X.	Dovezile arheologice.....	33
	Lista localităților cu descoperiri gepide cu simboluri creștine.....	43
	<i>Repertoriul I. Localități cu descoperiri de artefacte creștine sau creștinate în „regatul” de pe Tisa mijlocie (Câmpia Tisei) după 454</i>	<i>44</i>
	<i>Repertoriul II. Localități cu descoperiri de artefacte creștine sau creștinate în „regatul” din Transilvania după 454</i>	<i>51</i>
	<i>Repertoriul III. Localități cu descoperiri de artefacte creștine sau creștinate în „regatul” din Pannonia II – Sirmiensis</i>	<i>63</i>
XI.	Concluzii.....	68
XII.	Beiträge zur Geschichte des Frühchristentums in Südosteuropa <i>Über die christliche Kirche bei den Gepiden (Zusammenfassung)</i>	<i>70</i>
XIII.	Bibliografie și prescurtări.....	81
XIV.	Lista ilustrațiilor	91

Inhalt

I.	Motivation/Begründung	7
II.	Einführung	8
III.	Kurze Geschichte der Forschungen über die Religion der Gepiden	9
IV.	Arbeitsmethode	13
V.	Voraussetzungen	15
VI.	Kurze Geschichte der Gepiden (454 – 567).....	17
VII.	Historischer Kontext.....	22
VIII.	Über den Arianismus im allgemeinen und den Arianismus bei den Ostgermanen	25
IX.	Das Christentum bei den Gepiden	30
X.	Archäologische Belege.....	33
	Verzeichnis der christlichen oder christianisierten Artefakte	43
	<i>Repertorium 1.</i> Ortschaften mit christlichen oder christianisierten Artefakten im „Königreich“ der Theißebene. Literaturverzeichnis.....	44
	<i>Repertorium 2.</i> Ortschaften mit christlichen oder christianisierten Artefakten im „Königreich“ Siebenbürgen. Literaturverzeichnis.....	51
	<i>Repertorium 3.</i> Ortschaften mit christlichen oder christianisierten Artefakten im „Königreich“ Pannonia II – Sirmiensis. Literaturverzeichnis ...	63
XI.	Schlußfolgerungen	68
XII.	Zusammenfassung.....	70
XIII.	Literaturverzeichnis.....	81
XIV.	Abbildungsverzeichnis.....	91

I. Motivație

Parcurgând mai multe cărți de istorie a Bisericii pentru epoca privitoare la migrații și dicționarele de teologie, în specialitate, am constatat că sunt menționate sau descrise mai amplu sau mai pe scurt istorii ale creștinismului, respectiv ale Bisericii, la mai toate popoarele de neam germanic din răsăritul Europei. Am identificat astfel creștinarea Vizigoților, Ostrogoților, Vandalilor, Burgunzilor, Francilor etc. (*Handbuch der Kirchengeschichte*, II/1, 1973, p. 237–238; *Dictionnaire de Théologie Catholique*, I, 1937, p. 1851–1854; *Kirsch* 1930, p. 615–626; *Andressen* 1971, p. 527–532; *Sievernich* 2009, p. 49–50).

Nu avem, în schimb, nimic sau aproape nimic despre creștinismul la Gepizi și despre Biserica lor. Și totuși, anume lucrări pomenesc acest lucru. *K. Schäferdieck* (Germanen, în *RAC X*, 1978, p. 514), afirmă că religia creștină la Gepizi era organizată bisericește și dă exemplu cazul episcopului Thrasaricus de la Sirmium. Arheologic – scrie autorul – este dovedită prin folosirea simbolurilor creștine pe anumite artefacte și dă exemplu descoperirile lui D. Csallányi (cf. *Csallányi* 1961, p. 274). *G. Schwandtler* (*RGA* 2, 1976, p. 177) scria în 1976 (când descoperirile de la Apahida nu erau încă clare) „dacă descoperirile de la Apahida sunt gepide, atunci avem o dovadă că pătrunderea creștinismului la Gepizi datează din a doua jumătate a secolului al V-lea”.

Datele în legătură cu convertirile Germanilor, în general, nu sunt destul de sigure (*Handbuch* II/2, p. 238).

Lucrarea de față încearcă să umple acest gol, pentru Gepizi.

II. Introducere

Se cunoaște, în general, răspândirea și respectiv, aria locuită de Gepizi după anul 454 (bătălia de la Nedao); un grup masiv în Câmpia Tisei în jurul vărsării râurilor Criș (*Csallányi 1961* – harta); un alt grup masiv în nord-estul Transilvaniei, mai ales la nord de râul Mureș, dar și la sud de acesta (*Gaiu 2011* pentru zonele de la nord de Mureș; *Harhoiu 2001* pentru Transilvania de sud); al treilea grup pentru zona din Croația de nord, situată mai ales între Sava și Drava aproape de vărsarea în Dunăre (*Migotti 1997*; *Mrkobrad 1980*); se cunosc mai multe cimitire mai ales în Câmpia Tisei (*Csallányi 1961*, passim), dar și în Transilvania atât în partea de nord-est (*Gaiu 2011*, passim), cât și la sud de Mureș (*Bârză 2010*); se cunosc puține date în legătură cu structurile de locuire (*Bóna 2001*; *Nagy 2007*; *Gaiu 2011*, passim); se cunosc artefacte tipice pentru lumea gepidă (fibule, cataramă de centură, aplice, inele), unele provenite din importuri și altele diverse piese creștinate, dar și vase ceramice tipice produse locale. Nu se știe aproape nimic despre viața spirituală a celor din Transilvania, respectiv religie, decât prezența unor simboluri creștine (*K. Horedt, Istoria României I*, p. 708) și presupusa dependență a înmormântărilor în șiruri de creștinism (destul de nesigură de altfel).

Studiul nostru de față încearcă să includă toate datele în legătură cu religia Gepizilor atât cele din sursele scrise (destul de vagi) dar și, mai ales, din sursele arheologice dintre care unele foarte recente. Nu vom neglija nici presupunerile provenind din literatura de specialitate (C. Diclescu, K. Horedt, D. Csallányi, J. Bóna, Margit Nagy, C. Gaiu etc.).

Trebuie să subliniez de la început că lipsește o prezentare a istoriei creștinismului primitiv la Germanii din est, de altfel. De altfel, așa scrie marea enciclopedie germană (*RGA 11, 1998*, p. 388–394 K. Schäferdiek); iar la p. 402 scrie: „În afară de episcopul Thrasaricus nu se știe nimic de Biserica lor”; dacă, continuă autorul, „ar exista o asemenea istorie ea ar trebui să aibă trei etape principale: a. creștinismul arian gotic, secolele IV–VI; b. creștinarea Francilor și Saxonilor, secolele VII–IX; c. creștinarea Germanilor nordici, secolele X–XI”.

Din motivele mai sus amintite lucrarea noastră nu este lipsită de anumite neclarități.

III. Scurt istoric al cercetărilor referitoare la religia Gepizilor

De la bun început trebuie să spunem că nu s-a ocupat nimeni de relația între Gepizi și autohtoni și religia lor. Fig. 1 și mai ales în epoca târzie. Fig. 2–3.

Pentru epoca în care se afirmă că au primit arianismul (secolul IV), nu se știe nimic, în afară de ceea ce scriu izvoarele scrise (vezi mai jos).

Creștinismul timpuriu la Goții de la Dunărea de Jos a fost integrat (înainte de 370) în organizarea bisericească din Imperiu. Biserica Goților a fost reprezentată la conciliul de la Niceea (325) de episcopul Theophilus al Gothiei. Despre acesta se discută încă dacă era episcop al Goților de la Dunărea de jos sau al Goților din sudul Rusiei actuale, respectiv Crimeea (Popescu 1988). Oricum, se supuneau episcopului din Constantinopol.

Biserica condusă de Wulfila după trecerea Dunării (341) și Biserica Vizigoților după 375 au rupt de legăturile cu ortodoxia, parțial datorită măsurilor antieretice ale împăratului Theodosius I, parțial datorită apartenenței la arianism, Bisericile ariene au devenit autonome (vezi mai jos).

C. Diclescu (Diclescu 1924) a fost cel dintâi care a „atacat” acest subiect. El afirma (Diclescu 1924) că religia creștină a fost introdusă de Gepizi pe la mijlocul secolului V. Pe baza inelelor cu cruce și a inscripției de la Apahida, el afirma că înmormântatul a fost creștin. La aceasta el a adăugat și monetele de la Sirmium ale regelui gepid Cunimundus (562), monete care aveau pe revers monogramă de tip creștin și cruce. Mai mult, C. Diclescu (Diclescu 1924, p. 371) vorbește despre o misiune creștină gepidă la Heruli.

În principalele lexicoane catolice (e.g. *DThC I*, 1851) se vorbește despre arianism la Vizigoți, Burgunzi, Vandali, Ostrogoți, Longobarzi, dar nimic despre Gepizi.

Articolul de sinteză „Gepiden” (RGA 11, 1998, p. 115–140: W. Pohl, Agnes B. Tóth, Margit Nagy) nu prezintă nimic despre religia Gepizilor. În chip cu totul pasager apare la p. 138 afirmația că în secolul VI Gepizii erau arieni (cf. *Procopius BG V*, 1,2). Într-o pseudosinteză despre Gepizi, Zsolt Galina (*Galina 2000*, p. 54), se ocupă în treacăt și de religia lor. Destul de confuz. Amintește de simbolurile creștine pe obiecte bizantine, afirmă că numai clasa nobilă a fost atinsă de creștinism, contactul cu creștinismul s-a produs doar în a doua jumătate a secolului V, în formă ariană, au avut episcopie ariană la Sirmium.

Cunoștințele au evoluat însă datorită arheologiei. D. Csallányi (*Csallányi 1961*, p. 274), a înregistrat simboluri creștine, în formă de cruce mai ales, pe mai multe categorii de artefacte: Kiszombor (lanț pentru gât), Szentes–Nagyhegy (pandantiv de centură, ac de păr în formă de cruce, placă de cataramă, aplică de centură), Band (inel de aur cu cruce), Csongrád (placă de centură); Verešmort/Unirea (placă de centură, ac de cataramă); Szöreg (placă de centură); Pecica (placă de centură); Kiszombor (nit cu cap rotund); Tiszaders (capăt de curea). Din păcate autorul nu a comentat istoric aceste descoperiri.

Un pas mare înainte a făcut I. Bóna (*Bóna 1976*, p. 80–90, capitolul „Ortodocși, Arieni, Păgâni”). El credea că începuturile creștinismului gepid datează din secolul VI, afirmând că orientarea mormintelor N–S nu este o dovadă de creștinism (p. 86). Influența creștină, zice el, s-ar putea afla în lipsa ofrandelor alimentare și a băuturilor. Urme clare de creștinism sunt foarte puține (p. 88). La Band sunt capace de reliquiare cu rama de bronz. Probabil nu erau relique în ele pentru că arienii nu „gustau” relicvele. La Szentes–Nagyhegy (M 61), un reliquiar din argint aurit are incizată o cruce. Crucea, zice el, este identică cu cea de pe lanțul de gât de la Kiszombor. La Szentes–Berekhát există totuși o podoabă în formă de cruce. Cataramele cu cruce traforată pe placă (de tip Sucidava) de la Kishomok, Szöreg, Pecica, Tatabánya sunt produse care proveneau din comerț. Totuși catarama de la Csongrád–Kettőshalom cu cruce traforată și porumbei o admite drept dovadă a creștinismului.

Problema religiei la gepizi a fost reluată prin anii 80 de W. Pohl (*Pohl 1980*), într-un subcapitol al unui vast studiu despre Gepizi (p. 283–285). W. Pohl scrie despre evanghelizarea lor prin Vizigoți, despre faptul că erau arieni, despre episcopul Thrasaricus de la Sirmium. El afirmă că substratul creștin inițial a supraviețuit până la intrarea în confederația hunică. Unele simboluri creștine, zice W. Pohl, cum era crucea, apare în chip regulat între sau pe ofrandele mortuare. Episcopia de la Sirmium este un exemplu de felul de dezvoltare al creștinismului. Între practicile elitelor barbare se afla și preluarea unor simboluri creștine. Dar, zice W. Pohl, a persistat și păgânismul.

Autorii români, care s-au ocupat cu Gepizii nu au dat importanță acestui aspect al vieții lor. În ciuda săpăturilor ample, care au constituit fundamentul cercetărilor asupra Gepizilor, I. Kovács (*Kovács 1913; Kovács 1915*), nu a făcut nici o referire la religia Gepizilor. Nici K. Horedt, care a făcut cele mai ample săpături arheologice în fortificația, așezarea și cimitirul gepid de la Morești (*Horedt 1979*), nu a „atacat” acest subiect, deși a identificat simboluri creștine. În afară de cele trei inele de aur, și afirmația că personajul sau personajele de la Apahida și Someșeni erau creștine (probabil) lipseau orice fel de date. K. Horedt afirma (*Istoria României*, I 1960, p. 708) începutul creștinării datează de la sfârșitul secolului IV, iar creștinarea se poa-

te considera încheiată abia în secolul V, după prăbușirea stăpânirii hunice. În afara datelor de la Apahida, mai amintește descoperirile din cimitirul de la Unirea/Verșmort, din prima jumătate a secolului VII (catarama și aplici). Dintre cercetătorii români care s-au ocupat cu Gepizii, singur, C. Opreanu a încercat să se refere mai detaliat la religia lor. De fapt, studiul său (*Opreanu 1995*, passim) scrie că nu există argumente care să susțină prezența creștinismului la triburile germane (Vizigoți) care au staționat sau trecut peste teritoriul transilvan. Aceleași idei le-a dezvoltat 10 ani mai târziu (*Opreanu 2006*, p. 925). Toată această negare se baza pe respingerea caracterului creștin al celor două piese de la Pălatca. Pe baza aceluiași piese (Ioana Hica și K. Horedt) au încercat să demonstreze prezența creștinismului în cadrul culturii Sântana-Cerneahov din Transilvania (*Hica 1976*, p. 34–35; *Horedt 1982*, p. 195–196), mai exact începuturile creștinismului la Goți. D. Protase (*Acta MP 32.1*, 1995, p. 773) consideră că cele două piese de la Pălatca au aparținut autohtonilor daco-romani. Tot așa le consideră și M. Russu (*Russu 1991*, p. 88–89); B. Magomedov (*Magomedov 1991*, p. 202, p. 275, fig. 74/15) consideră piesa de la Pălatca gotică!

Într-un studiu amplu, dedicat izvoarelor și stadiului cercetărilor pentru epoca protoistoriei Transilvaniei în secolele VI–VII, R. Harhoiu (*Quellenlage und Forschungsstand der Frühgeschichte Siebenbürgens im 6.–7. Jh. in Dacia XLIII–XLV*, 1999–2001, p. 97–158), trece în revistă: a. izvoarele și cercetările arheologice; structura descoperirilor; b. stadiul cercetărilor (așezări, cimitire); c. materialul arheologic (ceramică, podoabe, piese de port); d. grupele culturale arheologice; e. situația etnică. În cadrul acestui ultim punct îi analizează pe: 1. Ostrogoți; 2. Ostrogoto-Gepizi; 3. Federații; 4. populația Transilvaniei; 5. populații amestecate; 6. Kuturgurii; 7. Germanii târzii; 8. Romanicii; 9. Gepizii; 10. Avarii; 11. Slavii.

La p. 143, în cadrul spațiului destinat romanicii, discută, foarte anemic despre creștinism, cam astfel:

- strâns legate de importurile bizantine sunt artefactele creștine care sunt un indicator etnic pentru romanici din cauza legăturilor tradiționale cu Imperiul;
- dar, zice R.H. – și Gepizii erau creștini deși poate nu toți; purtătoarea cataramii cu cruce de la Bratei era sigur Gepidă, dar nu sigur creștină;
- este greu de dovedit dacă simbolurile creștine de pe vasele lucrate cu mâna pot fi considerate creștine.

Trebuie să menționez cu durere că cunoștințele despre creștinism în epoca migrațiilor ale lui R. H. sunt debile. Nici măcar nu s-a oboșit să vadă ce zic ungurii, croații, bulgarii, despre creștinismul la barbari (Vizigoți, Ostrogoți etc.).

Într-un text din *Enciclopedia Arheologiei Românești* (București, 2000, p. 176), R. Harhoiu afirmă totuși în trecere că o parte din Gepizi au trecut la creștinism la sfârșitul secolului V.

Unul dintre autorii lucrării de față, preocupat în special de istoria creștinismului pe teritoriul Daciilor și al fostelor provincii dacice, după 275, Fig. 1–3, a propus o nouă lectură (*Gudea 2010*) pentru inscripția de pe inelul nr. 3 de la Apahida, lectură care arată că inscripția este forma prescurtată a unei urări de nuntă bizantine, creștine. Cu această nouă lectură problema creștinismului la Gepizii din Transilvania s-a lansat din nou.

IV. Metoda de lucru

La baza lucrării stau mai multe categorii de informații. Mai întâi am încercat să adunăm toate informațiile scrise de autorii antici referitoare la Gepizi și în special la religia lor; apoi am căutat rezultatele cercetărilor arheologice și de teren în așezări sau cimitire gepide. În al treilea rând am consultat literatura de specialitate, respectiv modul cum au fost înregistrate și interpretate cunoștințele despre Gepizi și religia lor la ora actuală.

Pe baza ultimelor cercetări arheologice am căutat și separat toate, sau aproape toate artefactele care, fie din fabricație (importuri bizantine), fie din acțiunea de creștinare cu simboluri creștine, a unor artefacte locale, pot fi considerate produse ale vieții creștine. În cazul cercetărilor arheologice un rol deosebit l-au jucat cercetările și descoperirile din ultimii ani atât în Câmpia Tisei (unde interesul pentru Gepizi a cam scăzut în ultimii ani, datorită interesului pentru Avari), cât, și mai ales, în Transilvania de la nord de Mureș (pe Someșul Mic și pe afluenții dinspre sud ai Someșului Mare) (vezi bibliografia).

Am acordat o atenție deosebită problemelor creștinismului din epoca migrațiilor. Pe de-o parte pentru că avem de a face cu creștinismul locuitorilor romani din provincia Moesia I, Pannonia II, Valeria, Dacia Porolissensis și Dacia Superior (vezi bibliografia), pe de altă parte avem de a face cu creștinismul arian al Germanilor de est (Vizigoți, Ostrogoți și mai ales Gepizi). Încă nu s-a încercat și nici nu s-a putut face o departajare reală între cele două fețe ale creștinismului. La această situație se adaugă desigur și politica misionară a Imperiului Roman făcută prin Biserică, care (politică) este greu de identificat între cele două curente, ortodox și arian.

La baza studiului, a metodei de lucru, au stat desigur descoperirile arheologice. Am aplicat la repertoriile noastre privind pe Gepizi, modul și modelul de alcătuire al repertoriilor de artefacte și descoperiri creștine din epoca romană. Modele au fost lucrările lui Ch. Thomas (*Thomas 1993*) și C.F. Mawer (*Mawer 1995*) pentru provinciile Britanice, R. Harreiter și Renate Pillinger (*Harreiter–Pillinger 1999*) pentru Austria, Edith B. Thomas (*Thomas 1982*), E. Tóth (*Tóth 1991*), Dorottya Gáspár (*Gáspár 2002*) pentru Ungaria, Branka Migotti (*Migotti 1997*) pentru Croația, N. Gudea (*Gudea–Ghiurco 1988; Gudea 2011, Gudea–Chiu 2005*) și Al. Madgearu (*Ma-*

dgearu 2001) pentru România, în special pentru fosta provincie Dacia. La seria de scrieri despre descoperirile creștine primitive a trebuit să adăugăm lucrarea scrisă de Dorottya Gáspár (*Christianity in Roman Pannonia. An evaluation of Early Christian finds and sites from Hungary*, BAR IS 1010 Oxford 2010) dar putem spune câteva observații: a. titlul este curios; prima lui parte se referă la Pannonia, care cuprinde părți din Austria, Slovacia, Serbia, Croația; a doua parte a titlului este mai precisă se referă numai la Ungaria, care ocupă cam 1/3 din teritoriul fostei Pannonia. Așa că în situația de față nu știm ce și cât reflectă din creștinismul pannonic.

O atenție deosebită am acordat lucrării Brankăi Migotti care s-a ocupat foarte detaliat de selecția artefactelor creștinate, încercând chiar separarea produselor creștine ortodoxe, de cele ale arienilor.

Ar trebui să adaug aici și lucrarea lui V. Lungu (*Creștinismul în context vest-pon-tic*, Sibiu–Constanța 2000), dar din păcate se axează mai mult pe inscripții, monu-mente, martiri decât pe elementele mărunte ale vieții creștine. Așa că, având altă metodă de lucru am evitat să o folosesc. Mult mai detaliat și la subiect este studiul lui A. Rădulescu–V. Lungu (*Le christianisme en Scythie Mineure à la lumière des der-nières découvertes archéologiques*, în Actes du XIe Congrès International d'archéolo-gie chrétienne. École française de Rome, Rome 1989, p. 2561–2615), dar nici aici nu se bazează pe un repertoriu sistematic al descoperirilor mărunte.

Există desigur și repertorii pentru artefacte și descoperiri din epoca migrațiilor (Bârzu 2010; Velter 2002; Horedt 1986 etc.) din care am ales numai pe cele care interesează studiul de față (vezi și lucrarea generală a lui Z. Vinski: *Vinski 1957*). Toate descoperirile de la vest de Carpați le-am încadrat la grupul din Câmpia Tisei.

Aplicarea acestei metode a însemnat înregistrarea tuturor sau aproape tutu-ror artefactelor cu simboluri creștine pentru întâia oară, urmând ca apoi critica științifică să încerce să le analizeze în chip diferit. Am înregistrat deci localitatea de unde provin artefactele studiate, condițiile de descoperire eventual, tipul de artifact, eventual o încadrare tipologică a artefactului pentru a ușura datarea, ti-pologia simbolurilor creștine și apoi răspândirea lor. Am stabilit astfel un anumit stadiu al cercetărilor, respectiv al cunoștințelor.

V. Premize

Până nu demult erau doar două date sigure în legătură cu creștinismul Gepizilor, pe care le-am menționat și mai sus. Primul și cel mai important se referea la regatul gepid de la Sirmium/Sremska Mitrovica (Croatia). Izvoarele scrise menționează acolo un episcop (Thrasaricus) (*Chronica Minora*, ed. Th. Mommsen, MGHA p. 212–213, 1: Gepidorum regnum finem accepit, qui a Longobardis proelio superati: Cuniemundus rex campo occubuit et thesauri eius *per Thrasaricum Arrianae sectae episcopum* et Reptilam Cuniemundi nepotem Iustino imperatori Constantinopolim ad integrum per ducti sunt). Pe baza aceasta s-a presupus existența unei episcopii (Bóna 1976, p. 101). Cercetările arheologice au mai arătat că un rege gepid de la Sirmium, la mijlocul secolului VI (560–567), numit Cunimundus a emis o serie de monete de bronz și argint în numele împăratului Iustinianus I și Iustinus II (Brunšmid 1924; Ștefan 1925; Bóna 1976, p. 124); piesele aveau pe avers chipurile împăraților mai sus amintiți, iar pe revers monograma cu cruce și în exergă numele regelui Cunimundus (Ștefan 1925; Diculescu 1924–1925, p. 369). Tot aici trebuie amintit fragmentul de inscripție de la Istanbul (Haluk Çetinkaia, în *Revue des études byzantines* 67, 2009, p. 225–229), care menționează pe Thrasarich, rege al Gepizilor (488–504), fiul lui Traustila († 488), ajuns comes domesticorum la curtea imperială, la începutul secolului VI.

La celălalt capăt al așezărilor gepide, în Transilvania de nord, au fost descoperite la Apahida și Someșeni (Finály 1889; Horedt 1958; Horedt–Protase 1970) trei morminte cu piese de aur și argint; între ele un pectoral de aur cu cruce (Someșeni), trei inele: unul cu patru cruci, unul cu monogramă și cruce, altul cu inscripție și cruce, o fibulă cu capete în formă de bulbi de ceapă cu cruce pe picior, precum și alte piese cu forme cruciforme (Apahida). Pe baza acestora s-a susținut caracterul creștin al mormintelor și înmormântațiilor. Au fost considerate morminte princiare. S-a propus chiar (Rusu 1964, p. 35–39) existența unui centru episcopal. Propunerea a fost respinsă cu argumente serioase (Zugravu 1997, p. 419, nota 227). Între timp a fost rezolvată și lectura inelului cu inscripție (nr. 3 din mormântul nr. 1 Apahida). Textul OMHA RVG citit timp de peste 100 de ani ca Omharus, Omaha-rus (cu multe variante) și interpretat ca nume de rege gepid a fost citit OM(onia) HAR(is) YG(ieia), respectiv: înțelegere, noroc, sănătate, o urare de nuntă folosi-

tă în epocă (Gudea 2010, p. 37–40). Acest lucru sugerează că împăratul bizantin a fost nașul de căsătorie al unor tineri din familia „regală” gepidă și a trimis la Apahida/Napoca cadouri de nuntă imperiale. Nu este exclusă nici prezența unei delegații gepide la curtea de la Constantinopol (lucru de-altfel obișnuit în relațiile Bizanțului cu Barbarii). Mormântul de la Apahida și conținutul lui au fost datate la sfârșitul secolului V (Horedt–Protase 1970, p. 211–213). Au fost înlăturate astfel (proces care va dura însă mult timp!!!) cele câteva speculații ale istoriografiei vechi și mai ales interpretarea inscripției ca nume de persoană (principe) OMAHARVS, dar cu lecturi foarte diferite și uneori complicate (G. Finály, K. Horedt, A. Kiss, I. Bóna, M. Rusu, C. Opreanu și alții care i-au „copiat”). S-a considerat de asemenea că unele obiecte din morminte au fost semne de autoritate (Kiss 1994, p. 145–169), propunere acceptată și de N. Zugravu (*Zugravu et alii* 2008, p. 105).

Mai jos vom discuta și locul acestor descoperiri arheologice creștine sigure în istoria creștinismului la Gepizi.

VI. Scurtă istorie a Gepizilor (454–567)

Trebuie să subliniez aici că una din cele mai complete istorii a Gepizilor înainte de descoperirile arheologice a fost scrisă de Ion Buday Deleanu (*De originibus populorum Transilvaniae/Despre originea popoarelor din Transilvania*) elaborată pe la 1815, dar publicată doar în 1991 de L. Gyemant, care a tradus și adnotat manuscrisul latin (p. 98–104). Este vorba de capitolele VII: *Fata Daciae a morte Attilae usque ad Avarorum adventum in Pannoniam*: p. 97–102; și VIII: *Ab everso per Longobardas Gepidarum regno usque ad Hungarorum adventum*: p. 102–104. Lucrarea cuprinde principalele evenimente și personaje din istoria Gepizilor.

Istoria Gepizilor, înainte de integrarea lor în confederația hunică și așezarea în Câmpia Tisei este mai mult presupusă decât cunoscută pe bază de argumente istorice sau arheologice. **Fig. 4.** În general se crede că au venit dinspre nord-est peste Carpați, așezându-se pe Tisa superioară (K. Horedt, C. Diclescu, I. Stanciu). Din păcate nu sunt descoperiri gepide timpurii în această zonă. Alți istorici cred că au fost antrenați de Goți în mișcarea lor de la Marea Nordului pe Nipru și până la M. Neagră și în Câmpia Dunării (I. Bóna). Aici au luat contactul cu Vizigoții, care creștinându-se ca arieni au devenit misionarii acestei religii și pentru Gepizi. Totul s-a petrecut în timpul împăratului Valens. Ipoteza aceasta este sprijinită și de texte (Iordanes) și de atmosfera generală de creștinare din mediul vizigot mai ales.

SHA, p. 137–138 *Claudius 6, 1* îi arată pe Gepizi în compania Goților, Ostrogoților și Tervingilor etc., care au atacat teritoriul roman (268) în Moesia Inferior (cf. *Zosimos*, I, 42) (R. Vulpe–I. Barnea, *Din istoria Dobrogei* II, București, 1968, p. 265–267; *Gerov* 1980, p. 393–394).

Iordanes (*Getica* 31.33), după ce descrie poziția Scitiei, situată între Ocean, Pont și ultima parte a cursului Istrului, spune că primul neam așezat pornind de la apus este al Gepizilor. Theophanes Confessor (*Chronographia* cf. *FHDR* II, 1970, p. 595), scrie anul 5931 (439), p. 94, 9–23: „pe atunci se aflau multe neamuri gotice mari locuind dincolo de Dunăre, în ținuturile nordice. Dintre acestea, vrednice de menționat sunt patru: Goții, Vizigoții, Gepizii, Vandalii care se deosebesc după nume... Toți ascultă de credința netrebnică a lui Arius. Sub Arcadius și Honorius, aceștia trecură Dunărea și se așezară pe pământul Romanilor... Gepizii își aleseră ca locuințe ținuturile din jurul orașelor Singidunum și Sirmium”.

Cam același lucru îl scrie Constantin Porfirogenetul (*Conducerea împărăției* 25.15–32 FHDR II, p. 661): „ei (n.n. Goții, Vizigoții, Gepizii și Vandalii) au trecut Dunărea pe timpul lui Arcadius și Honorius și s-au așezat pe pământul Romanilor. Gepizii au locuit în ținuturile din preajma cetăților Singidunum și Sirmium”.

Știrea aceasta sau știrile acestea sunt confirmate de o alta (anul 6032 (540), p. 218, 31–32 FHDR II, 1970, p. 601) „în acest an a trecut de partea Romanilor Mundus din neamul Gepizilor, feciorul lui Giesm, care după moartea tatălui său se dusesse la Rigas, unchiul său după mamă, rege în Sirmium”.

Încă C. Diculescu (*Diculescu* 1924, p. 366) era adeptul acestei ipoteze; el scria „misionarea vizigotică la Gepizi, după relatarea lui Iordaneus (*Iordanes, Getica* 133), a avut loc în timpul șederii Vizigoților la Dunărea de jos, între anii 276–401, sau mai exact în intervalul dintre 382–395, când prin tratatul din 3 octombrie 382 au fost colonizați în Moesia II și Dacia Ripensis”.

În perioada 418–488, mai multe neamuri germanice care se așezaseră la nord de provinciile Moesia II, Dacia Ripensis, Moesia I și Pannonia II și uneori chiar la sud de Dunăre în aceste provincii au fost antrenate de Huni în mișcarea lor spre vest, alături de Alani și Skiri. Ele au fost cuprinse în așa zisa „confederație” a Hunilor; Hunii s-au așezat, se crede, pe teritoriul fostei Pannonii, Ostrogoții au fost identificați arheologic în spațiul dintre Dunăre și Tisa, iar Gepizii s-au așezat la est de Tisa. Așa cel puțin arată cercetările arheologilor unguri (D. Csallányi, T. Bóna, Margit Nagy etc.). În 451 Ostrogoții și Gepizii au participat la atacul asupra provinciilor balcanice (*Borner* 2007, p. 305). Se zice că în această bătălie, Ardarichus, regele Gepizilor, a jucat un rol important. După 454 (bătălia de la Nedao în care Hunii au fost învinși de alianța gepido-ostrogotă, la care de altfel Ardarichus a atras și alte neamuri (*Iordanes, Getica*, 259–260), s-au petrecut mari schimbări teritoriale. Ostrogoții s-au așezat în Pannonia, Gepizii s-au extins și peste Tisa, spre vest. Gepizii, se crede că s-au împărțit în trei grupuri mari (numite impropriu „regate”), care s-au așezat în locuri diferite (*Bóna* 1976, p. 71). *Iordanes, Getica*, 113 menționează așezarea Gepizilor lângă râurile „Marisia, Miliare, Gilpil și Crisia”. **Fig. 5.** Ei (Gepizii) au semnat un tratat cu Imperiul (*Iordanes, Getica* 264) „și până azi poporul acesta primește darul obișnuit de la împăratul roman”. Această situație o scot în evidență solii Longobarzilor la curtea bizantină (*Procopius* BG III, 34, 18–19) (despre Gepizi) „au fost de atâtea ori părtașii tributului vostru, au primit de la voi bani...de nu mai știm câtă vreme”; (III, 34, 31–32) „Gepizii vă sunt de multă vreme aliați și cunoscuți”.

Fiecare dintre aceste trei grupuri se caracterizează prin existența unor morminte princiare.

- Grupul principal a rămas în Câmpia Tisei, în zona vărsării Crișurilor în Tisa; grupul era condus de „regele” Gunderich. I. Stanciu (*Stanciu* 2010, p. 841) presupune că o parte a Gepizilor a intrat în Transilvania dinspre vest pe Mureș. R.

Harhoiu (*Enciclopedia Arheologiei Românești*. București 2000, p. 176) susține că centrul puterii gepide a fost în Câmpia Tisei.

- Al doilea grup s-a așezat în locul Ostrogoților din provincia Valeria și în Câmpia Dunării; după plecarea Ostrogoților spre Italia (473), s-au deplasat spre sud, ocupând Pannonia II, cu capitala la Sremska Mitrovica/Sirmium; era condus de regele Traustilas. Numele acestui rege și al fiului său apar în contextul conflictului cu Ostrogoții lui Theodorich: *Iordanes, Getica* LVIII, p. 135 „... Quam ille expulso rege eius Trasarico, fillio Trapstilaie, retenta eius matre obstinuit”.

Acest Thrasaric este menționat, cum arătam mai sus, într-un fragment de inscripție funerară din Istanbul (H. Četinkaya, *Revue des études byzantines*, 67, 2009, p. 225–229) ca fiu al lui Traustila († 488), rege al Gepizilor (488–504). Inscripția a fost datată în prima jumătate a secolului VI. Acolo este menționat și un episcop arian Thrasaricus.

După harta descoperirilor gepide întocmită de D. Mrkobrad (*Mrkobrad 1980*, harta 3) aceste descoperiri se întind de-a lungul Dunării, spre est de Pannonia II în Banatul de Sud, Moesia I până în Dacia Ripensis la Arčar/Ratiaria; vezi în acest sens și harta lui Z. Vinski (*Vinski 1957*, harta B). Fig. 5, Fig. 6.

În 505, Gepizii de la Sirmium au fost învinși de Ostrogoții lui Theodorich și chiar mutați în Gallia. După moartea lui Theodorich (536) s-au întors, au recucerit Pannonia II și Sirmium, au refăcut regatul sub regele Cunimundus (560–567), intrând în conflict cu Imperiul. Emisarii gepizi la Constantinopol au promis retrocedarea teritoriului dintre Sava și Drava și a orașului Sirmium (*Diculescu 1925*, p. 163). Nu s-au ținut de promisiune și atunci împăratul Iustinianus, cu ajutor de la Longobarzi și Avari i-a înfrânt (*Procopius BG III 34, 40*; Paulus Diaconus, *Historia Longobardorum I, 27*). Episcopul Thrasaricus și nepotul regelui Cunimundus, Reptila, au fugit cu tezaurul regelui gepid la Constantinopol (*RGa II, 1998*, p. 120–124, *RE VI/1, 1936*, col. 559). Iohannes din Biclara, Chronicon, în *FHDRC, LXXXIV* p. 605–609, afirmă la p. 607: 19 „în al VI-lea an de domnie a împăratului Iustinus...s-a pus capăt regatului Gepizilor care au fost învinși în lupte de Longobarzi. Regele Cunimundus a căzut pe câmpul de luptă, iar bunurile lui au fost duse în întregime la Constantinopol împăratului Iustinus de către Thrasaricus, episcopul sectei ariane și Reptila, nepotul lui Cunimundus”. După 567 nu se mai recunoaște o continuitate a Gepizilor în cimitire și în ofrandele din morminte. Teritoriul Gepizilor a fost ocupat conform tratatului avaro-longobard de Avari. Foarte probabil Gepizii au fost „înrolați” în armata avară. Peste puțini ani, Teofilact Simocata (*Istorie VIII.3 = FHDR II, p. 549*), vorbește de mai multe mii de Gepizi pe care generalul Priscus i-a ucis în luptele cu Aarii.

- Cel de-al treilea grup, se crede sub conducerea lui Ardarichus însuși, s-a îndreptat spre Transilvania și conform tratatului cu Imperiul, a ocupat nordul și centrul fostei provincii Dacia, respectiv la nord Dacia Prolissensis, iar la sud

de Mureș Dacia Superior/Apulensis (RGA 11, 1998, p. 115). În drumul lor spre Transilvania, traversând munții Meseș, Gepizii s-au oprit o vreme la Șimleul Silvaniei, unde a funcționat o vreme un „centru de putere gepid” (Stanciu 2010, p. 838–839). R. Harhoiu (*Enciclopedia Arheologiei Românești*, București 2000, p. 176), afirmă că Gepizii au pătruns în Transilvania după anul 488, când Ostrogotii s-au mutat în Italia. Iata cum sună textul izvorului: *Iordanes Getica* 264 = *FHDR* II, p. 431 „iar Gepizii, însușindu-și cu forța regiunile Hunilor și punând stăpânire în calitate de învingători, pe întreg teritoriul Daciei..., n-au cerut altceva de la Imperiul Roman decât pace și daruri anuale”; „printr-un tratat de prietenie, împăratul a consimțit bucuros la aceasta și până azi poporul primește darul obișnuit de la împăratul roman”. Scriitorii bizantini au înregistrat pe deplin această acțiune: *Iordanes, Getica XII*, 74: „Haec Gothia, quam Daciam appellavere maiores, quae nunc, ut diximus Gepidia dicitur”; referindu-se la zona de sud, Procopius (*BG III*, 33) scrie: „Gepizii ocupaseră și stăpâneau aproape toate cetățile Daciei; împărații nu le mai dădeau suma de bani hotărâtă, pe care obișnuiau să o primească de multă vreme”. Imperiul și-a luat măsuri de siguranță: au fost interzise cu totul exporturile de arme și piese de luptă sub amenințarea pedepsei cu moartea (*CJ IV*, 41.2 cf. *FHDR* II, p. 372-373).

N. Iorga (*Geschichte der rumänisches Volkes*. I. Gotha 1905, p. 301) nu credea că Gepizii au locuit în Dacia. N. Zugravu (*Zugravu* 1997, p. 419) crede că abia după 567 Gepizii au pătruns în Transilvania masiv. Acestui orizont îi corespund, crede el, descoperirile din cimitirele de la Noșlac, Morești, Gâmbaș și Bratei și așezările de la Morești, Cipău, Porumbenii Mici. Această ipoteză nu se potrivește cu „datarea generală”.

La grupul din Transilvania s-a modificat radical, sub influența creștinismului, se crede, sistemul de înmormântare; s-a generalizat înmormântarea cu orientarea mormintelor est-vest și dispunerea lor în șiruri (*Horedt* 1977a; *Bóna* 1990, p. 83–88). Lucrurile au fost înregistrate arheologic (K. Horedt, C. Gaiu, L. Bâzru) atât la mormintele izolate, cât și, mai ales, la cimitire. Acest cadru a fost preluat și de cea mai recentă istorie a Transilvaniei (*KGS* 1990, p. 89–90); aici s-au înregistrat, fără comentarii, și prezența unor simboluri creștine pe diferite artefacte. **Fig. 7.**

Această perioadă (454–567) a fost categorisită de K. Horedt (*Horedt* 1958, p. 51–54) ca perioada germanică a istoriei antice târzii în Transilvania, care din punct de vedere arheologic se încheie tot la mijlocul secolului al VII-lea, cu așa zisul orizont Band/Noșlac, 560–650. Aceasta nu înseamnă, credea K. Horedt (*Horedt* 1980, p. 120–121), că populația romanică nu și-a păstrat caracteristicile arheologice. Chiar și în Transilvania de Nord-Vest, la vest de Someșul Mic (deci de zona gepidă), a fost identificat un grup masiv de daco-romani (*Horedt* 1980, p. 120, 121). La Apahida s-a instalat un „centru de putere”. Este atestat de însemne de putere primite de la împărații bizantini și de cadourile primite cu ocazia unor evenimente de fa-

milie (nunți, logodne, botezuri) (cf. *Gudea 2010*). Interesant est faptul că K. Horedt (*Horedt 1986*, p. 21) afirma că Omharus nu este nume german și se întreabă dacă mormintele de la Apahida nu sunt cumva ostrogote sau chiar alane.

N. Zugravu (*Zugravu 1997*, p. 418–420) afirmă că „adevărata dimensiune a raporturilor dintre creștinismul gepizilor și cel al populației romanice în etapa regatului gepidic (454–568) este greu de determinat. Conviețuirea între romanici și gepizi a fost o realitate așa încât influențe reciproce nu sunt excluse”.

VII. Contextul istoric

(Subcapitol întocmit după H.-I. Marrou *Biserica în antichitatea târzie 303–604*, București, 1999, capitolele II.9 Biserica și pietatea bizantină; B.11 Consecințele invaziilor barbare); Gh.Al. Niculescu, *Populația romanică dintre Dunăre și Alpi în antichitatea târzie*. București, 2001; H. Wolfram–F. Daim, *Neue Pauly*, 4, 1998, col. 946–947).

- Pătrunderea Hunilor și a confederațiilor lor pe teritoriul Imperiului a produs distrugeri extraordinare: încetarea existenței unor orașe și implicit a unor centre episcopale de pe Dunăre și la sud de Dunăre; au fost dispersate și chiar au dispărut o serie de comunități creștine; au slăbit sau chiar au încetat legăturile tradiționale între centrele urbane de la sud de Dunăre și teritoriile de la nord de fluviu; Hunii au preluat controlul unor teritorii întinse din Peninsula Balcanică impunând regulile lor; pe plan religios s-a constatat încetarea vieții multor așezări și în special scăderea numărului de descoperiri creștine.

La marginile Imperiului (cum este și cazul nostru) unde invaziile făcuseră ravagii mai multe ca în interior, asistăm chiar la un recul de moment al Bisericii (dacă nu chiar o dispariție totală). În Illyricum, de pildă, insecuritatea face ca relicvele unor sfinți să fie mutate în interior: cele ale sfântului Dumitru de la Sirmium la Thessalonic (412–419), cele ale Sfintei Anastasia la Constantinopol; sfântul Hermogenes la Aquileia; de la Cibalae relicvele sfântului Pollion sunt duse la Roma; sfinții din Sophianae/Pécs sunt duși la Roma.

Oricât de mult a fost diminuată și dificila viață creștină, ea nu a fost întreruptă total. Arheologia oferă dovezi ale continuității, urme foarte mărunte, dar care dovedesc viața creștină.

- Distrămarea imperiului hunic a însemnat începutul unei perioade de liniște, a deschis o fază de tratative ale Imperiului cu barbarii germani (tratative pe care Hunii le-au refuzat tot timpul, folosind dictatul), a determinat un progres în procesul de creștinare al autohtonilor și apoi orientarea tot mai hotărâtă a Germanilor spre creștinism (vezi cazul Gepizilor).
- Imperiul Bizantin s-a refăcut, și-a refăcut granițele, a lichidat o serie de focare barbare. Priscianus din Caesarea (cf. *Zugravn et alii 2002*, p. 534) scria „alungă

neamurile scitice de la malurile Istrului”; Bizanțul a devenit singura putere politică stabilă în zona Dunării de mijloc și de jos (Anastasius (491–518), Iustinus (518–527), Iustinianus I (527–561)); a devenit principalul factor de cultură și civilizație; datorită refacerii militare, economice și a refacerii Bisericii, a devenit un fel de arbitru între popoarele germanice, un centru economic cu un comerț extins și o largă difuziune a produselor fabricate, mai ales spre lumea barbară (Zugravu 1997, p. 411).

În condițiile când au dispărut ori s-au retras instituțiile statului, Biserica singură sau aproape singură a reușit să se mențină. Absența autorităților de natură temporală a făcut să crească rolul oamenilor Bisericii. Aceștia sunt obligați să impună ordine, disciplină, pietate, să negocieze cu Barbarii. Un caz excepțional este istoria Sfântului Severin (Niculescu 2009, p. 41–73), „într-un spațiu de o întindere considerabilă, cu sediul în fosta provincie Noricum... Severin s-a ocupat de menținerea ordinii publice, de aprovizionarea cu alimente, de adunarea și împărțirea de ajutoare, de răscumpărarea celor răpiți de barbari; și-a asumat sarcini militare și diplomatice” (p. 45).

- Pe plan religios s-a petrecut triumful total al creștinismului în Imperiul de Răsărit; numărul de episcopi și respectiv mitropolii a crescut; patriarhia din Constantinopol a câștigat locul I din punct de vedere ecclesial și politic.
- În anul 535, împăratul Iustinianus I a dat episcopiei din Iustiniana Prima/Tauresium/Naissus titlul de arhiepiscopie, punând sub epitropia sa provinciile Dacia Ripensis, Moesia I, Dardania, Macedonia și o parte din Pannonia II în care se afla civitas Bacensis.
- Prin *Novella CXXXI* c. 2 (545), patriarhia de la Constantinopol a preluat sub controlul ei ținuturile barbare de la nord de Dunăre ale diocezelor Thracia, Asia și Pont (ținuturile diocezei Thracia corespundeau cu teritoriile aflate la nord de granița Moesiei II până la gurile Dunării).

A început un efort de reevanghelizare. Biserica avea greutate în eforturile de civilizare (mai reappare din când în când și vechiul fond păgân), în eforturile de a înlocui serviciile statului barbar, trebuia să-și asume inițiative și povara operelor de asistență socială, în eforturile de a implanta idealul moral al Evangheliei într-o societate redevenită barbară. Împărații (e.g. Iustinianus) au fost preocupați de restaurarea școlilor, s-a amestecat în problemele teologice, i-a exilat pe recalci-tranți, i-a destituit pe cei neascultători pentru a-i aduce de partea sa.

- În chip paralel în lumea barbară se petrec o serie de procese și fenomene care se mulează pe politica bizantină (Zugravu 1997, p. 408–409): șefii barbari sunt atrași spre Imperiu pentru a fi botezați la Constantinopol, unde primeau titluri nobiliare, ranguri militare însoțite de daruri bogate; șefii diferitelor grupuri

barbare au devenit preocupați să-și legitimeze poziția de lideri prin însemne și distincții primite de la Imperiu, însemne care la întâreau noblețea și prestigiul; primirea de daruri somptuoase (îmbrăcăminte, podoabe, piese de echipament și harnașament etc.) a însemnat, pe de altă parte, și o aliniere la „moda” internațională!; creștinarea de sus în jos a grupurilor barbare a devenit un fenomen general, începând cu jumătatea a doua a secolului V (*Zugravu 1997*, p. 417).

Majoritatea regilor barbari s-au arătat toleranți față de supușii lor catolici; arianismul germanilor nu a pus probleme grave. Episcopii au putut fi astfel sufletul rezistenței și încetul cu încetul arianismul a căzut în fața catolicismului.

- Imperiul și Biserica au dus o politică comună pentru creștinarea Barbarilor; canonul 28 al Conciliului de la Chalcedon (451) puna, cum am spus mai sus, pe creștinii din ținuturile barbare ale diocезelor Thracia, Asia și Pont, sub jurisdicția arhiepiscopiei din Constantinopol (*Zugravu 1996*, p. 176–177). Crearea arhiepiscopiei de la Iustiniana Prima/Tauresium–Naissus a fost o mișcare tactică foarte importantă, pentru că apropia mult lumea barbară de la nord de fluviu, de centrul eparhial nou înființat; acest lucru a facilitat activitatea misionară.

VIII. Despre arianism și arianismul la Germanii din est

Prezentul capitol a fost realizat cu scopul de a încerca să încadrăm creștinismul Gepizilor în mișcarea creștină generală; la bază au stat următoarele lucrări: Z. Păclișanu, *Istoria creștinismului antic*. Oradea 1937; G. Genz, arianer, în *RAC* I, 1950 col. 647–651; O. Hiltbrunner, arianismus, în *Kleine Pauly* I, 1990, col. 545–546; arianische Kirche, în *RGA* I, 1973, col. 402–405 (K. Düwel); ariens, în *DACL* I/2, 1924, col. 2814–2819 (F. Cabrol); église des ariens, în *DACL* I/2, 1924, col. 2819–2835 (H. Leclercq); arianismus, în *LThC* I, 1957, p. 842–848; arianisme, în *DThC* I, 1937, p. 1178–1849 (X. Le Bachelet).

Arius, preot în Alexandria Egiptului, a început să-și răspândească învățăturile prin anii 318–319; doctrina sa era următoarea: 1. Dumnezeu este unul, etern și necreat; 2. Tot ce este în afara lui Dumnezeu a fost creat de el din nimic; 3. Prima dintre creaturi a fost Fiul; 4. Fiul nu este din substanța Tatălui; 5. Fiul a fost creat pentru a fi mijlocitor între Tată și lume.

Doctrina aceasta s-a răspândit uluitor de repede. Iată cum scriu scriitorii epocii: „și dogma pe care Arius o răspândise cu nelegiuirea-i gură ca o furtună violentă pustiise întreaga lume” (*Viața sfântului Martinus*, 108–110, cf. *Zugravu et alii 2008*, p. 603); aceași lucru îl descrie Vasile cel Mare din Caesarea Capadociei: „aproape întreg Orientul (și prin Orient înțeleg ținuturile din Egipt până în Illyricum) e bântuit și zguduit de o puternică furtună, din pricina ereziei semănată altădată de acel dușman al adevărului care a fost Arius” (cf. *Zugravu et alii 2008*, p. 108, nota 704). La Sirmium, de pildă (în Illyricum) existau episcopi credincioși crezului de la Niceea, dar și episcopi adepți ai lui Arie. Asemenea episcopi se aflau și la Mursa (Osijek), Singidunum (Belgrad).

În anul 321, Arius a fost excomunicat. Biserica însă se dezbinase. În fața acestei situații, împăratul Constantin s-a hotărât să organizeze un conciliu pentru a restaura pacea în Biserică (Niceea 325; Eusebius, *Vita Constantini*, III, 8 = *FHDRCh* V; Socrates, *Istoria Bisericii* II, 9 = *FHDRCh* XLVII) și pentru a formula un simbol unic al credinței. Arius a fost condamnat de cei 318 episcopi de la Niceea și împreună cu câțiva adepți a fost exilat în Illyricum. Scrierile lui au fost arse; între ele și *Thalia*, o carte de rugăciuni și cântece ariene pentru popor. Arianismul însă a prins rădăcini, extinzându-se în întreg Imperiul. În anul 335, Arius s-a întors din exil la

Alexandria; de aici a fost trimis la Constantinopol, unde a murit la 336. Nicenienii au mai organizat un sinod la Antiochia (341) unde au susținut toate formulele de credință de la Niceea, au reformulat profesiunea de credință și au condamnat arianismul.

Pentru a stabili pacea Bisericii și a o reunifica, fii lui Constantinus, respectiv Constans și Constantius II au hotărât să organizeze un conciliu la Serdica/Sofia (342–343). Nu s-a reușit nimic. Împăratul Constantius II a căzut cu totul sub influența arienilor. În acest context a fost exilat chiar papa Liberius de la Roma. Erezia s-a întărit în provinciile orientale ale Imperiului și mai ales în cele pannonice, acolo unde a fost exilat Arie și adepții lui.

În anul 364 au fost proclamați împărați Valentinianus (catolic) și Valens (arian). Sub Valens, care guverna în partea de răsărit a Imperiului, arianismul s-a dezvoltat „oficial”; aici catolicii au fost persecutați. Constantinopolul a devenit arian. Funcționau aici două rânduri de episcopi, în mod paralel, catolici și arieni.

În ciuda faptului că arianismul nu a cedat în fața opoziției, în ciuda faptului că acesta (arianismul) s-a scindat în mai multe curente, datorită sprijinului împăraților Constantius II și Valens, erezia a depășit granițele statului pătrunzând la barbari, în special la triburile Germanilor din sudul Rusiei și la nord de Dunăre, în Câmpia Dunării. Se afirmă însă că arianismul s-a răspândit între Germani numai după așezarea lor în Imperiu (*Handbuch* II, 1, 1973). *Sievernich* 2009, p. 49–50 arată modul cum s-a răspândit credința creștină între Germanii din est.

În anul 380, împărații Theodosius I și Gratianus au emis un edict prin care toate popoarele Imperiului trebuiau să țină credința pe care a primit-o poporul roman de la conciliul de la Niceea; credincioșii au fost numiți catolici (*Cod. Just.* I, 1); întrunirile ereticilor au fost interzise. În anul 381 la conciliul ecumenic II de la Constantinopol, arianismul a mai fost condamnat încă odată și s-a stabilit menținerea neschimbată a crezului celor 318 părinți de la Niceea. Tot în acel an a mai fost convocat un sinod la Aquileea, care a condamnat definitiv arianismul în Illyricum. La Constantinopol au fost redatate catolicilor toate bisericile.

Germanii (Goți, Vizigoți, Longobarzi, Suebi) au menținut însă credința ariană. Istoricii Philostorgius (*Istoria Bisericească* II.5), afirmă că neamul Goților a trecut la creștinism pe când domnea Valerianus și Gallienus (213–268).

Se crede că primele influențe creștine au ajuns la Goți prin unele prevederi ale tratatului din anul 322, pe care l-a semnat împăratul Constantinus cu Goții (*Wolfram* 1979, p. 64–66). Tratatul privea asigurarea libertății de credință pentru creștini. Deci în lumea gotică existau creștini. Dar convertirea Goților începuse masiv după mijlocul secolului III, după ce creștini din Asia Mică au fost aduși ca prizonieri la nordul M. Negre și în Câmpia Dunării. Textele demonstrează că între captivii creștini se găseau și preoți. În a sa „Istorie Bisericească” (*FHDR* II, p. 200–201), Philostorgius arată rolul jucat de prizonierii creștini la Goți, care au pre-

dicat ca misionari și le-au reușit să convertească mulți dintre barbari (n.n. Goți) la dreapta credință. Puțin mai târziu sunt atestate transferuri de relicve din Gothia în Imperiu (*Zugravu et alii* 2008, p. 97). Se crede că Biserica din Gothia era organizată într-un episcopat „ortodox”. Această episcopie a fost localizată în regiunile sudice ale Moldovei și cele nord-estice ale Munteniei (D.Gh. Teodor, *Creștinismul la est de Carpați de la origini până în secolul al XIV-lea*. Iași, 1991, p. 53–58; Em. Popescu, *Christianitas daco-romana*. București, 1997, p. 83–87, 157–177). La începutul secolului IV, această Biserică era condusă de episcopul Theophylus. K. Schäferdick (*RAC X*, 1929, p. 137) susține că Theophylus nu aparținea de Goții din Crimeea, ci de cei de la Dunărea de jos. O discuție amplă și completă în legătură cu „apartenența” lui Theophylus la Goții din Crimeea sau la cei din Câmpia Dunării de jos o găsim într-un studiu lui Em. Popescu (*Popescu* 1994, p. 178–186), care la p. 186 susține că sunt mai multe argumentele pentru apartenența lui Theophylus la Goții din Câmpia Dunării. Între captivii aduși la Dunăre s-au aflat și străbunii lui Wulfilas, care a ajuns chiar lector. Philostorgius (*FHDR II*, p. 726–727) arată acest lucru. În anul 341, Wulfilas a fost consacrat episcop de către Eusebius din Nicomedia, cu prilejul unei delegații la curtea imperială. Era consacrat ca episcop al creștinilor de pe pământul getic (*Wolfram* 1990, p. 89). Sozomenos, (*Istoria bisericească VI*, 37,8 = *FHDR II*, p. 227), spuse „Ulfila, la început nu se deosebea în privința credinței de Biserica Universală”. Martirologiul Sfântului Sabas menționează existența unor preoți (*Popescu* 1994, p. 201 sau p. 209). Sunt două versiuni: în 341 a fost consacrat episcop; în 360 (!), cu prilejul unei ambasade la împăratul Valens (*DThC I*, 2, p. 1850; cf. *Sozomenos, Istoria Bisericească*, VI, 37,9 = *FHDR II*, p. 277). Traducerea Bibliei în limba gotică făcută de Wulfilas (B. Kötting, în *RAC II*, p. 1158) a contribuit la răspândirea creștinismului nu numai la Goți ci și la alte neamuri germanice, încă înainte de intrarea lor în Imperiu (Gepizi, Vandali, Burgunzi etc: *DAcL I*, 1924, p. 2818). Scriitorul antic Iordanes (*Getica* 267) scria că despre Wulfilas „se spune că le-a creat un alfabet”. Mai interesantă este informația lui Theophanes Confessor (*Chronographia* anul 5869 (377), p. 64, 16–23 cf. *FHDR II*, p. 595): „Goții cerură ajutor de la Valens prin mijlocirea lui Ulfila, episcopul lor de credință ariană; acesta se întâlnise sub Constans cu arienii Eudoxius și Acacius și a predicat Goților arianismul”.

În anul 348 Wulfilas, în fruntea unui grup de Goți (Gothi Minores), a trecut în Imperiu, din cauza persecuției anticreștine a regelui got Athanaric. Cu acest prilej, episcopia Gothiei a fost mutată la sud de Dunăre, în apropiere de Nicopolis ad Istrum. Acum (360) se crede că Wulfilas și Goții lui au trecut la arianism.

Un nou val de influențe ariene s-a petrecut după 364. Împăratul Valens a trimis la goți misionari ai credinței ariene (*Iordanes, Getica*, 131–133 = *FHDR II*, p. 427; *Orosius, Historia adversos paganos*, VII, 33, 19). Theodoret din Cyros (*Istoria bisericească IV.37.1* = *FHDR II*, p. 235), despre activitatea episcopului arian Eudoxius pe lângă împărat pentru convertirea la arianism „vrăjindu-i cu vorbe și momindu-i

cu bani". Iată cum descrie Iordanes mersul misiunii germane (*Getica* XXV, 132) „din partea lor (n.n. a Vizigoților) ei predicaseră Evanghelia atât Ostrogoților cât și Gepizilor, rudele lor, transmitându-le cultul acestei erezii (n.n. arianismul) și atraseră la cultul acestei secte toate popoarele de limba lor”.

După unii istorici ai Bisericii, Biserica înființată la nord de Dunăre și în Crimeea a fost inițial „ortodoxă”; nu se știe exact unde era sediul ei. D.Gh. Teodor, Em. Popescu și după ei H. Wolfram credeau că undeva în sudul Moldovei, cum am văzut mai sus. După episcopul Theophylus este cunoscut un episcop got Godes (*Zugravu et alii* 2008, p. 99–101). Era organizată după modelul din Asia Mică (Cappadocia). Ulterior, cum spuneam mai sus, datorită acțiunii lui Wulfilas a devenit ariană. Epiphanius, episcop la Salamina în Cipru, în a sa lucrare „Contra celor 80 de erezii = *FHDR* II, p. 172–175, scrisă între 374–377, vorbește despre pătrunderea ereziei audiene în Scythia, înscrierea Goților în această schismă și apoi refugiul audienilor (Goți) în Imperiu „mulți din creștinii noștri care se aflau în Scythia au trecut în Imperiu”.

Între Biserica „ortodoxă” și Biserica ariană erau mai multe similitudini care au împiedecat confruntări între credincioși. În afară de dogma consubstantibilității arienii s-au străduit să conserve practicile „ortodoxe”. Doar la botez au suprimat tripla scufundare. Biserica ariană se caracterizează prin mulțimea de imnuri cântate în biserici, pe străzi, în locuri publice. În ciuda unor divergențe, trebuie subliniat caracterul tolerant al Bisericii ariene. În regatul ostrogot al lui Theodoricus s-a lăsat libertatea cultului „ortodox”, episcopii ortodocși erau sprijiniți, catolicii aveau acces la funcții. Pentru episcopii arieni, regele a construit o biserică (Sancto Spirito). H. Leclercq (*DACL* I/2, col. 2815, 1924) afirmă că existau și cazuri de arieni eunomeni, un „partid” radical al arienilor, care profanau relicvele, condamnau cultul apostolilor, cultul martirilor, îi rebotezau pe catolici. I. Barnea (în *Actes du XVI-eme Congres international d'archéologie Chrétienne*, 1980, p. 659) a găsit o inscripție în Dacia Mediteraneeă, despre care crede că sugerează conflicte între catolici și arieni, în sensul că se interzicea intrarea arienilor în bisericile catolice. O inscripție pe cărămidă de la Kisdorog (Pannonia II/Ungaria), găsită într-un mormânt, are incizată pe ea figura lui Arius; un desen realist al personajului și numelui lui Ario. S-a sugerat că înainte de a fi utilizată în cimitir cărămida a fost utilizată într-o biserică, probabil ariană.

Din izvoarele scrise, s-a dedus că arienii aveau structuri ierarhice proprii, că aveau episcopi care consacrau episcopi și preoți. Se cunosc la ei toate rangurile preoțești (episcopi, preoți, diaconi, lectori, monahi) cf. *Zugravu* 1999, p. 65, nota 248. Episcopii și preoții erau aleși de popor (*RGA* I, 1973, p. 402). Ierarhii arieni nu se deosebeau de cei catolici. Liturghia se ținea în limba poporului; aveau calendar liturgic propriu; aveau liste proprii de martiri; se știe că acceptau jurământul creștin de căsătorie și inelul pronubus.

Celebrarea cultului se făcea după un calendar propriu (*Zugravu 1999*, p. 73). Ceremoniile erau identice cu ale catolicilor și de multe ori foloseau aceleași biserici (*Procopius BG III*, 20,2); uneori chiar celebrările erau comune (*Zugravu 1999*, p. 75). La Ravenna (sau Apollinare Nuovo) mozaicurile au imagini ale patimilor lui Christos, care sunt identice cu cele catolice; capela baptisteriului arian arată ca o scenă de botez clasică: Ioan, bazin, Isus în bazin și Sfântul Spirit deasupra (*DACL I/2*, col. 2823).

Nu au lipsit conflictele, mai ales pentru biserici. La Roma, arienii au primit câteva biserici sub presiunea șefilor barbari. În Africa de nord, regele vandal Genserich a luat toate bisericile catolicilor (*DACL I/2*, p. 2835). La Constantinopol, Goții au cerut o biserică din incintă, dar episcopul Ioan Chrisostomus s-a opus. La Ravenna (cum spuneam mai sus), regele Theodoric a ridicat o biserică (Santa Maria), pentru episcopii lui arieni.

Istoricul Salvianus (*De gubernatione Dei*, în *MGHAA*, I. 49), pe la 440 este cel mai explicit: „arieni barbari citesc ceea ce citim și noi; există la ei aceeași profeți, aceeași Evanghelie”. Sozomenos (*Istoria bisericească*, II, 6 = *FHDR II*, p. 222–223) face o observație foarte importantă în legătură cu rolul creștinismului în lumea barbară: „împărtășind credința lui Christos, barbarii s-au adaptat la o viață civilizată, mai bună”. N. Zugravu (*Zugravu 1999*, p. 70) completează această idee și în legătură cu arianismul: „arianismul – scrie el – a avut o contribuție însemnată la ascensiunea creștinismului la Dunărea de jos”.

Biserica ariană avea deci o episcopie și toate structurile care țineau de ea. Procesul era în dezvoltare (*DACL I/2*, 1924, p. 2815); au fost câștigați pentru arianism toți germanii (*Handbuch II*, 1, p. 237–238). Se organizau chiar sinoade. Vandalii aveau chiar un patriarhat. Istoricii Bisericii au subliniat faptul că „popoarele” germane au adoptat voluntar arianismul (*Sieverniecek 2009*, p. 40). Diferențele în aprecierea datei primirii creștinismului sunt neesențiale și se bazează doar pe puțina cunoaștere a situației; de pildă, O. Gschwandler (*RGA 2*, 1976, P. 175–180), influențat de scrierile lui Salvianus, scrie că pe la 440 Gepizii erau păgâni și că, numai după luptele cu Longobarzii s-au făcut arieni. Este însă greu de crezut acest lucru ținând cont de „preistoria” arianismului.

În anul 376, când un alt grup de Goți, condus de regele Fritigern, a cerut permisiunea de a trece la sud de Dunăre, regele a fost botezat. El, zice autorul antic Socrates (*Istoria Bisericii IV*, 3, 4 = *FHDR II*, p. 318–319), „i-a silit pe cei de sub ascultarea sa să facă același lucru”. *FHDR II*, p. 723–725, sub titlul „Pătımirea Sf. Nichita” povestește evenimentele care au dus la creștinarea Goților în timpul lui Valens. O altă fază a arianismului s-a petrecut după anul 400. Atunci a trecut la această credință tot neamul Ostrogoților.

Arianismul s-a sfârșit numai în secolul VI, prin distrugerea statului Vandal și Ostrogot (Iustinianus) și primirea catolicismului de către Vizigoții din Spania și Francii din Gallia (*DThC I. 2*, p. 1854).

IX. Creștinismul la Gepizi

Convertirea Gepizilor a fost, cum am văzut mai sus, un fenomen intern germanic (K. Schäferdieck, *germanen mission*, în RAC X, 1978, p. 429–548 la p. 514 Gepizii). Profesiunea de credință introdusă de Wulfilas și apoi de urmașii lui la Vizigoți, Ostrogoți și respectiv la Gepizi a avut urmări pozitive (Theodoret, *Istoria Bisericii*, IV, 37,4; *Procopius* BG III, 2 = FHDR II, p. 435). Misionarii Vizigoți au fost cei care au răspândit credința eretică între Ostrogoți și Gepizi la Dunărea de jos (Moesia II, Moesia I, Pannonia II). Leo Grammaticus (*Cronografia* p. 98 = FHDR II, p. 649) „unul din aceste grupuri (n.n. de Goți), au cerut ajutor de la Valens, făgăduind să se facă creștini. De aceea au fost botezați și au devenit arieni, cum era și Valens”.

Constantin Porfirogenetul (Conducerea împărăției 25.15–32, scrisă pe la 945–FHDR II, p. 661), vorbind de neamurile gotice scrie „Toți țin de secta vătămatoare a lui Arius”. Iordanes (*Getica* III 2.2) caracterizând neamul Gepizilor scrie clar „toți sunt de credința lui Arius și au o singură limbă, cea gotică”. Afirmatia este confirmată de Theophanes Confessor (cf. FHDR II, 9. 595), care scria pe la 439 „toți (Gepizii n.n.) ascultau de credința netrebnică a lui Arius”. Și Procopius (BG V, 1, 2) scrie că în secolul VI Gepizii erau creștini arieni. Acest lucru apare și la Theophylact Simocata.

O dovadă și mai clară a arianismului la Gepizi apare tot la Procopius (BG III, 34): solii Longobarzi la curtea imperială (547) atrag atenția împăratului (Iustinianus) că Gepizii sunt dușmanii imperiului pentru că sunt arieni. Se confirmă astfel fraza lui Iordanes despre misionarii care au răspândit credința și la Gepizi (*Getica* XXV, 132) „Visigothi a Valente imperatore ariani potius quam christiani effecti”; „și deoarece împăratul Valens închisese toate bisericile noastre, prins fiind de perfidia arienilor, a trimis predicatori din secta sa care răspândiseră, acolo (n.n. la Vizigoți)...otrava ereticilor” (FHDR II 131,30). „Mai departe (Vizigoții), împinși de zel, predicară Evanghelia atât Ostrogoților cât și Gepizilor (FHDR II, 133).

Istoricii epocii moderne au datat în chip diferit data creștinării Gepizilor.

O ipoteză interesantă a dezvoltat cunoscutul istoric, filolog, poet, I. Buday-Deleanu în secolul XVIII. El afirma în cunoscuta sa lucrare „*De originibus populorum Transilvaniae*”/„*Despre originile popoarelor din Transilvania*” I, București, 1991, p. 94 „socotesc că aici trebuie căutată sămânța dintâi a creștinismului care s-a răspân-

dit în Dacia și a trecut apoi de la Daci la Goți. Într-adevăr de îndată ce Goții și-au extins stăpânirea lor până la M. Neagră, în câțiva ani cultul acestei religii devine public atât în rândul poporului, cât și printre principii”.

C. Diclescu (*Diclescu* 1922, p. 102, *AIIN* III, 1924–1925, p. 367) crede că religia creștină a fost introdusă la Gepizi pe la mijlocul secolului V, sub Ardarich. Până atunci (*Diclescu* 1924, p. 367), acțiunea Vizigoților a constat în „încercări de a face cunoscută Evanghelia” și „nicidecum de convertirea cu succes” (*Diclescu* 1924, p. 366). De fapt, continuă C. Diclescu, „Gepizii au rămas credincioși religiei străbune mult timp încă”! Ideea aceasta a rămas de la preotul Salvianus din Gallia (vezi mai sus) care îi prezintă pe la 450 încă «păgâni». K. Horedt (*Istoria României* I, 1960, p. 708) scrie că începutul creștinării Gepizilor datează de pe la sfârșitul secolului IV, dar creștinarea lor în masă se poate considera încheiată abia în secolul V, după prăbușirea stăpânirii hunice. I. Bóna (*Bóna* 1976, p. 89) crede că s-au creștinat când au ajuns la Sirmium (n.n. secolul VI!). *RGA* I, 1973, p. 402 susține că Gepizii au devenit arieni în secolul VI și în afară de „povestea” cu episcopul Thrasarich de la Sirmium „nu se știe nimic de Biserica lor”. Așa crede și istoricul I. Bóna (*Bóna* 1976, p. 89) unul din cei mai buni cunoscători ai istoriei Gepizilor. Urme sigure de creștinism sunt foarte puține. Nu are încredere în reliquiarul de la Band din cauza arianismului gepid. În schimb crede că reliquiarul de la Szentes-Nagyhegy, care are o cruce incizată e o dovadă sigură de creștinism. Majoritatea Gepizilor au rămas păgâni. „Gepizii – crede el – s-au creștinat când au ajuns la Sirmium”. Într-o lucrare ulterioară (*Bóna* 1990, p. 86), scrie că au primit creștinismul pe vremea împăratului Valens. N. Zugravu (*Zugravu* 1997, p. 401) susține că convertirea lor s-a făcut după anul 400. O. Gschwandtler (*RGA* 2, 1976, p. 178), susține că numai după luptele cu Longobarzii s-au făcut arieni (cf. *Procopius* *BG* III, 34, 24). H. Wolfram și F. Daim (*Kleine Pauly* 4, 1998, p. 946–947) susțin că au primit creștinismul sub Ardarich. Mai recent, Margit Nagy și colaboratorii datează primirea creștinismului la sfârșitul secolului IV, fără demonstrație.

Niciunul din autorii moderni nu contestă existența episcopiei Gepidiei la Sirmium de la mijlocul secolului V (474) până la mijlocul secolului VI (*Zeiller* 1918, p. 542; *Pohl* 1982, p. 204–206; *Zugravu* 1997, p. 418). Th. Mommsen (ed. *Chronica Minora*. MGH AA XI, p. 212–213), vorbind despre înfrângerea regelui Cunimundus scrie „et thesauri eius per Thrasaricum Arianæ sectæ episcopum et Reptilam nepotem Iustino imperatori Constantinopolim ad integrum perducti sunt”. Ultimele dovezi creștine sunt considerate crucile de pe monogramele monetelor regelui Cunimundus (*Bóna* 1976, p. 89). Ba, mai mult, autorii manualului de istorie bisericească (*Handbuch* II/1, p. 238), afirmă că Gepizii au transmis arianismul la Rugi, Skiri și Heruli (*Diclescu* 1924, p. 379). Eventualii conlocuitori, Vizigoții care au pătruns în Transilvania după și din cauza persecuției lui Athanarich (378), erau

creștini arieni (Hica 1976, p. 94–95; Horedt 1982, p. 116). Doi autori antici afirmă că la începutul secolului V Gepizii erau păgâni: Salvianus (*De gubernatione Dei*, IV.14.67; IV.17.72 = *PSB* 72, p. 249–253) și Orosius (*Istoria Bisericii*, 274). Euagrius Scholasticul (*Istoria Bisericească* IV.20, p. 170, 4–9 = *FHDR* II, p. 627) scrie „după ce Iustinianus le-a dăruit bogății mari, s-au făcut cu toții creștini”.

Istoricii L. Baus și E. Ewig (*Baus–Ewig* 1985, p. 238) afirmă că Ostrogoții și Gepizii au primit creștinismul după 454. N. Zugravu, fără a nega valoarea informațiilor scrise, crede că Germanii din est au păstrat urme ale credinței lor ancestrale (*Zugravu* 1997, p. 409). I. Bóna (*Bóna* 1990, p. 98–99), susține că s-a creștinat numai aristocrația, masa mare de Gepizi rămânând păgână.

Existența acestei episcopii ne permite să încadrăm creștinismul gepid în organizarea generală a Bisericii. Inițial, atât Biserica gotică ariană, cât și cea a Goților Minores depindeau de episcopia ariană de la Constantinopol (până la 430). Conciliul ecumenic II de la Constantinopol (381) prevedea la canonul II „guvernarea Bisericii lui Dumnezeu care se află între popoarele barbare să se facă după obiceiul stabilit de sfinții Părinți, adică de episcopii provinciilor limitrofe. La începutul secolului V, aria jurisdicțională a episcopiei de la Constantinopol se întindea asupra diocezei Thraciei și a ținuturilor barbare dependente de aceasta, iar episcopul Romei avea aria diocezelor Daciei Ripensis și Moesiei I, împreună cu teritoriile de la nord de fluviu (*Zugravu et alii* 2008, p. 128).

La cel de-al IV-lea Conciliu Ecumenic (Chalcedon 451), canonul 28 care precizează „pe mitropoliții diecezelor Pontului, Asiei și Thraciei, precum și pe episcopii din regiunile barbarice ale acelorași dioceze, să-i hirotonisească preasfântul tron al preasfintei Biserici din Constantinopol (P.P. Joanou, *Les canons des conciles ecumeniques*, Paris s.a., p. 46–47).

Prin 535, pe vremea împăratului Iustinianus I (527–561), istoricul antic Hierocles (Synecdemus) (cf. *FHDR* II, p. 639), arată că depindeau de episcopia de Constantinopol 28 de provincii cu 33 de mitropolii, 34 episcopii autocefale și 352 episcopii, în total cu 419 sedii episcopale. Novella XI (*FHDR* II, p. 377–379) (535), pune sub oblăduirea arhiepiscopiei din Iustiniana Prima, episcopii din provinciile Dacia Mediteranea, Dacia Ripensis, Moesia I, Moesia II și parte din Pannonia II, cu civitas Bacensis

X. Dovezile arheologice

Așa cum spuneam la metoda de lucru (vezi mai sus), am aplicat același sistem de identificare a urmelor creștine la Gepizi, sistem pe care l-au adoptat cercetătorii creștinismului primitiv în provinciile romane; Ch. Thomas și C.F. Mawer (*Thomas 1993; Mawer 1995*) pentru Britania; R. Harreiter–Renate Pillinger (*Harreiter–Phillinger 1999*) pentru Austria; Edith B. Thomas și E. Tóth (*Thomas 1982; Tóth 1991*) pentru Ungaria; B. Migotti (*Migotti 1997*) pentru Croația; N. Gudea (*Gudea–Ghiurco; Gudea–Chiu 2005; Gudea 2011*) pentru România – respectiv provincia Dacia. Am trecut în revistă, am căutat și identificat aproape toate artefactele care purtau simboluri creștine sau alte date în legătură cu creștinismul. Le-am analizat apoi cronologic și tipologic.

Cel dintâi care a discutat problema creștinismului la Gepizi a fost C. Diclescu, care însă se baza pe specularea unor date din izvoarele scrise (*Diclescu 1924, passim*). După viziunea generală a lui C. Diclescu, trebuie mai întâi amintit K. Horredt care (*Istoria României I, București 1960, p. 718*), menționează descoperirile de la Apahida (inele cu cruci) și descoperirile din cimitirul de la Unirea–Verșmort (catarama și aplici cu semnul Crucii). Mai apoi urmează D. Csallányi (*Csallányi 1961, passim*, dar mai ales la p. 274/275). El a identificat mai multe categorii de artefacte (fibule, catarama, paftale, brățări, coliere, inele, piepteni etc.) cu mai multe tipuri de simboluri creștine. Simbolul dominant a fost crucea; urmează desigur chrismonul, dar destul de simplificat. Cele mai multe simboluri se află pe produse bizantine de import; există însă și simboluri incizate sau zgâriate pe diverse artefacte. Acestea din urmă sunt mai importante pentru că sugerează sau chiar atestă existența unui proces de încreștinare în interiorul societății gepide.

Activitatea de creștinare a obiectelor și ustensilelor din viața de toate zilele prin marcarea cu simboluri creștine a fost un proces cunoscut de autorii antici și extins nu numai la populația în curs de creștinare din Imperiu ci și la barbari, fie ei din Imperiu, fie, mai ales din afara lui. Sozomenos (*Istoria Bisericească II. 6.1*, spune: „creștinismul s-a răspândit la Goți ca și la cei care erau mai înainte vecini cu ei în jurul țărmurilor fluviului Istru”) (cf. *FHDR II, p. 223*). Procesul acesta se regăsește și în lumea germanică din răsărit.

B. Magomedov (*Cerneahovskaia Kultura. Problema etnosi*. Lublin. 2001) a înregistrat artefacte creștinate la Goții din sudul Rusiei actuale: fig. 24/9 oală cu cruce incizată pe fund; fig. 32/8 oală cu cruce incizate pe corpul vasului; fig. 36/2 strachină cu chrismon incizat pe gât; fig. 42/3 cană cu chrismon incizat pe gât; fig. 53/2 oală cu toartă și cruce incizată pe gât; fig. 32 cană cu svastică incizată sub buză. **Fig. 32.**

Practicile de încreștinare au continuat și la Goții din Câmpia Munteană. B. Mitrea și C-tin Preda (*Necropolele din secolul al IV-lea e.n. în Muntenia*. București 1966), au înregistrat câteva fibule din bronz de tipul cu picior întors pe dedesubt, de la Izvorul Dulce etc., pe care în anume locuri au fost incizate sau zgâriate cruce în forma literei X (p. 328, fig. 108; p. 336/1; p. 232, fig. 47, p. 382, fig. 251/6, p. 328, fig. 188/3). **Fig. 33.**

În legătură cu aceste semne, iată ce scriu autorii (*Mitrea–Preda 1966*, p. 160): „Poate că nu este lipsit de interes că, în legătură cu prezența Goților în regiunea de est a Munteniei, să mai amintim și unul din aspectele vieții lor spirituale, documentat atât arheologic, cât și literar. Avem în vedere problema creștinismului la Goți și activitatea întreprinsă în acest scop de misionarii creștini”... Odată cu descrierea necropolelor, am scos în evidență în repetate rânduri că în unele necropole se întâlnesc o serie de morminte orientate est-vest. Fenomenul este izolat. El a putut fi observat și în cadrul altor necropole din regiunea Nistrului și Niprului. În legătură cu acest fenomen, cercetătorii sovietici au ajuns la concluzia că în astfel de cazuri avem de a face cu morminte de creștini. Numărul acestor morminte este relativ mic. De pildă, la Spanțov s-au găsit doar două morminte... La Independența s-au găsit patru morminte. Atribuirea acestor morminte unor elemente creștine se poate face pe baza orientării și pe aceea a lipsei de inventar. Adoptând o asemenea părere, facem legătură directă cu datele transmise de izvoarele scrise, acestea cunosc și vorbesc despre o persecuție îndreptată de Atanarich atât împotriva populației creștine, cât și împotriva propagatorilor noii religii!” B. Mitrea (*Die Goten an den Unteren Donau – einige Probleme im III–IV Jh. in Studia Gotica. Die eisenzeitliche Verbindungen zwischen Schweden und Südosteuropa. Vorträge beim Gotensymposium im Statens historiska museum, Stokholm 1970*, p. 81-84) prezintă o fibulă cu cruce incizată pe baza piciorului.

Cercetarea creștinismului la Goții din Câmpia Munteană și din sudul Moldovei a fost dusă mai departe de Em. Popescu și N. Dănilă.

Em. Popescu (*Le christianisme dans la diocese de Buzău jusqu'au VIIe siècle*, in Em. Popescu, *Christianitas daco-romana. Florilegium studiorum*, București 1994, p. 157–177) menționează (p. 174–175) următoarele artefacte creștinate: un vas de lut de la Budureasca cu cruce incizată pe corp, un pandativ de plumb cu cruce, un tipar de piatră pentru turnat piese cruciforme; tipar de piatră pentru turnat pandantive cruciforme la Izvorul Dulce; fibulă de bronz cu chrismon incizat pe corp la Cire-

șanu; toate acestea datând din secolul IV; un inel de bronz cu cruce de la Mizil; o filacteră de sticlă de la Sărata Monteoru (datând din secolul V–VI: p. 176–177).

N. Dănilă completează și el șirul de artefacte creștinate din Muntenia (*Materiale arheologice paleocreștine din Muntenia*, în N. Dănilă în *Dacoromania christiana. Florilegium studiorum*. București 2001, p. 69–92); *Noi contribuții la repertoriul materialului arheologic paleocreștin din Muntenia*, op.cit., p. 93–95); din păcate lucrările acestea sunt ușor patriotarde cu exagerări autohtoniste. Totuși din cele 14 + 7 artefacte paleocreștine, unele de import altele produse locale creștinate, pot fi selectate piese care interesează subiectul gotic. Coroborate cu datele literare acestea dau o imagine nouă creștinismului din zonă (bisericuță la Aluniș–Nucu; cruciulițe de plumb la Băleni; vase cu cruci incizate la Cățelu Nou, Dulceanca; fibulă cu cruce incizată la Teleorman; opaiț de bronz bizantin la Luciu; opaiț de lut cu cruce la Ploiești etc.).

Procesul de încreștinare continuă și la Goții care au trecut la sud de Dunăre. În fortificația gotică de la Sadowetz (Bulgaria), s-au găsit mai multe artefacte marcate cu simboluri (I. Welkov, în *Germania* XIX 1935, p. 149–158): Taf. 16/1 cruce pandantiv din aur; Taf. 17/13–19 ace pentru plase de pescuit cu porumbei în capătul de sus; opaițe nord africane cu semnul crucii pe bazin: Taf. 21/5, 9. D. Quast (*Quast* 2001, p. 438, Abb. 5), semnalează o cataramă de bronz cu decor în formă de cruce stilizată pe placă; pe baza acului a fost incizată o cruce; la Iatrus/Krivina, o fortificație romană târzie ocupată de Goți, apare semnul crucii incizat pe o fibulă (Gudrun Gomolka–Fuchs, *Die kleine Funde und ihre Aussagen zur Bevölkerung von Iatrus*, în *Iatrus–Krivina Spätantike Festung und frühmittelalterliche Siedlung an der Unteren Donau*. II, Berlin 1982) Taf. I/6 și un braț de cântar Taf. I/24 și câteva vase de lut. **Fig. 34.**

În continuare, L. Vagalinski, analizând ceramica specială gotică din Bulgaria (*Vagalinski* 2002, p. 249–253), a înregistrat încreștinarea diverselor vase ceramice din Moesia II, la Goții așezați în diverse localități: Abrittus (p. 169, Abb. 10/1, 5); Voivoda (p. 173, Abb. 12/1) etc. După a doua jumătate a secolului al III-lea Goții au ocupat întreg spațiul dintre Prut și Don aflat la nordul Mării Negre și s-a format cultura Cerneahov. Cam în aceeași perioadă a avut loc și integrarea Sarmatilor în confederația gotică. Prezența unor artefacte de tip Cerneahov în mormintele sarmatice de secol IV susține apartenența Sarmatilor la regatul lui Hermanarich (cf. V. Bârcă, O. Simonenko, *Călăreții stepelor. Sarmatii în spațiul nord-pontic*, Cluj-Napoca, 2009, p. 236-238, 399 etc.).

Practicile de încreștinare au ajuns până la Alanii situați mai la răsărit de Goți. M. Kazanski (Les tombes des chefs alano-sarmates au IV-e siècle dans les steppes pontiques, în F. Valet – M. Kazanski, *La noblesse romaine et les chefs barbares au III-e au VII-e siècle*, Paris f.a. p. 189–205) menționează în spațiul de la nord de Caucaz un mormânt de șef alano-sarmat din cimitirul de la Kișpek (în tumulul nr. 13) în care au apărut patru cataramă de bronz semirotonde care au la baza cuiului de fixare cruce incizate în forma literei X, (p. 2000, fig. 5/1,3,5,10), care în mediul gotic sunt

considerate simboluri creștine și semen ale existenței creștinismului (cf. Magomedov, *Cernehovskaia Kultura. Problema etnoss*, Lublin, 2001, p. 69-70, 140-143).

În lumea Ostrogoților D. Mrkobrad (*Arheološki nalazi seobe naroda u Jugoslaviji*, Beograd 1980, pl. XXVI), prezintă catarama de centură cu chrismon zgâriat pe baza acului și (pl. XVI/6, XVIII), pandantive în formă de cruce.

De altfel, M. Sievernich (*Die christliche Mission*, Darmstadt 2009, p. 102), la capitolul 3: (Mission im Spiegel der Künste) afirmă că simbolurile cum ar fi crucea, imaginile alegorice, sau evenimente bisericesti importante realizate în imagini, nu lipsesc de pe artefactele creștine ale Goților.

Într-o lucrare de sinteză „*Creștinismul la est de Carpați de la origini până în secolul al XIV-lea*”, Iași 1991, Dan Gh. Teodor se ocupă și el cu problema creștinismului timpuriu, dar sub o formă ușor patriotardă (în sensul că el vede peste tot daco-romani!!). În capitolul I „*Societatea de la est de Carpați în mileniul marilor migrații*” (p. 17–49) (vezi mai ales p. 28), el include Moldova toată în Gothia istorică, menționează prezența Goților, și adausurile de populație romanizată formată din prizonieri și transfugi din Imperiu, între care și creștini (cf. Philostorgius, *Istoria bisericească*, II, 5 = *FHDR*, p. 200–201) (p. 52–53), susține că episcopul Theophylus Gothiae – prezent la sinodul de la Niceea (325) a activat în Moldova sau Muntenia, unde se afla și episcopia Gothiei (p. 53–54), amintește primirea arianismului de către Goți sub împăratul Valens (p. 54), vorbește despre Wulfilas (p. 54–55), Audius ca episcopi ai Goților și misionari în Moldova (p. 55–56); capitolul III prezintă mărturiile arheologice creștine; între p. 75–82 le enumeră pe cele databile în secolele III–V p.Chr. gotice și „daco-romane”: vase cu cruci incizate pe fund sau pe pereți, vase cu pești incizați pe pereți, fusaiole cu cruci incizate și chiar un tipar pentru cruci pectorale etc.; are și câteva planșe cu materialele creștinate databile în secolele III–V (fig. 2–3 și harta de la fig. 5).

Victor Bauman, într-o monografie privind basilica martirilor de la Niculițel („*Sângele martirilor*”, Constanța 2004), reia aceeași problemă: capitolul III Creștinismul timpuriu la Dunărea de jos, p. 32–41; capitolul VI: Biserica Goților (p. 74–82); el prezintă foarte pe larg și mai ales introducerea creștinismului la Goții din Moldova și Muntenia, martirajele epocii în lumea gotică, activitatea lui Wulfilas, persecuțiile anticreștine ale „regilor” goți, povestea lui Audius (p. 369–372) și întâmplările de după 376 legate de Goți.

Dar problema creștinării Goților din stânga Dunării de jos (Muntenia și Moldova) a fost atinsă în două lucrări de sinteză foarte vechi, datând din epoca prearheologică. Cel dintâi care s-a ocupat cu această problemă a fost G. M. Ionescu („*Istoria Bisericii românilor din Dacia Traiană. 44–678 p. Christ. Originii*”. București 1906); în capitolul VIII, paragraf 4 „Începutul creștinării Goților”, p. 136–145, deschide procesul de încreștinare la Goți de pe la mijlocul secolului III, când Goții au adus, mai ales din Asia Mică, prizonieri între care și creștini, inclusiv clerici; continuă cu epi-

scopia Goților fondată de Efrem din Scythia (p. 142), cu tratatul dintre Constantin cel Mare și Goți (322) și importanța lui pentru răspândirea creștinismului (p. 144); capitolul XIX, p. 327–342, expune pe larg istoria lui Wulfilas, „primul episcop și apostol al Goților” (zice el), trecerea la arianism, doctrina lui Wulfilas etc. Capitolul XXII, paragraful 2, p. 416–420, prezintă legăturile religioase ale Goților cu Ioan Chrisostomul, episcopul Constantinopolului și apoi pe urmașii lui Wulfilas și legăturile lor cu Biserica din Imperiu.

Date în legătură cu creștinismul la Goții din stânga Dunării de jos apar și la Vasile Pârvan („*Contribuții epigrafice la istoria creștinismului daco-roman*”, București 191; subcapitolele „*Misionari creștini în nordul Dunării*” (p. 154) și „*Misionari de limbă și cultură greacă la Goți*” (p. 155–158), îl prezintă pe larg pe Wulfilas cu cei șapte ani petrecuți la nord de Dunăre și funcționând ca lector și apoi ca episcop, trecerea la sud de fluviu și convertirea la arianism (despre Wulfilas zice că „vine după o sumă de alți predicatori”); este amintită și acțiunea misionară a lui Audius din Mesopotamia (cu erezia lui), care a sfințit la nord de Dunăre episcopi, a întemeiat mănăstiri (p. 156), îl menționează pe Saba (Gotul), despre care crede că era misionar catolic (spre deosebire de Audius și Wulfilas), care ar fi fost activ încă din secolul al III-lea (p. 155) (căzut martir pe la 372); constată că legăturile bisericești ale Goților au continuat cu Biserica din Asia Mică și în secolul IV (p. 158); despre episcopul Ioan Chrisostomos scrie că a încercat să-i aducă pe Goți la catolicism (p. 158, nota 325).

Tot între lucrările vechi din epoca prearheologică, mai trebuie amintit și N. Iorga („*Istoria Bisericii românești și a vieții religioase a Românilor*”, Vălenii de Munte 1908); autorul prezintă confuz și telegrafic: venirea Goților „în părțile noastre”, acțiunile Goților în provinciile din Asia Mică și aducerea de prizonieri între care creștini și clerici, despre Wulfilas care a „dat barbarilor creștinismul arian eretic”.

Ar mai fi de amintit o carte mai recentă „*Viața creștină la Dunărea de jos în secolele IV–VI*”, Timișoara 2006, publicată de Vasile Itineanț. Lucrarea este o abordare sui generis, simplistă, școlărească aproape, copiind lucrările anterioare; autorul abordează în chip primitiv creștinarea Goților (p. 87–88), amintind atât izvoarele scrise (e.g. Philostorgius), cât și izvoarele arheologice (vase creștinate din așezări din Moldova, citate după D.Gh. Teodor); acordă o atenție deosebită actelor martirice din stânga Dunării, subliniind îndeosebi martiriul Sfântului Sava Gotul (p. 131–133); la p. 187–190, se ocupă pe larg de Biserica Goților și organizarea ei; nu uită nici de povestea lui Audius în Gothia.

Am aruncat o privire trecătoare pe cartea arheoloagei spaniole Gisela Ripoll Lopez (*Toreutica de la Bética. Siglos VI y VII D.C.*, Barcelona 1998) și am găsit acolo, provenind din lumea Vizigoților, numeroase cataramă de centură, plăci de cataramă, capete de centură din bronz și chiar din argint, pe care se află incizate sau zgâriate semne în formă de cruce (în mai multe variante), semne în formă de X, sau chrismonul. Am selectat o parte din ele pe două planșe. **Fig. 35–36.**

Deci Vizigoții, cei care i-au încreștinat pe Gepizi, la Dunărea de jos, practicau încă în secolele V–VI, în Spania, încreștinarea obiectelor și podoabelor, inclusiv cele bizantine creștine.

Se confirmă, astfel, spusele istoricului antic Iordanes *Getica* 131, cf. *FHDR* II p. 427: „deoarece împăratul Valens închisese toate bisericile noastre, prins fiind de perfidia arienilor, a trimis predicatori din secta sa care răspândiseră acolo... otrava ereziei lor. Și astfel, Vizigoții au fost făcuți de împăratul Valens mai degrabă ariani decât creștini”. 133: mai departe (Vizigoții), „împinși de zel, predicaseră Evanghelia atât Ostrogoților, cât și Gepizilor, care erau înrudiți cu cei dintâi. Învățându-i cultul acestei erezii și invitară toate neamurile de limba lor să ia parte la cultul acestei secte”.

Pe artefactele vizigote publicate de Ripoll, se pot vedea mai multe tipuri de cruci, mai multe variante de cruce în forma literei X, cruci asociate cu stele, cruci în formă de Z asociate cu cruci propriu zise, cruci asociate cu crucea gamată (svastica), chrismonul singur sau asociat cu steaua etc.

Poate că aceste modele nu sunt bune sau nu sunt cele mai bune. Dar am pornit de la sursele care îi desemnează pe Vizigoți ca propăvăduitori ai credinței la Gepizi. Chiar dacă în secolul al VI-lea Vizigoții din Spania au părăsit arianismul și au trecut la catolicism, se pare că procesul de creștinare a mers înainte. Aveau o Biserică bine organizată. E.A. Thompson (*The Goths in Spain*, Oxford 1969, p. 275–310), a numărat 82 de episcopii și peste 456 de episcopi în cele șase provincii ale regatului vizigot (155 germani, 303 hispano-romani).

Se poate constata, chiar și din această sumară trecere în revistă, că procesul de creștinare a vieții sociale (prin artefacte, podoabe, unelte, instrumente etc.) a atins și lumea germanilor.

Paralel cu procesul de încreștinare au început în Câmpia Tisei, și apoi au continuat în Transilvania, înmormântările în șiruri cu morminte orientate est-vest, a doua jumătate a secolului V (RGA II, 1998, p. 122).

I. Bóna (*Bóna* 1976, p. 88–89), deși nu are încredere în cultul relicvelor la Gepizii arieni, menționează totuși și cazul unui mormânt de femeie de la Szentes-Nagyhegy, din secolul VI, un relicviar pe care s-a incizat o cruce. Crucea incizată, zice el, nu lasă nici o îndoială în legătură cu credința decedatei.

K. Schäferdieck (*Schäferdieck* 1978, p. 514 = RAC), scrie clar că din punct de vedere arheologic, creștinismul Gepizilor este dovedit prin folosirea simbolurilor creștine pe obiecte (e.g. *Csallányi* 1961, p. 274).

I. Bóna (*Bóna* 1990, p. 88–89), susține că numai aristocrația gepidă s-a creștinat și că nu există urme creștine la Gepizii din Transilvania. El chiar afirmă că păgânismul german a lăsat în cimitirele gepide tot atâtea urme ca și creștinismul (*Bóna* 1976, p. 90), citând în acest sens puținele ornamente simbolice animaliere de la Kiszombor și Csongrád. Din păcate pentru el, observațiile acestea au fost total contrazise de descoperirile arheologice.

Margit Nagy (Nagy 1988, p. 128), susține că numărul de artefacte creștinate s-a multiplicat în a doua jumătate a secolului V; această creștinare, credea ea, s-a datorat contactului cu Vizigoții. Același lucru îl susținea și N. Zugravu (Zugravu 1997, p. 401). M. Rusu, care s-a ocupat cu creștinismul pe teritoriul fostelor provincii dacice, într-un cadru foarte complex, a încadrat descoperirile gepidice creștine sau încreștinate între cele ale daco-romanilor (Rusu 1984, *passim*).

În Transilvania, în lipsa unei analize a artefactelor gepidice creștine sau creștinate, s-a considerat inițial un indiciu important pentru adoptarea creștinismului prezența cimitirelor cu morminte organizate est-vest, în șiruri (K. Horedt). Fig. 14. Mulți istorici nu au acceptat această ipoteză (e.g. I. Bóna). În chip interesant, C. Diculescu a observat mai devreme ritul de înmormântare și inventarul mormintelor gepidice, observațiile lui rămânând valabile până acum. Și Al. Madgearu (Madgearu 2001, p. 71) afirmă că orientarea mormintelor și organizarea în șiruri nu au legătură cu creștinismul.

În Transilvania de nord (Vlaha, Florești, Fântânele etc.), în Transilvania centrală (Morești, Bratei, Mediaș, Sânmiclăuș), inventarele mormintelor de femei conțineau mărgele, fibule digitate, inele, brățări, catarama, cercei cu butoni poliedrici, cercei cu pandantiv globular, tipice pentru practicile de înmormântare creștine. În mormintele de bărbați au fost depuse arme (spade, vârfuri de lance, vârfuri de săgeți), elemente de la scuturi. În ambele grupuri de morminte se găsesc ofrande (vase ceramice), toate tipice ritualului funerar creștin. Lipsesc ofrandele constând în alimente, produse vegetale; lipsește și obolul lui Charon.

Cel mai bun exemplu la ora actuală este cimitirul de la Bratei (jud. Sibiu) (Bârzu – Harhoiu 2008, tabel 6), din perioada gepidă târzie, în care se află numeroase artefacte cu simboluri creștine (catarama de tip Sucidava, catarama cu cap în formă de cruce, pandantive în formă de cruce, inel cu crucea zgâriată pe chaton etc.) Fig. 22–23.

Între descoperirile izolate, un rol important îl au fibulele cu capete în formă de bulbi de ceapă, care, atunci când sunt din metal prețios sunt atribuibile Gepizilor și se datează după 450 (data alianței cu Imperiul!). Ele au ajuns la Gepizi fie sub formă de subsidii, fie, cum credea Al. Madgearu (Madgearu 2001, p. 75) sub formă de cadouri, alături de alte piese militare care contribuiau la prestigiul șefilor barbari sau nobilimii autohtone (cum crede Al. Diaconescu). Într-un studiu bine documentat (*Ornamenta dignitatis. Însemne de grad și simboluri ale statutului social la elitele autohtone după retragerea aureliană în S. Mitu – Fl. Gogâltan* (ed.), *Viață privată, mentalități colective și imaginar social în Transilvania*. Cluj-Napoca–Oradea 1996, p. 83–108) susține (p. 100) că „în teritoriul unde au apărut fibulele cu capete de ceapă, inelele romane târzii și garniturile de centură (cingulum), în intervalul 275–375 nu se găsea decât populația romanică...”, ele dovedesc, zice autorul, decizia de a rezista în fața unor eventuali migratori. Nimic nu se opune, zicem noi, ca aceste

elite să-și fi prelungit existența până la stabilirea unor migratori în Dacia, peste o jumătate de secol, respectiv în secolele V–VI.

Statisticile făcute în legătură cu răspândirea unor importante piese de import (catarama cu cap de vultur, fibule cu capete în formă de ceapă etc.) nu au valoare peremptorie pentru că datele se modifică des în funcție de descoperiri.

Trebuie însă să subliniem faptul că răspândirea cataramelor și a fibulelor din metal prețios coincide parțial cu răspândirea monetelor bizantine de aur (Horedt 1972, p. 219, nota 212, fig. 14; Velter 2002, passim; Bărbulescu 2008, p. 73–87). Fig. 15.

H.I. Marrou (*Biserica în antichitatea târzie (303–604)*), București, 1999, p. 181) scrie că împăratul Iustinianus a însărcinat pe episcopul Ioan din Amida, eparh la Efes să predice Evanghelia în Asia Mică. Fiecare dintre noii convertiți primea o monedă de aur. Poate așa s-ar putea explica și prezența monedelor de aur din Transilvania.

În Transilvania, principalul simbol care a fost practicat pe artefacte a fost crucea: mai des întâlnită este crucea de tip latin (Fig. 20/1–3); dar crucea apare în mai multe forme: în forma literei X (crucea sf. Andrei). Fig. 22/2, 3; 22/4; 22/2–3, crucea de tip grec; Fig. 23/1–5; 23/3, uneori cruce foarte stilizată (Fig. 22/4–5; 23/1). La Cluj – Apahida și Turda, sunt prezente cruci de tip latin și grec, care sunt mai timpurii. Mormintele de la Apahida datează de la sfârșitul secolului V–începutul secolului VI. De remarcat că în cimitirul de la Bratei (datat între 560–650), apar toate tipurile de cruci; lucrul se întâmplă la fel în mormintele de la Noșlac și la Gâmbaș. La Bratei, la simbolurile incizate pe catarama se adaugă și trei cruci pectorale și trei aplici în formă de cruce (Bârzu 2010, p. 79, fig. 46).

Deci se poate spune că Gepizii din Transilvania au cunoscut creștinismul de la începutul ocupării Transilvaniei și până la sfârșit.

În Câmpia Tisei avem simboluri creștine practicate pe artefacte cam în 20 de localități. Fig. 7. Fig. 8–13 (mai multe sunt în Transilvania, unde sunt numai 22 de localități, fără descoperirile de solidi). Avem mai multe categorii de artefacte: produse bizantine: catarama cu cruce traforată de tip Sucidava (Szentés, Szöreg, Pecica, Hodmezövásárhely); catarama cu cap de vultur pe care s-a incizat crucea, sau avem cruce florală (Szentés–Nagyhegy, Hodmezövásárhely); fibule cu cruce pe corp (Szentés–Nagyhegy, Szöreg, Oradea); catarama simplă cu cruce pe placă (Szentés–Nagyhegy); cu cruce incizată pe baza acului (Szentés–Szanda, Hodmezövásárhely, Mezökovesd), pandantive cu cruce (Szentés–Nagyhegy), pandantive în formă de cruce (Kiszombor); piepteni din os pe care s-a incizat crucea (Szöreg, Szentés–Szanda, Szentés Gyógyszertár (chrismonul).

Simbolurile sunt variate: avem cruci de tip grecesc, mai ales la catarama de tip Sucidava; cruci în forma literei X (crucea Sf. Andrei) (Szöreg, Szentés–Szanda, Szentés Gyógyszertár). În chip foarte interesant, pe vasele de la Szentés–Nagyhegy, Derecke și pe piaptănul de la Szentés–Gyógyszertár, avem chrismoane foarte

corect realizate. Pe cele două fibule de la Debreceen avem svastică (cruce gammata) foarte corect realizată (Bóna 1976, p. 64, fig. 24). Pandantivele în formă de cruce de la Kiszombor și Szentes–Berekhát sunt tipice pentru tipul de cruce cu capete lățite.

Răspândirea artefactelor cu simboluri creștine este mai simplă: Szolnok–Szanda, Szentes–Nagyhegy, Szentes–Berekhát, Hodmezövásárhely, se află toate pe cursul Tisei; cu excepția localităților Magyar–Csanád, Szöreg și Kiszombor care se află pe Mureș.

Aș vrea să adaug observația că în monografia privind descoperirile bizantine de epocă avară a Evei Garam (*Funde byzantinischer Herkunft in der Awarenzeit vom Ende des 6. bis zum Ende der 7. Jahrhunderts*, Budapeșt 2001), la Taf. 61 care prezintă catarama de tip Sucidava, au fost intercalate și piese care sunt considerate că aparțin epocii gepide: 5. Pecica; 6. Osijek; 7. Szentes–Nagyhegy; 9. Szöreg–Téglagyár; iar harta nr. 9 arată o răspândire a inelelor cu monograme însoțite de cruci sau alte simboluri creștine.

Al. Madgearu (*Madgearu 1998*, p. 221) crede că piesele de tip Sucidava au aparținut numai Gepizilor și au fost primite drept cadouri, așa cum au fost primite și monetele de aur bizantine.

În Transilvania avem o situație aproape similară. Au fost înregistrate 38 de localități cu descoperiri de artefacte creștine și creștinate, între care se află 16 localități unde s-au descoperit solido de aur bizantini. Deci avem 22 de localități numai cu artefacte creștine sau creștinate. **Fig. 7a, Fig. 14–18.**

Descoperiri de piese bizantine cu simboluri creștinate din fabricație. Fig. 19–21; 21a–26:

- catarama de tip Sucidava: Alba Iulia, Bratei, Morești, Unirea–Vereșmort;
- inele de aur cu cruce (trei): Apahida;
- fibulă de aur cu cruce: Apahida;
- pectoral de aur cu cruce, respectiv chrismon: Someșeni;
- inel de bronz cu cruce: Band;
- cruci pectorale din bronz: Bratei;
- fibulă cu corpul în formă de cruce: Bratei, Morești, Grădiște;
- catarama din bronz cu cap de vultur și cruce pe placă: Cipău;
- pandantiv cu cruce: Ciumbrud, Turda;
- limbă de curea cu cruce: Noșlac.

Descoperiri de artefacte locale, creștinate prin incizarea sau zgârierea unor simboluri creștine. Fig. 25–26a:

- catarama de bronz ovale, cu cruce incizată pe baza acului: Bratei;
- inel de bronz cu cruce realizată prin punctare pe chaton: Bratei;
- fibulă din bronz cu cruce incizată pe corp: Fântânele;
- cercel stelat cu cruce pe chaton: Gâmbaș;
- placă de centură din bronz cu cruci incizate: Jidvei;

- placă de bronz semiovală sau cercel cu cruce realizată prin punctare: Pălatca;
- pieptăn de os bilateral cu cruce incizată: Mintiu, Morești, Noșlac, Turda;
- cățel de vatră din lut, sau greutate de război de țesut cu cruce incizată pe cap: Morești;
- vase ceramice cu cruce incizată pe fund: Morești, Stupini.

Se poate observa că numărul de produse creștine sau creștinate depinde, pe de-o parte de caracterul sitului, respectiv de mărimea lui, iar pe de altă parte de gradul de cercetare. Acolo unde avem numai morminte izolate sau cimitire mici, artefactele creștinate sunt puține. Acolo unde avem așezare, cimitir etc. numărul pieselor creștine este mai mare. Exemplele sunt elocvente: la Apahida au fost înregistrate toate descoperirile; la Napoca (în punctul Polus, strada 30 Decembrie, Cordoș) s-au înregistrat mai multe descoperiri; la Morești, unde avem așezare și cimitir descoperirile sunt mai multe; la Bratei, unde avem așezare, cimitir și săpături sistematice și de durată descoperirile sunt și mai multe.

Se poate spune că la ora actuală descoperirile gepide din Transilvania sunt mai numeroase și mai elocvente decât cele din Câmpia Tisei și Pannonia Sirmiensis.

Aspectul creștinismului rămâne însă relativ simplu și nu sugerează încă existența unor biserici, respectiv nu s-au putut determina obiecte de cult.

În zona Pannoniei II Sirmiensis, Fig. 27, avem de asemenea mai multe tipuri de produse creștine: a. din fabricație: cataramă de tip Sucidava (Orșova), fibulă de aur cu capete în formă de bulbi de ceapă cu chrismon pe corp și cruce pe picior (Osijek), cataramă cu cap de vultur și cruce stilizată (Osijek), capăt de curea din bronz cu cruce (Sisak), Fig. 28, 30, 31 cataramă cu cruce pe capătul acului (Sisak), cataramă cu cruce pe capătul acului, fibulă cu corpul în formă de cruce (S. Mitrovica); b. artefacte locale creștinate: vase de lut cu cruci incizate în șir sau zgâriate deasupra decorului de romburi. Fig. 29.

D. Mrkobrad (*Mrkobrad 1980* – harta cu descoperirile gepide) arată că acestea se concentrează pe Sava, până la Dunăre și pe Dunăre în jos până la Arčar/Ratiaria (Dacia Ripensis). Afirmția lui se verifică prin descoperirile de piese creștinate de la Beograd (Singidunum) și, mai ales, Kostolac/Viminacium (L. Zotovič, *Starinar* 43–44, 1992–1993, p. 183–190): cataramă cu ramă ovală și cruce incizată la baza acului (Taf. IV/1); piaptăn bilateral din os cu cruci incizate pe placa centrală (Taf. IX/5), cataramă de tip Sucidava (p.186, Fig. 21). Mai recent, au fost publicate descoperiri gepide și la Celei/Sucidava (România) (D. Bondoc–Mirela Cojoc, în *Studia Academica Sumensia* 1, 2014, p. 39–50).

RE, VI.1, 1936, col. 559 susținea că a existat un Thrasaricus, rege al Gepizilor (din însărcinarea lui Theodoricus cel Mare) și un episcop arian Thrasaricus. Ipoteza a fost confirmată de inscripția din Constantinopol, citată mai sus.

Lista localităților cu descoperiri gepide cu simboluri creștine

Zona I Câmpia Tisei

1. Battonya	8. Kiszombor	15. Szentés–Györgyszertár
2. Békésszentandrás	9. Kláráfalva	16. Szolnok
3. Csongrád	10. Magyar Csanád	17. Szöreg
4. Debrecen	11. Kokled-Feketekapu A	18. Șimleul Silvaniei
5. Gyula	12. Pecica	19. Tatabánya
6. Hodmezövásárhely	13. Szentés–Nagyhegy	20. Tiszadés
7. Kisdorog	14. Szentés–Berekhát	21. Vészkény

Zona II Transilvania

1. Aiton	14. Dăbâca	27. Moigrad
2. Alba Iulia	15. Doba Mare	28. Morești
3. Apahida	16. Fântânele	29. Noșlac
4. Band	17. Gâmbaș	30. Pălatca
5. Bistrița	18. Gherla	31. Râșcurci
6. Borleasa	19. Hațeg	32. Sângeorgiu de Câmpie
7. Bratei	20. Hida	33. Sebeș
8. Căpuș	21. Iernut	34. Someșeni
9. Cepari	22. Jidvei	35. Stupini
10. Cetea	23. Luduș	36. Turda
11. Cipău	24. Luna	37. Unirea/Vereșmort
12. Ciumbrud	25. Meșindorf	38. Grădiște
13. Cluj-Napoca	26. Mintiul Gherlei	

Zona III Regio Sirmiensis

1. Bajlovice	6. Kostolac	11. Popovac
2. Beograd	7. Sremska Mitrovica	12. Senta
3. Dalj	8. Novi Banovci	13. Sisak
4. Gradec	9. Orșova	14. Ulpiana
5. Gradište	10. Osijek	15. Vinkovci

Repertoriul I.

Localități cu descoperiri de artefacte creștine sau creștinate în „regatul” de pe Tisa mijlocie (Câmpia Tisei) după 454

I. Battonya (Ungaria)

Cimitir gepid

- vas borcan; pe gât șir orizontal de impresiuni în formă de chrismon.
Bibl. *Bóna-Nagy* 2002, p. 276, Taf. 2/10.

II. Békésszentandrás (Ungaria)

Sírató – cimitir gepid

- cataramă de aur cu cruce pe baza acului.
Bibl. *Bóna-Nagy* 2002, p. 276, Taf. 2.
- piaptăn de os fragmentar; pe placa de fixare, la capete câte o cruce de tip X.
Bibl. *Bóna-Nagy* 2002, p. 277, Taf. 3/1.

III. Csongrád (Ungaria)

Kettőshalom–Dulló; cimitir gepid

- cataramă din argint cu cruce cu capete lățite, încadrată de doi porumbei; solidus de la Zenon.
Bibl. *Csallányi* 1961, p. 224–226, 274–275; *Velter* 2002, p. 302.

IV. Debrecen (Ungaria)

Descoperire izolată

- bracteate gepide; cap stilizat; text pe margine și svastică în câmp.
Bibl. *Bóna* 1976, p. 64, fig. 24.

V. Gyula (Ungaria)

Ujvárosi kert; cimitir gepid

- cataramă de bronz; cruce incizată pe placă.
Bibl. *Bóna-Nagy* 2002, p. 276, pl. 2/11.
- cataramă de aur; pe ac, la bază, a fost incizată o cruce.
Bibl. *Bóna-Nagy* 2002, p. 276, Taf. 2.

VI. Hodmezővásárhely (Ungaria)

Kishomok; cimitir gepid

- cataramă de argint cu cruce traforată (tip Sucidava); solidus de la Iustinus II.
Bibl. *Bóna-Nagy* 2002, p. 105, Taf. 49/65; *Velter* 2002, p. 305.
- plăcuță de bronz cu simbolul crucii realizat prin punctare.
Bibl. *Bóna-Nagy* 2002, p. 286, Taf. 12.
- cataramă de bronz cu simbolul crucii traforat.
Bibl. *Bóna-Nagy* 2002, p. 86–90, fig. 3/2.
- pieptăn de os simplu cu cruce incizată.
Bibl. *Bóna-Nagy* 2002, p. 277, Taf. 3.

VII. Kisdorog (Ungaria)

Cimitir roman târziu

- cărămidă romană pe care a fost incizată figura unui preot și inscripția ARIO; piesa a fost datată în vremea urmașilor lui Arius din Pannonia.
Bibl. Edith B. Thomas, *Christianity*, în A. Lengyel–G.B.T. Radan (eds.), *The archaeology of Roman Pannonia*. Budapest 1982, p. 201–202, fig. 5.

VIII. Kiszombor (Ungaria)

Cimitir gepid

- colier de mărgelă pentru gât; de colier atârână o plăcuță în formă de cruce gravată.
Bibl. *Csallányi 1961*, p. 275, Taf. CXXIV/12; *Bóna 1976*, p. 68, fig. 12.
- cataramă din argint cu cruce traforată (tip Sucidava).
Bibl. *Csallányi 1961*, p. 275.
- piaptân de os simplu, cu capete de vultur la margini; solidus Anastasius.
Bibl. *Csallányi 1961*, Taf. CXXIV/18 ; *Velter 2002*, p. 306.
- piaptân de os dublu; fragmentar; la capătul păstrat pe placă, două semne în formă de cruce de tip X.
Bibl. *Csallányi 1961*, Taf. CXXXVIII/14.
- cruce pectorală pe un șirag de mărgelă.
Bibl. *Csallányi 1961*, p. 274, nr. 1.
- capăt de curea cu cruce pe cap.
Csallányi 1961, p. 275, nr. 8.
- piaptân de os: fragment. La capătul păstrat cap de vultur; pe corp cruce incizată.
Bibl. *Csallányi 1961*, pl. CXXIV/10.

IX. Klárafalva (Ungaria)

Descoperire izolată

- piaptân de os simplu; pe corp, la capătul păstrat bine, au fost incizate două cruci în formă de X.
Bibl. *Csallányi 1961*, Taf. CLVIII/5.

X. Kölked-Feketekapu A (Ungaria)

Cimitir gepid 2/2 sec. VI-680

- Cruce bizantină din bronz.
Bibl: *Kiss 1996*, 202, pl. 48, A-207; *Garam 2001*; *Gulyás 2013*, pl. 4/2.
- pandantiv de plumb cu cruce traforată.
Bibl: *Kiss 1996*, 202, pl. 100, A-634; *Garam 2001*; *Gulyás 2013*, pl. 5/5.
- cataramă de bronz de formă ovală; pe baza acului a fost incizată o cruce latină.
Bibl: *Kiss 1996*, 203, pl. 25, A38/2.

- placă de cataramă de bronz cu cruce traforată de tip Sucidava.
Bibl: *Kiss 1996*, 207, pl. 25, A-38.
- cataramă de bronz cu cruce traforată (tip Sucidava).
Bibl: *Kiss 1996*, 207, pl. 28, A-57.
- pandantiv de plumb cu cruce.
Bibl: *Kiss 1996*, 202, pl. 69, A-330.

XI. Környe (Ungaria)

Cimitir gepid

- pandantiv în formă de cruce.
Bibl: *Salamon, Erdély 1971*.

XII. Magyar Csanád (Ungaria)

Cimitir gepid

- cataramă de bronz cu cruce traforată (tip Sucidava).
Bibl. *Csallányi 1961*, p. 141, Taf. CLIX/6.

XIII. Oradea/Nagy Vár (România)

Cimitir gepid

- tezaur.
- două fibule digitate având pe picior nervuri dispuse în formă de cruce.
Bibl. *Hampel 1905*, I, p. 321, fig. 803; p. 490, fig. 1503; *Rusu 1984*, p. 61, nr. 77; *KGS 1980*, p. 80, fig. 7/6-7. *Harhoiu 1998*, Taf. 6/4-5.

XIV. Pecica (România)

- cataramă de centură cu cruce (tip Sucidava).
Bibl. *Csallányi 1961*, p. 275, nr. 6, Taf. CCXIII, 13; *Bóna 1976*, p. 81; *Rusu 1984*, p. 61, nr. 12; *Gudea-Ghiurco 1988*, p. 178, nr. 4.

XV. Szentes (Ungaria)

Nagyhegy; cimitir gepid

- aplică de centură cu cruce realizată prin punctare cu domnul.
Bibl. *Csallányi 1961*, p. 75, Taf. XXXIX/4, M84.
- cataramă din bronz cu cruce traforată.
Bibl. *Csallányi 1961*, p. 50-51, p. 275, nr. 6, Taf. XXV/13.
- cataramă de argint cu cap de vultur.
Bibl. *Csallányi 1961*, pl. XXXIII/1.
- fragment de reliquiar din bronz cu cruce incizată.
Bibl. *Csallányi 1961*, p. 274; *Bóna 1976*, p. 11, Fig. 11.
- ac de păr din bronz cu cap în formă de cruce.
Bibl. *Csallányi 1961*, p. 274, nr. 3.
- cataramă din bronz pentru centură cu cruce.
Bibl. *Csallányi 1961*, p. 274, nr. 5; *Bóna 1976*, p. 89, Fig. 8.

Cimitir gepid: M. 15

– cataramă de centură din argint cu cap de vultur; pe centrul plăcii, în jurul decorului s-a realizat prin punctare o cruce.

Bibl. *Csallányi 1961*, p. XXXI/2.

– placă de bronz patruleteră; marginile sunt marcate de două linii paralele; în centru o cruce realizată tot prin punctare.

Bibl. *Csallányi 1961*, pl. XXXIX/4; Taf. XLI/2.

– pandantiv din bronz, patruleter; ramele încadrează o cruce; la capatele crucii orificii de fixare.

Bibl. *Csallányi 1961*, pl. LXXIII/12–13.

XVI. Szentes (Ungaria)

Berekhát; cimitir gepid

– cataramă de centură din argint cu cruce perforată (tip Sucidava).

Bibl. *Csallányi 1961*, Taf. LXXIII/12–13; *Bóna 1976*, p. 89, fig. 9.

XVII. Szentes (Ungaria)

Gyógyszertár; cimitir gepid

– pieptăn de os, simplu; pe mijlocul piesei a fost incizat un chrismon.

Bibl. *Bóna–Nagy 2002*, p. 266, Taf. 36/1; *Nagy 2005*, p. 266, Taf. 36/1.

XVIII. Szekszárd-Bogyiszlói (Ungaria)

Cimitir

– fibulă de bronz circulară, în formă de rozetă, cu o semicalotă decorată cu o cruce.

Bibl: *Rosner 1999*, 93, pl. 49 746,2; *Vida 2005*, 432, fig. 3.2.

XIX. Szolnok (Ungaria)

Szanda; cimitir gepid

– plăcuță de bronz cu cruce incizată.

Bibl. *Bóna–Nagy 2002*, p. 225, Taf. 108/4.

– plăcuță de bronz cu cruce realizată din liniuțe.

Bibl. *Bóna–Nagy 2002*, p. 325, pl. 51 G 190/2.

– cataramă de bronz; rama patruleteră; pe baza soclului a fost incizată o cruce.

Bibl. *Bóna–Nagy 2002*, p. 315, Taf. 41/93.

– cataramă de bronz; rama de formă ovală; pe baza acului a fost incizată o cruce.

Bibl. *Bóna–Nagy 2002*, p. 312, Taf. 38 G 79/3.

XX. Szöreg (Ungaria)

Téglagyár; cimitir gepid

– cataramă de centură cu cruce perforată (tip Sucidava).

Bibl. *Csallányi 1961*, p. 148–149, p. 276, nr. 6, Taf. CLXXVIII/2; *Cseh et alii 2005*, p. 157, Fig. 19/XI =19/103.

- cataramă de centură cu cruce traforată (tip Sucidava).
Bibl. *Csallányi 1961*, p. 165, Taf. CLXXX/4 M5.
- vas de lut cu decor cruciform.
Bibl. *Csallányi 1961*, p. 155.
- piaptăn de os simplu cu partea centrală decorată cu cruce incizate.
Bibl. *Csallányi 1961*, p. 275, *Nagy 2005*, p. 270, Taf. 46/1.
- piaptăn de os cu chrismon incizat pe partea centrală.
Bibl. *Csallányi 1961*, p. 299, Taf. CLXXX/4.
- piaptăn de os cu cruce incizate la capătul plăcii.
Bibl. *Bóna-Nagy 2002*, Taf. 3/1.

XXI. Șimleul Silvaniei (România)

- tezaur din piese de aur; fibulă cu cruce.
Bibl. *Hampel 1905*, II, p. 15 și urm.; III, p. 14–31; *Rusu 1984*, p. 62, nr. 101.

XXII. Tatabánja (Ungaria)

Cimitir gepid

- cataramă de bronz cu cruce traforată (tip Sucidava).
Bibl. *Csallányi 1961*, p. 274; *Bóna 1976*, fig. 17.

XXIII. Tiszadérzs (Ungaria)

Cimitir gepid M 3

- decor în formă de cruce pe un capăt de curea.
Bibl. *Csallányi 1961*, p. 215–216, 275, nr. 9, Taf. CXCVIII/5.

XXIV. Törökszentmiklos (Ungaria)

Cimitir gepid

- vas cu o cruce incizată pe fundul vasului.
Bibl. *Cseh 1990a*, 226, fig. 4/2.
- vas globular decorat cu stampile cruciforme.
Bibl. *Cseh 1990a*, 236-237, fig. 13/3.

XXV. Vészkény (Ungaria)

Cimitir gepid

- distribuitor de curele în formă de cruce.
Bibl. *Nagy 2007*, p. 190, Taf. 56.

Prescurtări și bibliografie

- Bóna 1976 I. Bóna, *Der Anbruch des Mittelalters. Gepiden und Langobarden im Karpatenbecken*. Budapest 1976.
- Bóna 1978 I. Bóna, Erdélyi gepidák – Tiszamenti gepidák. In *A Magyar Tudományos Akademia II. Osztályának Közleményei XXVII*, 1972, p. 125-171.
- Bóna 2002 I. Bóna, *Les Huns. Le grand empire de l'Europe (IV–V siècles)*. Paris 2002.

- Bóna–Nagy 2002 I. Bóna–Margit Nagy, *Gepidische Gräberfelder an Theissgebiet*. I. Budapest 2002 (Battonya, Békésszentandrás, Hodmezövásárhely, Kiszombor, Szolnok-Szanda).
- Csallányi 1941 D. Csallányi, A. Szentes, Nagyhegyi gepida sírlelet (1939) és régészeti kapcsolatai. *ArchÉrt* 3.II.1941, p. 127–161.
- Csallányi 1961 D. Csallányi, *Archäologische Denkmäler der Gepiden im Mitteldonaubecken (454–568 u. Z.)*. Budapest 1961.
- Cseh 1990 J. Cseh, Adatok az V.–VI. századi Gepida emlékanyag egységéhez. Fülegelek: Erdély V.–VII. századi gepida lelőhely katasztere. *A Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve* VII, 1999, p. 29–79.
- Cseh 1990a Janos Cseh, Gepida fazekaskemence Törökszentmikloson, in *ArchErt*, 117/2, 1990, 223-240.
- Cseh et alii 2005 J. Cseh, Eszter Istvánovics, Emese Lovász, K. Mesterházi, Margit Nagy, Ibolya Nepper, Erika Simonyi, *Gepidische Gräberfelder im Theissgebiet*. II. Budapest 2005 (Gyula, Hodmezövásárhely, Szentes-Gyógyszertár, Szöreg-Téglagyár).
- Fiedler 1992 U. Fiedler, *Studien zur Gräberfeldern des 6. bis 8. Jahrhunderts an der Unteren Donau*. Bonn 1992.
- Garam 2010 Garam Éva, Kugeln-Kapseln-Taschen-Scheiben in awarenzeitlichen Gräbern, in Rupert Gephard(ed.) *Festschrift für Hermann Dannheimer zum 80. Geburtstag*, 147-167 München, 2010.
- Gepidák 1999 A. Gepidák. Kora középkori germán királyság az Alföldön /*Ein frühmittelalterliches germanisches Königreich auf den grossen ungarischen Tiefebene*, Gyula 1999.
- Gulyás 2013 Gulyás Edina, *Megjegyzések az avar kori Kárpát-medence mellkeresztjeinek kapcsolatrendszeréhez*, in *Dolgozatok az Erdély Múzeum*, VIII, 2013, 33-62.
- Harhoiu 1998 R. Harhoiu, *Die frühe Völkerwanderungszeit in Rumänien*. Bukarest 1998.
- Kiss 1992 A. Kiss, Die barbarischen Könige des 4.–7. Jahrhunderts im Karpatenbecken als Verbundeten des Römischen bzw. Byzantinischen Reiche. *Communicationes Archaeologicae Hungaricae*. 1991–1992, p. 115–122.
- Kiss 1996 A. Kiss, *Das awarenzeitlich gepidische Gräberfeld von Kölked-Feketekapu A*, Innsbruck, 1996.
- Kiss 2014 Kiss Attila „... ut strenui viri...” *A gepidák Kárpát-medencei története* (Teza de doctorat), Szeged, 2014.
- Nagy 1992 Margit Nagy, Gepiden. In *RGA* 11, 1998, p. 120–121 (das Königreich im Ost-Teil des Karpatenbecken).
- Nagy 2005 Margit Nagy, Gyulavári, Hodmezövásárhely, Magyarcsanád-Bökény, Szentes–Gyógyszertár, Szöreg–Téglagyár. In *Gepidische Gräberfelder im Theissgebiet*. II, p. 64–2002.

- Pop et alii 2006 H. Pop, I. Bejinariu, Sanda Băcuet-Crișan, D. Băcuet-Crișan, D. Sana, Zs. Csok, *Șimleul Silvaniei. Monografie arheologică. I. Istoricul cercetărilor*. Cluj-Napoca 2006.
- Romeu, Eger 2014 Romeu Angel Casanovas, Eger Christoph, La Península y el Oriente Bizantino: Un broche de cinturón bizantino de Palestina en la Colección del Museo d'arqueología de Catalaunya, în *An Murcia*, 30, 2014, 133-144.
- Rosner 1999 Rosner Gyula: *Das awarenzeitliche Gräberfeld in Szekszárd–Bogyiszlói Strasse (A Szekszárd–Bogyiszlói utcai avarkori temető)*. *Monumenta Avarorum Archaeologica*, Vol. 3. Budapest, 1999.
- Roska 1932 M. Roska, Mormânt german de la Valea lui Mihai. *AISC I*, 1928–1932, p. 69–72.
- Salamon, Erdely 1971 Salamon Á., Erdély I, Das Völkerwanderungszeitliche Gräberfeld von Környe. *StudArch* 5, Budapest, 1971.
- Schulze-Dörrlamm 2010 Mechthild Schulze-Dörrlamm, Der Handel mit byzantinischen Metallwaren aus archäologischer Sicht (Gürtelschnallen, Frauenschmuck, Zaumzeug, Bronzegefäße) în Ewald Kislinger-Johannes Koder-Andreas Külzer, *Handels Güter und Verkehrswege*, Wien, 2010, 241-273.
- Stanciu 1997 I. Stanciu, Date și observații cu privire la epoca migrațiilor în spațiul nord-vestic al României. *Ephemeris Napocensis VII*, 1997, p. 167–209.
- Tóth 1996 A.B. Tóth, Die Gepiden während der Hunnenzeit. In *Reitervölker aus Osten*. Bürgerländische Landesausstellung. 1996. Schloss Bad Vöslau, p. 111–112.
- Török 1936 Gy. Török, A Kiszombori germán temető helye népvándorlaskori emlékünk közöt. *Dolgozatok Szeged XII*, 1936, p. 101–204.
- Varsik 1992 VI. Varsik, Byzantische Gürtelschnallen in Mittleren und Unteren Donauroaum im 6. und 7. Jahrhunderten. *Slovenska Archeologija XL* 1, 1992, p. 77–105.
- Vida 2005 Tivadar Vida, Einzeln getragene germanische Scheibenfibeln im Karpatenbecken, în Claus Dobiat (ed.), *Reliquiae Gentium. Festschrift für Horst Wolfgang Böhme zum 65. Geburtstag*, vol. I, Rahden/ Westf. Leidorf 2005, 429–440.

Repertoriul II.

Localități cu descoperiri de artefacte creștine sau creștinate în „regatul” din Transilvania după 454

Vezi și repertoriul de descoperiri funerare din secolele VI–VII din Transilvania:
Bârzu 2010, p. 161–164.

I. Aiton (România)

Descoperire izolată

– solidus Theodosius II.

Bibl. *Horedt 1972*, p. 219; *Velter 2002*, p. 287.

II. Alba Iulia (România)

Zona catedralei romano-catolice

– solidus Theodosius II.

– cataramă de bronz cu cruce traforată (tip Sucidava).

Bibl. R. Heitel, in *SCIVA 37*, 1986, p. 239–240, Fig. 2/1.

III. Apahida (România)

Morminte izolate (două); a doua jumătate a secolului V

– inele de aur cu cruci (trei); fibulă de aur cu capete în formă de bulbi de ceapă; pe picior cruce în relief (M1).

Bibl. *Finály 1889*, p. 305; *Diculescu 1925*, p. 308–309; *Csallányi 1961*, p. 222–223; *Horedt 1972*; *Horedt–Protase 1970*; *Rusu 1984*, p. 58, nr. 4; *Bonner–Horedt 1980*, p. 138, Fig. 50 a–b; *Harhoiu 1998*, Taf. LVIII–LXIV; *Harhoiu et alii 2011*, p. 80, nr. 5; *Rep. Arh Cluj*, 27–36.

IV. Bandu de Câmpie (România)

Cimitir gepid: M 13, M 34, M 39; a doua jumătate a secolului VI

– aplice pentru reliquiari.

Bibl. *Kovács 1913*, p. 299; *Csallányi 1961*, p. 204, 274, nr. 4; *Bóna 1976*, p. 38–39; *Horedt 1977*, p. 267, nr. 2; *Rusu 1984*, p. 58, nr. 6; *Harhoiu R.*, in *EANR II*, p. 176; *Harhoiu 2011*, p. 82, nr. 11.

– inel cu cruce din bronz.

Bibl. *Csallányi 1961*, p. 275.

V. Bistrița (România)

Poligon; cimitir gepid; morminte în șiruri

– „obiecte vestimentare cu însemne creștine”.

Bibl. *Harhoiu 1989*, Taf. LXXXIV; *Harhoiu 2011*, p. 84, nr. 23.

VI. Borleasa (România)

Descoperiri izolate

– solidus Theodosius II.

Bibl. *Velter 2002*, p. 228.

VII. Bratei (România)

Cimitir gepid nr. 3; datat în a doua jumătate a secolului VI și prima jumătate a secolului VII (561–650)

– cataramă de bronz cu cruce zgâriată pe capătul acului.

Bibl. L. Bârză, în *SCIVA* 37.1, 1976, p. 121, Fig. 2/1; *Horedt* 1977, p. 267, nr. 3; *Harhoiu* 2011, p. 86, nr. 3; *Bârză* 2010, p. 294, G 81/2 (desen) p. 336 G 81/2 (foto).

– inel de bronz cu placă rotundă; pe placă a fost realizată, prin punctare, o cruce.

Bibl. *Rusu* 1984, p. 58, nr. 15; *Bârză* 2010, p. 318, Taf. 40/2; p. 352, pl. 74.

– două cruci pectorale din bronz; una fragmentară.

Bibl. *Bârză* 2010, p. 311, Taf. 39/1–2.

– fibulă cu corp în formă de cruce stilizată.

Bibl. *Bârză* 2010, p. 305, Taf. 27/2; *Gaiu* 2011, p. 111, nr. 141.

– cataramă de bronz cu corpul în formă de cruce: pe capătul acului cruce incizată.

Bibl. *Bârză* 2010, p. 295 G 81/2 (desen); p. 336 G 81/2 (foto).

– cataramă de bronz cu cruce traforată (tip Sucidava).

Bibl. *Bârză* 2010, Taf. 60 G 113/2.

Descoperiri izolate în zona cimitirului nr. 3, Taf. 81

– placă de bronz cu cruce. Taf. 81/10.

– cruce pectorală p. 79, Fig. 46.

– cruce pectorală nr. 15. Taf. 81/15.

– cruce pe placa rotundă a inelului. Taf. 81/17.

– piaptân bilateral. Taf. 82; pe placa centrală a fost incizată o cruce.

VIII. Căpușu Mare (România)

Cânepiște; cimitir gepid cu morminte în șiruri

– cranii deformate după tradiția gepidă.

Bibl. *Csallányi* 1961, p. 224; *Horedt* 1977, p. 267, nr. 4; *Bóna-Nagy* 2002, p. 197, harta 74; *Rep. Arh. Cluj*, p. 86.

IX. Ceparu (România)

Mormânt singular

– solidus Theodosius II.

Bibl. *Velter* 2002, p. 288; *Harhoiu* 2011, p. 91, nr. 52.

X. Cetea (România)

Descoperire izolată

– solidus Theodosius II.

Bibl. *Gaiu* 1999, p. 288–289.

XI. Cipău (România)

Gârle; cimitir gepid și așezare

- cataramă de bronz cu cap de vultur; pe placă cruce realizată prin punctare.
- Bibl. *Rusu* 1959, p. 487–488, Fig. 2–3; A. Zrinyi, *Marisia* 6, 1976, p. 125–151; *Csallányi* 1961, p. 200; *Rep. Arh. Mureș*, p. 157–158.

XII. Ciumbrud (România)

Podireu; cimitir gepid

- pandantiv circular cu cruce în interior.

Bibl. H. Ciugudean, Z. Pinter, G. Rustoiu, *Catalog de expoziție*. Alba Iulia 2006, p. 71–73.

XIII. Cluj-Napoca (România)

Morminte de inhumație izolate

- solidus Theodosius II.

Bibl. *Horedt* 1972, p. 219, nota 121; *Velter* 2002, p. 289; *Csallányi* 1961, p. 223.

Cordoș

Fabrica de cărămidă; cimitir gepid; morminte în șiruri

- inele de aur cu cap poliedric, fibulă digitată, vârf de lance.

Bibl. St. Ferenczi, în *Omagiu C. Daicoviciu* 1960, p. 194–204. *Horedt* 1977, Fundliste 1, p. 207; *Csallányi* 1961, p. 223.

Str. 30 Decembrie

Cimitir gepid; trei morminte: săpături de salvare N. Vlassa

- cataramă mică de bronz, ovală; pe baza acului a fost incizată o cruce în formă de X.

Bibl. K. Horedt, *Siebenbürgen in spätromische Zeit*. Bukarest 1982, p. 120, Fig. 48/4; *Nemeti* 2010, p. 411, pl. II/2.

Cluj-Napoca, Polus

- pensetă de bronz; pe capetele lățite au fost incizate semne cruciforme de forma literei X (dacă nu chiar chrismon).

Bibl. C. Opreanu, Val. Voișian, Em. Bota, în *Studia Michaeli Bărbulescu oblata*, Cluj-Napoca 2007, p. 511, pl. 3/3.

XIV. Dăbâca (România)

Descoperire izolată

- solidus Theodosius II.

Bibl. *Horedt* 1972, p. 219, nota 121; *Velter* 2002, p. 289.

XV. Doba Mare (România)

Descoperire izolată

- solidus Theodosius II.

Bibl. *Horedt* 1972, p. 219, nota 121; *Velter* 2002, p. 290.

XVI. Fântânele (România)

Rât

– două fibule cu picior întors pe dedesubt; pe corp, deasupra acului, fiecare are câte o cruce mică incizată.

Bibl. *Harhoiu 1998*, Taf. LXXXV–LXXXVII.

– cataramă de centură; la baza acului cruce în formă de X, incizată.

Bibl. *Marinescu, Gaiu 1989*, p. 128, Grab. 3.

XVII. Gâmbaş (România)

Descoperire izolată

– cercel stelat; din argint; pe faţă a fost incizată o cruce.

Bibl. *Horedt 1958*, p. 97; *Rusu 1984*, p. 59, nr. 48; *Csallányi 1961*, p. 127, *Harhoiu 1988*, p. 91 (p. 95–100).

XVIII. Gherla (România)

Descoperire izolată

– bronz Anastasius.

Bibl. *Velter 2002*, p. 291; *Rep. Arh. Cluj*, p. 210–218.

XIX. Haţeg (România)

Descoperire izolată

– solidus Theodosius II; Zenon (474–491).

Bibl. *Velter 2002*, p. 293.

XX. Hida (România)

Descoperire izolată

– trei solidi Theodosius II.

Bibl. *Horedt 1972*, p. 219, nota 121; *Velter 2002*, p. 293.

XXI. Iernut (România)

Descoperire izolată

– solidus Theodosius II.

Bibl. *Velter 2002*, p. 293; *Rep. Arh. Mureş*, p. 152–153.

XXII. Jidvei (România)

Descoperire izolată

– placă de centură; două cruci incizate.

Bibl. *Rusu 1984*, p. 60, nr. 60.

XXIII. Luduş (România)

Descoperire izolată

– solidus Valentinianus III.

Bibl. *Velter 2002*, p. 293; *Rep. Arh. Mureş*, p. 173.

XXIV. Luna de Jos (România)

Descoperire izolată

- solidus Valentinianus III.

Bibl. *Horedt* 1972, p. 219, nota 121; *Velter* 2002, p. 293; *Rep. Arh. Cluj*, p. 256–258.

XXV. Meșindorf (România)

Descoperire izolată

- solidus Theodosius II.

Bibl. *Horedt* 1972, p. 219, nota 121; *Velter* 2002, p. 294.

XXVI. Mintiul Gherlii (România)

Descoperire izolată

- cataramă cu cruce.

Bibl. *Hampel* 1905, II, p. 54; III, p. 46; *Rusu* 1984, p. 60, nr. 71.

XXVII. Moigrad (România)

Descoperiri izolate

- follis de bronz, secolul VI.

Bibl. *Velter* 2002, p. 294.

- tezaur din piese de aur considerat gepid.

Bibl. *Horedt, Germania* 55, 1977, p. 7–20; *Rusu* 1984, p. 60, nr. 72; I. Bóna, *VMMK* 18, 1980, p. 95–113; *Harhoiu* 1998, Taf. CIV; I. Bóna consideră tezaurul ca fiind un fals modern.

XXVIII. Morești (România)

Hula; cimitir gepid; morminte în șiruri

- fibulă cu corpul cruciform.

Bibl. *Csallányi* 1961, p. 206–208; *Horedt* 1977, p. 267, nr. 151; nr. 15–16; *Harhoiu* 2011, p. 111; *Horedt* 1989, p. 159. *Rep. Arh. Mureș*, p. 266–268.

- oală fragmentară; pe fund a fost incizată o cruce; bordeiul nr. 5.

Bibl. *Horedt* 1979, p. 124, Abb. 60.16, p. 125.

- cățel de vatră sau greutate de la războiul de țesut; din lut ars; bordeiul nr. 34; pe capul aplatizat a fost incizată o cruce.

Bibl. *Horedt* 1979, p. 115, Abb. 58/14.

- piaptăn de os cu două rânduri de dinți; fragmentar; pe placa de fixare centrală, la capătul bine păstrat a fost incizată prin punctare o cruce în forma literei X.

Bibl. *Horedt* 1979, p. 195, Abb. 81/10.

- prîsnel de lut; deasupra mijlocului șir de cercuri în care au fost înscrise cruci.

Bibl. *Horedt* 1979, Abb. 68/11 = Taf. 38/10.

– vas cu decor ștampilat; deasupra decorului șir de patrulatere în care au fost înscrise cruci.

Bibl. *Horedt* 1979, Abb. 68/14 = Taf. 37/1-3.

XXIX. Noșlac (România)

Cimitir gepid; morminte în șiruri

– cataramă de bronz cu cruce traforată (tip Sucidava).

Bibl. M. Rusu, *Dacia* 6, 1962, p. 272; *Rusu* 1984, p. 61, nr. 74.

– limbă de curea cu cruce în relief.

Bibl. *Rusu* 1984, p. 61, nr. 74; *Bonner–Horedt* 1980, p. 140, Fig. 53; *Horedt* 1977, p. 207, nr. 17; *Harhoiu* 2011, p. 112, nr. 159–160.

– cataramă de centură; ovală, pe baza acului a fost incizată o cruce de forma literei X. M 49.

Bibl. *Rusu* 1962, Fig. 2/37; A. Dobos, în *Fontes Historiae. Studia in honorem D. Protase*. Bistrița–Cluj–Napoca 2006, p. 920, Pl. IV/10.

– fibulă discoidală de bronz cu opt rozete și buton central decorat cu o cruce. M 114.

Bibl. *Rusu* 1984, p. 77, fig. 16/4; *Vida* 2005, p. 432-433, fig. 3/3; *Dobos* 2015, p. 109, pl. 2/1.

XXX. Pălatca (România)

Mormânt izolat peste o construcție romană

– placă de bronz semirotondă cu cinci pandantive; pe fața plăcii au fost realizate, prin punctare cu cornul, semne între care și o cruce.

Bibl. *Hica* 1976, p. 23–28; *Rusu* 1984, p. 61, nr. 82; *Protase* 1989, p. 232; *Opreanu* 1995, p. 237, neagă caracterul creștin; *Rep. Arh. Cluj*, p. 303.

– prescurnicer din lut; cu cruce; N. Dănilă afirmă că crucea este bizantină și datează din secolul VI.

Bibl. N. Dănilă, *Daco–Romania Christiana*. București 2001, p. 15–16.

XXXI. Răscruci (România)

Descoperire izolată

– solidus Theodosius II.

Bibl. *Horedt* 1982, p. 219, nota 121; *Velter* 2002, p. 298; *Rep. Arh. Cluj*, p. 327.

XXXII. Sângeorgiul de Câmpie (România)

Descoperire izolată

– solidus Leo I; solidus Iustinianus I.

Bibl. *Velter* 2002, p. 298.

XXXIII. Sebeș (România)

Descoperire izolată

- solidus Theodosius II.

Bibl. *Horedt 1982*, p. 219, nota 121; *Velter 2002*, p. 299.

XXXIV. Someșeni (România)

Descoperire izolată; la marginea de nord a localității, în luncă; tezaur gepid, a doua jumătate a secolului V; 1963; mormânt?

- pandantiv rotund (pectoral), din aur, cu cruce la mijloc; chrismon pe partea opusă (M2).

Bibl. *Horedt-Protase 1970*, p. 187-199; *Harhoiu 1998*, Taf. LXX, *Rep. Arh. Cluj*, p. 362-363; *Rusu 1984*, p. 58, nr. 26.

XXXV. Stupini (România)

Așezare din sec. VI

- două oale fragmentare lucrate la roată; pe fund a fost incizate câte o cruce; bordeiul nr. 15 și 18.

Bibl. *Gaiu 2002*, fig. 12/15, 17/8.

XXXVI. Șeica Mică (România)

Descoperire izolată

- solidus Theodosius II, într-un tezaur de cca 100 monete de aur.

Bibl. *Horedt 1958*, p. 37-38; *Csallányi 1961*, p. 198-199; *Velter 2002*, p. 300; *Harhoiu 2011*, p. 126, nr. 224.

XXXVII. Turda (România)

Descoperire izolată; mormânt princiar gepid în termele din castru

- solidus Theodosius II; trei solidi Leon I; solidus Iustinianus.

Bibl. *Velter 2002*, p. 302.

- pandantiv din plumb în formă de cruce (tip latin).

Bibl. *Bărbulescu 2008*, pl. LI/10-11.

- piaptăn bilateral din os; pe placa centrală a fost incizată o cruce în formă de X.

Bibl. *Nemeti 2009*, p. 132; *Bărbulescu 2009*, pl. XLIX.

XXXVIII. Unirea/Vereșmort (România)

Cimitir gepid cu morminte în șiruri; M 17

- cataramă de bronz cu cruce traforată (tip Sucidava).

Bibl. M. Roska, *Germania*, 1934, p. 124, Fig. 4; *Csallányi 1961*, p. 200-203, 275, nr. 7; *Horedt 1977*, p. 207, nr. 26; *Rusu 1984*, p. 62, nr. 110.

- cataramă ovală de bronz; pe baza acului două cruci în formă de X. M 14.

Bibl. *Gaiu 2011*, p. 122; *Dobos 2015*, p. 109, pl. 2/4.

- cataramă ovală de bronz; pe baza lătită a acului o cruce. M 17.
Bibl. *Gaiu* 2011, nr. 60; *Dobos* 2015, p. 109, fig. 2/5.

XXXIX. Grădiște? (România) = Sarmizegetusa

- fibulă digitată; corpul în formă de cruce.
Bibl. H. Sevin, *Die Gepiden*. München 1955, p. 105, Fig. 26/4.

Prescurtări și bibliografie

- Bărbulescu 2007 M. Bărbulescu, Ein germanisches Frauengrab aus dem Legionslager von Turda. Rumänien. In *Attila und die Hunnen*. Ed. Historisches Museum der Pfalz. Speyer/Stuttgart 2007, p. 238–241.
- Bărbulescu 2008 M. Bărbulescu, *Mormântul princiar germanic de la Turda/Das germanische Fürstengrab von Turda*. Cluj-Napoca 2008.
- Bârză 2001 L. Bârză, Hunii, Gepizii, in *Istoria Românilor*. București II, 2001, p. 693–717.
- Bârză 2010 L. Bârză, *Ein gepidisches Denkmal in Siebenbürgen. Das Gräberfeld 3 von Bratei*. Cluj-Napoca 2010.
- Bârză–Harhoiu 2008 L. Bârză–R. Harhoiu, Gepiden als Nachbarn des Langobarden und das Gräberfeld von Bratei. In Jan Bemmann, Michael Schmauder (Hrsg.), *Kulturwandel in Mitteleuropa. Langobarden–Awaren–Slawen*. Bonn 2008, p. 513–578.
- Bóna 1979 I. Bóna, *Gepiden in Siebenbürgen – Gepiden an der Theiss*. AAASH 31, 1979, p. 9–50.
- Bóna 1986 I. Bóna, Gepida fejedelmi sír Tiszaszőlősen? A Mojgrádi Kincs hamis népvándorlaskori aranyairól. *VMMK* 18, 1986, p. 95–113.
- Crișan–Opreanu 1991 I.H. Crișan–C. Opreanu, Un mormânt din secolul V e.n. la Fântânele. *Ephemeris Napocensis*, 1, 1991, p. 113–120.
- Csallányi 1961 D. Csallányi, *Archäologische Denkmäler der Gepiden in Mitteldonaubecken*. Budapest 1961.
- Dobos 2009 Alpár Dobos, The Reihengräberfelder in Transylvania after 100 years of archaeological research, în *Acta Archaeologica Carpathica*, 44, 2009.
- Dobos 2015 Alpár Dobos, Notes on artefacts with punched decoration discovered in the late row+grave cemeteries in Transylvania, în Cociș, Lăzărescu, Guy, Deac (ed.), *Ad finem Imperii Romani. In honour of Coriolan H. Opreanu*, Cluj-Napoca, 2015, p. 107–128.
- Dobos–Opreanu 2012 A. Dobos–C. Opreanu, *Migration period and early medieval cemeteries at Fântânele*. Bistrița-Năsăud county. Cluj-Napoca 2012.

- Fettich 1953 N. Fettich, La trouvaille d'Apahida, *Archaeologia Hungarica* 32, 1953, p. 145–157, mit Taf. 21–27.
- Finály 1889 G. Finály, Az Apahidai lelet. *Erd. Múz.* 1889, p. 403–425.
- Gaiu 1992 C. Gaiu, Le cimitière gepide de Bistrița. *Dacia* 36, 1992, p. 115–124.
- Gaiu 1993a C. Gaiu, Așezarea din secolul al VI-lea de la Dipșa, jud. Bistrița-Năsăud. *Revista Bistriței* VII, 1993, p. 91–101.
- Gaiu 1994 C. Gaiu, Săpăturile arheologice de la Ocnița, com. Teaca, jud. Bistrița-Năsăud. *Revista Bistriței* VIII, 1994, p. 49–53, pl. I–XIV.
- Gaiu 1995 C. Gaiu, Noi descoperiri și considerații asupra cimitirului de la Fântânele-Rât, com. Matei, jud. Bistrița-Năsăud. *Revista Bistriței* IX, 1995, p. 149–163.
- Gaiu 2002 C. Gaiu, Așezarea din sec. V–VI p. Chr. de la Stupini „Vătașină”, în *Revista Bistriței*, XVI, 2002, p. 113–158.
- Gaiu 2004 C. Gaiu, Sacrificii și practici rituale în așezarea daco-romană de la Stupini. *Revista Bistriței* 18, 2004, p. 115–121.
- Gomolka–Fuchs 1999 Gudrum Gomolka–Fuchs, *Die Sântana–Černeachov–Kultur. Akten des Internationalen Kolloquiums in Caputh.* 1995. Bonn 1999.
- Gudea 2010 N. Gudea, Vorschlag für eine neue Lesung der Inschrift Omharug auf dem Ring nr. 3 aus dem Grab nr. 1 von Apahida, *Studia UBB, Theologia Catholica*, LV.3, 2010, p. 25–65.
- Harhoiu 1987 R. Harhoiu, Romanici și migratori în Dacia Transilvană în secolele IV–VII. *Academia Română. Memoriile secției științifice.* 12, 1987, p. 137–149.
- Harhoiu 1990 R. Harhoiu, Chronologische Fragen der Völkerwanderungszeit in Rumänien, *Dacia* 24, 1990, p. 169–208.
- Harhoiu 1998 R. Harhoiu, *Die frühe Völkerwanderungszeit in Rumänien.* Bukarest 1998.
- Harhoiu 2008 R. Harhoiu, Cimitirul gepid de la Galații Bistriței, *Revista Bistriței* 22, 2008, p. 189–241.
- Harhoiu 2008a R. Harhoiu, Gepiden als Nachbarn des Langobarden und das Gräberfeld von Bratei. In J. Bemann–M. Schmauder, *Kulturwandel in Mitteleuropa. Langobarden, Awaren, Slawen.* Bonn 2008, p. 513–578.
- Hica 1976 Ioana Hica, Das Gräberfeld aus dem 4.Jh. u.Z. von Pălatca (Kr. Cluj). *Dacia* XX, 1976, p. 23–26.
- Hica 1978 Ioana Hica, Un grup de morminte din secolul al VII-lea de la Iclod, jud. Cluj. *ActaMN* 15, 1978, p. 267–294.
- Horedt 1958 K. Horedt, *Contribuții la istoria Transilvaniei în secolele IV–XIII.* București 1958.
- Horedt 1958a K. Horedt, *Untersuchungen zur Frühgeschichte Siebenbürgens.* Bukarest 1958.

- Horedt 1960 K. Horedt, Gepizii. In *Istoria României*. I. București 1960, p. 704–714.
- Horedt 1971 K. Horedt, Zur Geschichte der frühen Gepiden im Karpatenbecken. *Apulum* IX, 1971, p. 705–712.
- Horedt 1972 K. Horedt, Neue Goldschätze des 5. Jhs. in Rumänien, *Studia Gothica*, Antikvariska Ser. 25. 1972, p. 105–116.
- Horedt 1977 K. Horedt, Der Goldfund von Moigrad. *Germania* 55, 1977, p. 7–20.
- Horedt 1977a K. Horedt, Der östliche Rheingraberkreis in Siebenbürgen. *Dacia* XXI, 1977, p. 251–260: Fundliste 1, p. 207.
- Horedt 1979 K. Horedt, *Morești. Grabungen in einer vor- und frühgeschichtliche Siedlung in Siebenbürgen*. Bukarest 1979.
- Horedt 1980 K. Horedt, Wandervölker und Romanen im 5. bis 6. Jahrhundert in Siebenbürgen. In *Wolfram–Daim 1980*, p. 117–121.
- Horedt 1981 K. Horedt, „Gepiden in Siebenbürgen–Gepiden an der Theiss“ eine Erwiderung. *AAASH* 33, 1981, p. 377–381.
- Horedt 1981a K. Horedt, Band în RGA II. 1, 1981, p. 28.
- Horedt 1986 K. Horedt, *Siebenbürgen im Frühmittelalter*. Born 1986.
- Horedt–Protase 1970 K. Horedt–D. Protase, Der Schatzfund von Cluj–Someșeni. *Germania* 48, 1970, p. 85–98.
- Horedt–Protase 1970a K. Horedt–D. Protase, Neue Völkerwanderungszeitliche Goldfunde des 5. Jh. aus Siebenbürgen. Sonderheft. *Germania* 48. 1–2, 1970, p. 85–98; 50, 1–2, 1972, p. 174–220.
- Kiss 1982 A. Kiss, Die goldbeschlagenen Schalen der Fürstengräber von Szeged–Nagyszéksós und Apahida I–II. *Folia Archaeologica* 33, 1982, p. 163–184.
- Kiss 1987 A. Kiss, Über die Insignien der Gepidenkönigs Omharus von Apahida (Siebenbürgen). *Folia Archaeologica* 38, 1987, p. 192–211.
- Kiss 1987a A. Kiss, Die Herrscher des Karpatenbeckens von 5.–10. Jh. *AAASH* 38, 1986, p. 105–145.
- Kiss 1995 A. Kiss, Die Werkstätte des Gepidenkönigs Omharus von Apahida (Siebenbürgen). *Acta Archaeologica Hungarica* 47, 1995, p. 305–318.
- Kovács 1913 I. Kovács, A mezőbándi ásatások. *Dolgozatok/Cluj* IV, 1913, p. 265–389 (279–379).
- Kovács 1915 I. Kovács, Marosvásárhegyi ásatások. *Dolgozatok* VI. 1915, p. 227–299 (278–299).
- Madgearu 1998 Al. Madgearu, The Sucidava – Type of buckles and the relations between the Late Roman Empire and the Barbarians in the 6th century. *Arh. Mold.* 21, 1998, p. 217–222.
- Marinescu–Gaiu 1989 G. Marinescu–C. Gaiu, Die Nekropole von Fântânele–Rât, Gem. Matei, Kreis Bistrița–Năsăud aus dem 4 Jh. u.Z. *Dacia* XXXIII 1989, p. 125–129.

- Nemeti 2005 S. Nemeti, Gepizii și „Potaissa” (sec. VI d.H.) în perioada migrațiilor. In *Relații interetnice în Transilvania* (secolele VI–XIII), Sibiu 2005 ed. Z. K. Pinter, I. M. Țiplic, Maria E. Țiplic), p. 33–39.
- Nemeti 2008 S. Nemeti, Potaissa im 5.–6. Jh. n.Chr., în *Bărbulescu 2008*, p. 355–381 (Funde mit Christlicher Charakter, p. 378–380).
- Nemeti 2010 S. Nemeti, Un mormânt din epoca migrațiilor din Cluj-Napoca. In *In memoriam Alexandri V. Matei*, Cluj-Napoca 2010, p. 407–412.
- Opreanu 1995 C. Opreanu, Creștinismul și neamurile germanice în secolele IV–V în Transilvania. *Ephemeris Napocensis* V 1995, p. 227–254.
- Opreanu 2003 C. Opreanu, *Transilvania la sfârșitul antichității și în perioada migrațiilor. Schiță de istorie culturală*. Cluj-Napoca 2003.
- Opreanu 2006 C. Opreanu, The beginning of Christianity among the germanic peoples in 5th century Transylvania. In *Acta Congressus Internationalis XV Archaeologiae Christianae/Akten des XV Kongresses für Christliche Archäologie. I. Frühes Christentum zwischen Röm und Constantinopel*. Citta del Vaticano – Wien, 2006, p. 923–928, Taf. 192–194.
- Opreanu et alii 2007 C. Opreanu, Em. Bota, Val. Voișian, Mormântul unui războinic din epoca migrațiilor descoperit la Cluj-Napoca–Polus. In S. Nemeti, F. Fodorean, E. Nemeth, S. Cociș, I. Nemeti, M. Pâslaru (eds.), *Studia Michaeli Bărbulescu oblata*. Cluj-Napoca 2007, p. 510–519.
- Opreanu et alii 2010 C. Opreanu, Val. Voișian, Em. Bota, Un mormânt feminin din epoca migrațiilor de la Cluj-Napoca. In *In memoriam Alexandri V. Matei*. Cluj-Napoca 2010, p. 399–406.
- Opreanu 2011 C. Opreanu, The case of the inscription and monogrames on the golden rings from the royal grave Apahida I (Romania) and the hoard from Reggio Emilia (Italy). In *Gedenkschrift zum hundertsten Geburtstag von Kurt Horedt*. Cluj-Napoca 2011, p. 279–293.
- Popescu 1979 D. Popescu, Das Gepidische Gräberfeld von Morești. *Dacia* XVIII, 1979, p. 189–238.
- Protase 1995 D. Protase, Une pièce paléochrétienne daco-romaine découverte à Pălatca et le problème du christianisme chez les Goths de Transylvanie. *ActaMN* 32.1, 1995, p. 767–774.
- Rep. Arh. Mureș V. Lazăr, *Repertoriul arheologic al județului Mureș*. Târgu Mureș, 1995.
- Rep. Arh. Cluj I.H. Crișan, M. Bărbulescu, Eug. Chirilă, V. Vasiliev, Iudita Winkler, *Repertoriul arheologic al județului Cluj*. Cluj-Napoca 1992.
- Roska 1934 M. Roska, Das gepidische Gräberfeld von Vereșmort (Marosveresmort). *Germania* XVIII 1934, p. 123–130.

- Roska 1930 M. Roska, Érmihályfalvai germán sirok. *ArchÉrt* XLIV 1930, p. 229–232.
- Roska 1932 M. Roska, Un mormânt german de la Valea lui Mihai. *AISC* 3, 1928–1932, p. 69–72.
- Rusu 1962 M. Rusu, The Prefeudal Cemetery of Noșlac (VIth–VIIth centuries), *Dacia N.S.* 6, p. 269–292.
- Rusu 1964 M. Rusu, Cimitirul prefeudal de la Noșlac. *Probl. Muz.* 1964, p. 32–45.
- Rusu 1984 M. Rusu, Paleocreștinismul nord-dunărean și etnogeneza românilor, în *AIIA*, XXVI, 1983-1984.
- Schmauder 2007 M. Schmauder Der Erde anvertraut. Die Verwahrfunde im Umkreis der hunnischen Völkerkonfederation. In *Attila und die Hunnen*. Stuttgart 2007, p. 229–238 (p. 234–235, 237 Apahida Someșeni).
- Stanciu 2010 I. Stanciu, Gepizii. In *Istoria Românilor. II. Daco-romani, romanici, alogeni*. București 2010, p. 834–849.
- Vida 2005 T. Vida, Einzeln getragene germanische Scheibenfibeln im Karpatenbecken. In: C. Dobiat (Hrsg.), *Reliquiae Gentium*. Festschrift für Horst Wolfgang Böhme zum 65. Geburtstag, Teil I, *Internationale Archäologie, Studia Honoria* 23, Veröffentlichung des Vorgeschichtlichen Seminars Marburg 14 (Rahden/Westf 2005), 429–442.
- Werner 1967 J. Werner, Namenring und Siegelsring aus den gepidischen Grabfund von Apahida. *KJ* 9, 1967–1968, p. 120–123.
- Zugravu 1997 N. Zugravu, Puncte de vedere recente despre inventarul funerar de la Apahida I. *Apulum* XXXIV, 1979, p. 709–710.

Repertoriul III.

Localități cu descoperiri de artefacte creștine sau creștinate în „regatul” din Pannonia II – Sirmiensis

I. Bajlovice

– cataramă de bronz de tip Sucidava.

Bibl: Gorgievski 2010, 19, pl. 1/4.

II. Beograd (Serbia)

Cimitir gepid

– cataramă de centură cu cruce perforată (tip Sucidava).

Bibl. *Varsik* 1992, p. 90, Pl. I/1.

– cataramă de centură; cap oval sau în forma literei D; pe baza acului a fost incizată o cruce.

Bibl. V. Ivanišević–M. Kazanski. In *Singidunum* 3, 2002, p. 153, Pl. V/M 69, Fig. 1.

III. Dalj (Croatia)

La cotul Dravei, înainte de vărsare

– două monete de bronz, emise de regele Cunimund, în numele împăratului Iustinus II; pe revers monogramă cu cruce.

Bibl. *Štefan* 1925, p. 13–14; *Mrkobrad* 1980, p. 50.

IV. Gradec (Slovenia)

– Fibulă de bronz în formă de cruce latină.

Bibl: *Bausovic* 2003, 319, pl. 1/4.

V. Gradište

– cataramă de bronz cu cruce traforată, de tip Sucidava.

Bibl: *Gorgievski* 2010, 19, pl. 1/3.

VI. Kostolac (Serbia)

Više Grobalja; cimitirul gepid

– cataramă de bronz, de tip Sucidava, cu cruce traforată.

Bibl. Ljubica Zotović, *Starinar* 43–44, 1992–1993, p. 186, Fig. 2.

– piaptăn bilateral din os; pe placa de fixare au fost incizate două cruci.

Bibl. Ljubica Zotović, *Starinar* 43–44, 1992–1993, Taf. IX/5.

Bordelj; cimitirul gepid.

– cataramă cu cap oval; pe baza acului a fost incizată o cruce.

Bibl. Ljubica Zotović, *Starinar* XXXI, 1980, Taf. IV/1.

VII. Sremska Mitrovica (Serbia)

Centru episcopal gepid; sediu regal

– cataramă de centură din bronz; pe baza acului a fost incizată o cruce.

Bibl. *Milinković* 2008, p. 503, Fig. 81.

– fibulă digitată; pe picior cruce.

Bibl. *Milinković 2008*, p. 503, Fig. 80.

– fragment de oală; se păstrează peretele lateral; deasupra șirului ultim de impresiuni în formă de romb a fost incizat cu mâna un șir de cruce din linii duble.

Bibl. *Mrkobrad 1980*, Pl. XLIV/4.

– aplică cu corpul în formă de cruce.

Bibl. *Vinski 1957*, Pl. XIV/5.

Teritoriul orașului

– monete de bronz emise de regele Cunimund în numele împăratului Iustinianus; pe revers monogramă și cruce.

Bibl. *Ștefan 1925*, p. 14, nr. 7; *Mrkobrad 1980*, p. 56.

VIII. Novi Banovci (Croatia)

Descoperire întâmplătoare

– două monete de bronz emise de regele Cunimund în numele împăratului Iustinianus; pe revers monogramă și cruce.

Bibl. *Ștefan 1925*, p. 14, nr. 5; *Mrkobrad 1980*, p. 56.

IX. Orșova (România)

Descoperire întâmplătoare

– cataramă de bronz cu cruce traforată (tip Sucidava).

Bibl. *Vinski 1967*, Pl. XXXI/3; *Csallányi 1961*, p. 195, Taf. CCXXII/13; *Varsik 1992*, p. 91 nr. 52–54.

X. Osijek (Croatia)

Centru episcopal arian gepid (*Migotti 1997*, p. 5)

– fibulă masivă de aur cu capete în formă de bulbi de ceapă; pe picior cruce și chrismon.

Bibl. *Vinski 1957*, p. 7–9, Pl. II/1 a–b.

– fibulă de bronz circulară; în interiorul cercului decor în formă de cruce.

Bibl. *Migotti 1997*, p. 57, nr. V.a.2.

– cataramă de bronz din bare rotunde împletite cruciform.

Bibl. *Migotti 1997*, p. 65, nr. V.b.7.

– cataramă de bronz cu cruce traforată (tip Sucidava).

Bibl. *Dimitrijević–Kovačević–Vinski 1962*, p. 114.

XI. Popovac (Croatia)

Descoperire izolată

– cataramă de bronz de tip Siracusa; pe placa rotundă au fost incizate o cruce și o pasăre.

Bibl. *Vinski 1967*, p. 25, Taf. XVI/6.

XII. Senta (Serbia)

Descoperire întâmplătoare

- cataramă de argint cu cap semirotond; pe baza acului a fost zgâriată o cruce.
Bibl. *Dimitrijević-Kovačević-Vinski* 1962, p. 57, nr. 50; *Mrkobrad* 1980, p. 150, nr. 51.

XIII. Sisak (Croația)

Descoperiri întâmplătoare

- fibulă de bronz în formă de cruce: pe suprafața fină au fost incizate cerculețe concentrice care formează o cruce.
Bibl. *Vinski* 1967, pl. XIV/8; *Migotti* 1997, p. 52, nr. V.a.4.
- cataramă de centură cu figură umană și capăt rotund; pe capăt a fost incizată o cruce sau o svastică; se presupune că erau și literele alfa și omega.
Bibl. *Migotti* 1997, p. 62, nr. V.b.1.
- capăt de centură din bronz; pe capătul lui o cruce formată din două triunghiuri și două cercuri.
Bibl. *Migotti* 1997, p. 64, nr. V.b.3.
- fibulă (dar mai degrabă aplică) de formă cruciformă; pe brațele crucii au fost incizate cerculețe.
Bibl. *Migotti* 1997, p. 57, nr. V.a.5.

XIV. Ulpiana (Kosovo)

Mormânt

- fibulă de bronz cruciformă.
Bibl: *Milinković* 2003, 161, fig. 4/3; 6/4.

XV. Vinkovci (Croația)

- sarcofag de piatră pe care s-a incizat un chrismon și un pește.
Bibl. *Migotti* 1997, p. 42, nr. III b.3.
- opaiț african secolul V.
Bibl. *Migotti* 1997, p. 83, nr. VI.c.8.
- fragment de vas ceramic cu cruce incizată.
Bibl. *Migotti* 1997, p. 88, nr. VI.d.4.

Prescurtări și bibliografie

- Brunšmid 1905 J. Brunšmid, Fibule iz doba seoba naroda u Hrvatskom Narodnom Muzeja u Zagrebu. *Starine ranjeka srednego vijeka iz Hrvat i Slavonija* VII 1905, p. 1-13.
- Brunšmid 1924 J. Brunšmid, Die Münzen von Gepiden Königs Kunimund. *Numismatische Zeitschrift* N.F. 17, 1924.

- Brunšmid 1924a J. Brunšmid, Novac gepidskoga Kralja Kunimunda. *Buličev Zbornik*. Naučni prilozi posvećeni Franu Buliču prigodom LXXX godešnjece negova života od učenika i prigatelje. Zagreb/Split 1924, p. 671–673.
- Dimitrijević *et alii* 1962 Danica Dimitrijević, J. Kovačević, Z. Vinski, *Seoba Naroda. Ausstellungskatalog Arheološki Nalazi Jugoslavenskog podunavlja*. Zemun 1962.
- Ivanisević–Kazanski 2002 V. Ivanisević–M. Kazanski, La nécropole de l'époque de grandes migrations à Singidunum. *Singidunum* 3, 2002, p. 101–123.
- Lukić 1997 Hermine Göricke–Lukić, Roman gold coins in the Museum of Slavonia im Osijek. *Osiječki Zbornik* 1997, p. 45–70.
- Migotti 1997 Branka Migotti, *Evidence of Christianity in Roman Southern Pannonia (northern Croatia). A catalogue of finds and sites*. BAR IS 684 Oxford 1997.
- Milinković 2008 M. Milinković, Sirmium. In *RGA XXVIII*, 2008, p. 499–503.
- Bausovic 2003 Maia Bausovic, *Poznoantični kovinski perdeti z Gradca pri Prapretnem* in *Arch.vest.* 54, 2003, 315-324.
- Gorgievski 2010 D. Gorgievski, The late antique chance finds from Kumanov region, in *Muzejski Glasnik*, 10, 2010, 13-21
- Milinković 2003 M. Milinković, О Тзв. Женском германском гробу из Улпијане (Zusammenfassung: Über das sogenannte Germanische Frauengrab aus Ulpiana). In: Đ. Janković/Ž. Lazović (Hrsg.), *Memorial de Jovan Kovačević* (Belgrad 2003) 143–178.
- Milinković 2014 Mihailo Milinković, *Градина на Јејци. Тридесет година археолошких истраживања (1984-2014)/ Gradina on Jelica, Thirty years of Archaeological research (1984-2014)*, Čačak, 2014.
- Mrkobrad 1980 D. Mrkobrad, *Arheološki nalazi seobe naroda u Jugoslaviji*. Beograd 1980.
- Simoni 1989 Katica Simoni, Funde aus der Völkerwanderungszeit in den Sammlungen des archäologischen museums in Zagreb. *VAMZ XXII*, p. 107–134.
- Štefan 1925 Fr. Štefan, *Die Münzstätte Sirmium unter den Ostgoten und Gepiden. Ein Beitrag zur Geschichte der germanischen Münzwesen in der Zeit der Völkerwanderungszeit*. Halle (Salle) 1925.
- Thomas 1987 E.B. Thomas, Die Romanität Pannoniens im 5. und 6. Jahrhundert. In *Germanen, Hunnen, Awaren. Schätze der Völkerwanderungszeit*. Nürnberg 1987, p. 284–294.
- Thomas 1990 E.B. Thomas, Christianity. In *Archaeology of Roman Pannonia*. A. Lengyel–G.T.S. Radan (eds.), Budapest 1990, p. 177–206.

- Tóth 1994 E. Tóth, Das Christentum in Pannonien nach der archäologischen Zeugnissen. In E. Boshof–H. Wolf (Hrsg.), *Das Christentum in bairischen Raum von den Anfängen bis 11. Jh.* Köln–Wien 1994, p. 241–272.
- Varsik 1992 V. Varsik, Byzantische Gürtelschnallen im mittleren und unteren Donauraum im 6. und 7. Jahrhundert. *Slovenska Archeologia* XL 1, 1992, p. 77–105.
- Vikić–Belančić 1978 Branka Vikić–Belančić, Elementi ranog kršćanstva u sjevernoj Hrvatskoj. In *Arh. Vest.* 29, 1978, p. 588–600.
- Vinski 1957 Z. Vinski, *Arheološki spomenici velike seoba naroda u Srijem (Situla 2, 1957, p. 3–34 + Taf.)*
- Vinski 1958 Z. Vinski, O nalazima 6. i 7. stoljeca u Jugoslaviji s posebnim osvortem na arheološku ostavštinu iz vremena prvog avarskog kaganata. *Opuscula arheologica* 3, 1958, p. 13–67.
- Vinski 1967 Z. Vinski, Kasnoantički starosjedioci u salonitanskog regiji prema arheološkoj ostavštini predslavenkog supstrata. *Vjesnik za arheologije i historiju Damlatinsku* LXIX, 1967, p. 5–86.
- Vinski 1968 Z. Vinski, Kristoliki nakit epohe seoba naroda u Jugoslaviji, *VAMZ* 23, 1968, p. 103–168.
- Zotović 1981 Ljubica Zotović, Necropola iz vremena seobe naroda sa uje gradske teritorije Viminacia. *Starinar.* XXXI, 1980 (1981), p. 95–115 + XVI planše.
- Zotović 1992 Ljubica Zotović, Die gepidische Nekropole bei Viminacium, *Starinar*, 48–49, 1992–1993, p. 183–190.

XI. Concluzii

Mai întâi ne vom opri la câteva concluzii privind religia Gepizilor în general (după K.D. Schwandler 1990, p. 157–175):

- Nu Biserica misionară a venit la Germani, ci Germanii au venit la Biserica misionară (p. 159);
- Creștinismul la Germani a fost un fenomen intern;
- Vizigoții au avut un rol important în creștinarea tuturor Germanilor din est (p. 161);
- Ostrogoții, Vandalii, Gepizii, Herulii, Rugii, au fost creștinați total de misiunea ariană (p. 163);
- Biserica ariană era condusă în cazul fiecărui trib de rege, care era capul Bisericii (p. 175),
- Gepizii au luat contact cu creștinismul în secolul IV, în chip voluntar, încă înainte de a intra în confederația hunică; ei au fost creștinați de Vizigoți și religia lor a fost arianismul și la așezarea lor în Câmpia Pannonică; nu se cunosc însă urme creștine anterioare așezării lor în Câmpia Tisei;
- După 454 și, respectiv, după divizarea lor în cele trei grupuri regionale, au apărut și urmele creștine, fie sub forma unor produse creștine bizantine (fibule, cataramă, aplici, pandantive, cercei etc.), fie sub forma unor produse/artefacte locale supuse procesului de creștinare prin incizarea, zgârierea unor simboluri creștine (vase ceramice, cataramă, aplici, fibule, piepteni etc.). N. Zugravu (*Zugravu 1999*, p. 123), sugerează că dintre vasele pe care au fost incizate crucea, unele au putut avea destinație liturgică. Ipoteza este firească căci nu putea exista o Biserică, fără elementele fundamentale necesare cultului.
- Sunt prezente în lumea gepidă mai multe simboluri: crucea simplă în mai multe variante (crucea latină, crucea greacă, crux gammata = svastica), chrismonul; foarte rar asociate între ele. Cel mai important simbol rămâne crucea. J. Danielou, unul din cei mai importanți exegeți ai crucii (*Les symboles chrétiens primitifs*. Paris 1961, p. 143–155), după ce discută apariția crucii în ritul baptismal (p. 143–144), urmărește evoluția folosirii ei, ajunge la o formulare care ne privește direct

aici (p. 146). „Gest liturgic, semnul crucii apare de asemenea ca simbol pe monumente, pe fresce, basoreliefuri, mozaicuri; obiecte de tot felul. Însă de altfel creștinii regăseau crucea în reprezentări care imitau mai mult sau mai puțin forma de cruce” (p. 146). Textele evanghelice, spune George Ory (*Originile creștinismului. Eseuri critice*. București 1981, p. 336–337) arată crucea ca „emblemă a lui Iisus, semnul de raliere al adepților săi, simbolul pe care ei trebuiau să-l poarte zilnic; este crucea vieții lor; ea onora o divinitate și era un fel de garanție a nemuririi...”. Prezența crucii pe o bună parte din artefacte, mai mult decât oricare alt simbol, confirmă spusele lui Tertulianus (de corona militum XIII) „creștinii făceau semnul crucii în toate împrejurările din viață, chiar și în cele mai puțin importante... Ei făceau semnul crucii și deasupra alimentelor, dar și deasupra gurii... precum și deasupra animalelor lor domestice” (cf. G. Ory, *op.cit.*, p. 337).

- Numai la Apahida și Someșeni se poate admite că avem de a face cu produse creștine „ortodoxe”, care nu sunt încă suficiente pentru a presupune o schimbare de religie (de la arianism la creștinism catolic);
- Este evident că avem de a face, la Gepizi, cu o Biserică ariană, care la Sirmium avea chiar și un episcop;
- Branka Migotti (*Migotti 1999*, p. 104), crede că a observat în zona Pannoniei II (regiunea Sirmiensis) un fel de sincretism ortodox-arian, caracterizat prin stilizarea crucii pe de-o parte și prin înlocuirea crucii cu svastica (crux gammata), respectiv cu crucea cu o mască umană amalgamate pe de altă parte. Avem un singur caz când crucea este însoțită de simbolurile alfa și omega (catarama de la Sisak) (*Migotti 1999*, p. 62, V.b. 1).

XII. Beiträge zur Geschichte des Frühchristentums in Südosteuropa *Über die christliche Kirche bei den Gepiden* (Zusammenfassung)

I. Motivation/Begründung

In den Arbeiten über die Kirchengeschichte während der großen Völkerwanderungen, sowie in den Fachwörterbüchern über die christliche Religion bei den ostgermanischen Stämmen, gibt es Angaben über die Christianisierung der Westgoten, Ostgoten, Burgunden, Vandalen usw. aber man findet nichts (oder fast nichts) über die Religion und Christianisierung der Gepiden und über die Geschichte ihrer Kirche.

Da ein beachtlicher Teil der Gepiden nach 454 Siebenbürgen besetzt hatte und im 5.-6. Jahrhundert dort (in der ehemaligen Provinz Dacia Porolissensis und einem Teil – dem nördlichen – von Dacia Apulensis/Superior) gelebt hat, hege ich ein besonderes Interesse für die Geschichte des Christentums bei diesen Stämmen, insbesondere deshalb, weil ich mich in der vergangenen Zeit mit der Geschichte des dako-römischen Christentums (4.-6. Jahrhundert) beschäftigt habe (*Gudea-Ghiurco 1988*).

Weil von der Existenz des Christentums bei den Gepiden als gegeben aber unbewiesen ausgegangen wird, beabsichtigt diese Arbeit, von den wenigen und sehr fraglichen schriftlichen Informationen ausgehend, diese mit archäologischen Belegen aus jenen Gebieten zu ergänzen, die von den Gepiden zwischen 454 (als die Gepiden und ihre Verbündeten das Hunnische Reich zerstörten) und 567 (als das awarisch-langobardische Bündnis, unterstützt vom Byzantinischen Reich, die in Pannonien II /Savia stationierenden Gepiden eroberten und die Gepiden als Ethnie aus der Geschichte verschwunden sind) bewohnt wurden.

II. Einführung

Was das Wohngebiet der Gepiden vor ihrer Eingliederung in die hunnische Konföderation betrifft, sind die Dinge noch nicht eindeutig geklärt. Es gibt eine Hypothese, laut der sie die Karpaten aus Richtung Norden überquert und sich entlang des oberen Laufs der Theiß niedergelassen hatten und nach dem Rückzug der Vandalen in Richtung Westen in die Theißebene vorrückten. Gemäß einer

anderen Hypothese, die auch von schriftlichen Quellen belegt wird, befanden sie sich an der Unteren Donau und ihrer Umgebung und haben sich mit den Goten (Ost- und Westgoten) vermischt. Diese Lage würde ihrer Christianisierung durch die Westgoten entsprechen.

Dies würde bedeuten, daß sie vor ihrem Eintritt in die hunnische Konföderation christianisiert wurden. Nach 454, nachdem sie sich in die drei Gruppen geteilt hatten (in der Theißebene – das Kreischgebiet, in Nordsiebenbürgen und in Pannonia Sirmiensis) hat sich ihre religiöse Lage verändert. So wird der Arianismus mit seinen „volkstümlichen“ Äußerungen, bzw. mit der Verbreitung byzantinischer christlicher Artefakte und der Zunahme des Christianisierungsprozesses der Artefakte ersichtlich.

III. Forschungsstand bezüglich der Religion der Gepiden

Der Autoren (N. Gudea, C. Gaiu) läßt die Beurteilungen von Historikern und Archäologen über die Geschichte des Christentums bei den Gepiden Revue passieren. Selbstverständlich wurde auch der Stand der Kenntnisse über ihre Geschichte und Archäologie in Betracht gezogen.

Anscheinend war C. Diculescu (*Diculescu 1924*) der erste, der sich damit beschäftigt hatte. Er vertritt die Meinung, daß die christliche Religion unter den Gepiden um die Mitte des 5. Jahrhunderts eingeführt wurde.

Die wichtigsten Fachwörterbücher und katholischen Lexika (*DThC I, 1951; RGA II, 1998, S. 115–*) erwähnen nichts über die Religion der Gepiden.

K. Horedt (*Istoria României* [Die Geschichte Rumäniens], I, 1960, S. 708) ist der Meinung, daß der Anfang der Christianisierung in das 4. Jahrhundert datiert werden könne; daß die Ost-West orientierten Bestattungen sowie die Anordnung der Gräber in Reihen Beweise für das Christentum seien; daß die Christianisierung im 5. Jahrhundert vollendet wurde; er hat die Gepidenfunde von Unirea gekannt.

D. Csallányi (*Csallányi 1961, S. 274*) hat eine Reihe von Artefakten aus etlichen Siedlungen aufgezählt, die mit mehreren Typen christlicher Symbole christianisiert wurden; er fügt zu den christianisierten Artefakten auch byzantinische Gegenstände mit christlichen Symbolen hinzu.

I. Bóna (*Bóna 1976, S. 80-90*) war der Meinung, daß der Anfang der Christianisierung der Gepiden in das 6. Jahrhundert datierbar sei; daß die Ost-West orientierten Bestattungen sowie die Anordnung der Gräber in Reihen keine Beweise für das Christentum wären; daß die christlichen Funde wenig und unsicher seien.

W. Pohl (*Pohl 1980, S. 283*) schreibt, daß sie von den Westgoten evangelisiert wurden; daß sie Arianer waren; daß sie ein Bistum in Sirmium hatten; für ihn (W.P.) ist die Übernahme der christlichen Symbole eine Praxis der Gepidenelite.

Von den rumänischen Archäologen haben Ioana Hica, N. Gudea die Christianisierung der Gepiden behauptet; C. Opreanu lehnt sie ab.

IV. Arbeitsmethode

Als Grundlage für die vorliegende Arbeit standen sowohl die schriftlichen Quellen als auch die archäologischen Funde aus den drei wichtigen Gegenden, die von den Gepiden bewohnt wurden, zur Verfügung: 1. das Gebiet der Mittleren Theiß; 2. das Gebiet von Nord- und Mittelsiebenbürgen; 3. das Gebiet von Pannonia Sirmiensis. Ich habe das Forschungssystem übernommen, das die Archäologen der christlichen Zeit in den kaiserlichen Provinzen (Britannien, Österreich, Ungarn, Kroatien, Rumänien) praktiziert haben, bzw. die Aufzeichnung aller Bestätigungen von Importartefakten mit christlichen (byzantinischen) Symbolen und vor allem von lokalen Artefakten, auf die durch den Christianisierung genannten Prozeß christliche Symbole eingekerbt oder eingeritzt wurden.

Letztgenannter Vorgang, die Christianisierung von Artefakten durch die Einkerbung oder Einritzung verschiedener christlicher Symbole – und vor allem des Kreuzes – war eigentlich eine universale Praxis, die alle germanischen Völker (Goten, Westgoten, Ostgoten) in allen ihren Entwicklungsphasen erreicht hatte, so daß ihre Anwesenheit in der Welt der Gepiden keine Ausnahme darstellt. Zur Untermauerung dieses Prozesses habe ich auch einige Sonderarbeiten (B. Magomedov, B. Mitrea, L. Vagalinski, D. Mrkobard, Z. Vinski, E. Ripoll) aufgeführt, die den Prozeß bestätigen.

Durch die Verwendung dieser Methode habe ich drei Repertorien für die drei von Gepiden bewohnten Gebieten zusammengestellt, wobei ich die Ortschaft, die Entdeckungsumstände, den Artefaktentypus und in wenigen Fällen die typologische Eingliederung der Artefakte aufgezeichnet habe.

Aufgrund des Repertoriums habe ich nachher alles, was über die Religion der Gepiden festgestellt werden kann, beschrieben.

V. Voraussetzungen

Zwei Informationen, eine geschriebene und eine archäologische und epigraphische stellen die Grundlage für die gegenwärtige Diskussion über die christliche Religion der Gepiden dar.

Die erste und bedeutendste bezieht sich auf das Königreich der Gepiden von Sirmium /Sremska Mitrovica (Kroatien, Südpannonien = Pannonia II). Die Quellen erwähnen dort einen König Cunimund, der im Namen der Kaiser Justinianus und Justinus Münzen mit christlichen Symbolen geprägt hatte sowie einen arianischen Bischof Thrasaricus, der in der Krisenzeit des Königreichs (567) den königlichen Hort gerettet hatte, indem er damit nach Byzanz floh.

Am nördlichen Rand der Siedlungen der Gepiden aus Nordsiebenbürgen wurden neben Napoca (Klausenburg /Cluj-Napoca) zwei besonders reiche Gräber mit Fundstücken aus Gold und Silber in Apahida und Someşeni (*Finály 1889, Horedt 1958, Horedt-Protase 1970*) entdeckt; unter ihnen ein Pektoriale mit einem Kreuz in

der Mitte (Someşeni) und drei Ringe, einer mit vier Kreuzen, ein anderer mit Monogramm und Kreuz und einer Inschrift, eine Fibel mit zwiebelköpfigen Enden und einem Kreuz am Fuß sowie auch andere Funde (Apahida). Die Lesung des Ringes Nr. 3 mit einem Kreuz und der Inschrift OMAHARVS wurde in jüngster Zeit gelöst, im Sinne, daß der Text die abgekürzte Form eines christlichen Hochzeitsglückwunsches OM(oni)A HAR(is) YG(ia), bzw. Verständigung, Glück und Gesundheit darstellt (Gudea 2010). Aufgrund dieser Funde wurde einstimmig angenommen und gefolgert, daß es neben Napoca ein Machtzentrum der Gepiden gab und daß einige Gegenstände aus dem Grab Nr. 3 Symbole und Zeichen der Macht christlichen Charakters sind.

Zwischen diesen beiden Endpunkten wurden in allen drei von Gepiden bewohnten Gegenden byzantinische Artefakte mit christlichen Symbolen sowie durch Einkerbung und Einritzung von christlichen Symbolen christianisierte lokale Artefakte entdeckt (Csallányi 1961; Migotti 1999) und in der vorliegenden Arbeit aufgezeichnet.

Da die Gräber von Apahida und Someşeni einstimmig für das Ende des 5. und die Funde und Handlungen von Sremska Mitrovica für die Mitte des 6. Jahrhunderts datiert wurden, bedeutet, daß es sich für etwa 100 Jahre um ein christliches, in seiner Gesamtheit arianisches Leben handelte.

VI. Kurze Geschichte der Gepiden (454-567)

Die Geschichte der Gepiden vor 454 ist verhältnismäßig unklar. Einige Historiker meinen, wie bereits erwähnt, daß sie von Nordosten, über die Karpaten gekommen wären, wobei sie die Vandalen nach Süden vertrieben hätten. Es gibt keine Funde in der Umgebung der Oberen Theiß. Andere behaupten, daß die Goten sie vom Norden des Schwarzen Meeres in Richtung Donauebene herangezogen hätten, wo sie im Kontakt mit den westgotischen Missionaren am Ende des 4. Jahrhunderts christianisiert wurden. Es ist bekannt, daß zwischen 416-454 mehrere germanische Sippen, die sich an der Unteren Donau und im Süden Rußlands niedergelassen hatten, von den Hunnen in ihrer Bewegung westwärts herangezogen und in die sogenannte hunnische Konföderation miteinbezogen wurden. Die Hunnen haben sich in der Donauebene auf dem Gebiet der ehemaligen Provinzen Pannonia niedergelassen; die Ostgoten wurden zwischen der Donau und der Theiß und die Gepiden zwischen der Theiß und den Westkarpaten angesiedelt.

Nach 454 hatte sich die Lage verändert: die Hunnen waren verschwunden, die Ostgoten hatten sich in Pannonia niedergelassen und die Gepiden haben sich ostwärts bewegt und Siebenbürgen, bzw. die ehemaligen Provinzen Dacia Porolissensis und Dacia Superior (ohne das Banat) besetzt. I. Bóna (Bóna 1976) ist der Meinung, daß die Gepiden sich in drei große Gruppen aufgeteilt hatten: 1. Die Hauptgruppe ist unter der Führung des Königs Gunderich an der Mittleren Theiß, im

Gebiet der Mündung der Kreische geblieben; 2. Eine zweite Gruppe, geleitet vom König Trapstillas, hat sich entlang der Unteren Donau bewegt und besetzte Pannonia II Sirmiensis, wobei sie sich auf das Gebiet zwischen der Drau und Donau konzentrierte; 3. Die nördliche Gruppe, vermutlich geleitet vom König Ardarich, hatte Nord- und Mittelsiebenbürgen besetzt.

Die „Gepiden“ haben mit dem Byzantinischen Reich ein Friedensabkommen geschlossen (*Iordanes Getica* 204), das den Frieden mit dem Byzanz sowie jährliche Subsidien vom Byzanz sicherte.

Mehr ist über jene Gruppe bekannt, die sich in Pannonia II mit der Hauptstadt in Sirmium /Sremska Mitrovica niedergelassen hatte. Die Gepiden von diesem Gebiet hatten einen Konflikt mit den Ostgoten ausgelöst; sie wurden besiegt, nach Gallien umgesiedelt und von dort nach 526 (dem Tod von Theoderich) zurückgekehrt; nachher wurden sie in einen Konflikt mit dem Reich verwickelt; 567 hatte das Reich die Awaren und Langobarden gegen die Gepiden gehetzt, die das Königreich von Sirmium auflösten.

Über die anderen beiden Gruppen ist aus den geschriebenen Quellen nichts bekannt. Archäologisch wird angenommen, daß einige Siedlungen und Friedhöfe im 6. Jahrhundert funktionierten; andere Siedlungen sind in die awarische Konföderation eingetreten.

Wie dem auch sei, K. Horedt hat in Siebenbürgen die Zeitspanne von nach 380 bis 567 die germanische Epoche der Geschichte Siebenbürgens genannt.

VII. Historischer Kontext

Die Zeitspanne zwischen 454–567, an der ich wegen der Religionsgeschichte der Gepiden interessiert bin, war eine unruhige Zeit sowohl in der Geschichte des Byzantinischen Reichs als auch in jener der Barbaren, die sich an den nördlichen Grenzen des Reiches niedergelassen hatten.

Das Byzantinische Reich erlitt während der Zeit der Völkerwanderungen große territoriale, wirtschaftliche, militärische Schäden. Bis 400 wurde es wegen der Wanderungen der Germanen (Westgoten, Ostgoten, Gepiden, Heruler usw.) von ständigen Angriffen geplagt; diese haben vor allem die Grenzgebiete verwüstet und Schaden im Verteidigungssystem verursacht, indem sie Städte zerstörten, die Bevölkerung verlegten, die Wirtschaft, Finanzen, Verwaltung und Kirche zerrüteten. In der ersten Hälfte des 5. Jahrhunderts folgte der große Hunneneinfall, der zur Zerstörung und Eroberung sowie Entvölkerung der süddanubischen Provinzen führte. Erst nach der Auflösung des Hunnischen Reiches hatte sich die Lage gewissermaßen stabilisiert.

Das Oströmische Reich hatte sich erholt, seine Grenzen nordwärts, bis zur Donau ausgedehnt; seine Wirtschaft wurde wiederhergestellt und sein Heer neuorganisiert. Um 500 war das Reich die einzige stabile Macht in Südosteuropa und

zog die Barbaren immer mehr in seinen Einflußkreis heran. Das Weströmische Reich wurde (476) aufgelöst und auf seinem Gebiet sind eine Reihe von Barbaren Königtümer (der Westgoten, Ostgoten, Langobarden, Bayern, Burgunden, Vandalen) entstanden.

Auch in der barbarischen Welt von Mitteleuropa fanden wichtige Ereignisse statt. Die Barbaren besetzten die ehemaligen Provinzen Raetia, Noricum, Pannonia, die Dakien, Dalmatia, Moesia Prima usw., ließen sich in diesen Gebieten nieder und organisierten sich nach römischem Vorbild, indem sie die sogenannten barbarischen „Königreiche“ gründeten. Die barbarischen Vorgesetzten wurden in den Interessenkreis des Reiches herangezogen; ihnen wurden militärische Ränge verliehen und erhielten Subsidien. Die Mehrheit der Vorgesetzten der Barbaren wurde christianisiert, sie wurden in Konstantinopel getauft. Die Kirchen der Barbaren wurden in die Organisation der Reichskirche eingegliedert.

VIII. Über den Arianismus im allgemeinen und den Arianismus bei den Ostgoten

Der Arianismus als christologische Häresie entfaltete sich in Alexandria zu Beginn des 4. Jahrhunderts und umfaßte laut der schriftlichen Quellen schnell das ganze Reich und erreichte vor allem die germanischen Barbaren. Die Amtskirche und der Staat kämpften ständig – mit kleinen Pausen – gegen die Häresie, wobei sie Konzilien organisierten und beginnend mit dem Konzil von Nicäa/Niceea (oder sogar früher) disziplinaire Maßnahmen trafen. Der Kampf gegen die Häresie war ununterbrochen und auch deshalb hart, weil sogar jene römischen Kaiser (Constantius II, Valens), die die Häresie offen unterstützt haben, zum Opfer der Häresie wurden.

Die Häresie hatte sich im ganzen Reich ausgedehnt; es sind zwei parallele Kirchen entstanden: die katholische (nach 380 so genannt) und die arianische. Die Häresie hat sich auch in der Welt der Barbaren und vor allem unter den Germanen in Osteuropa (Westgoten, Ostgoten, Vandalen, Burgunder usw.) verbreitet. Manchmal wurden in der Welt der Barbaren oder in jener, die von den Barbaren besetzt wurde, Verfolgungen gegen die Katholiken praktiziert (z. B. in Afrika der Vandalen). Im allgemeinen waren aber die Beziehungen friedlich, weil die arianische Kirche in großem Maße die katholische nachahmte.

Der Arianismus und die arianischen Kirchen erlebten ihr Ende gegen das späte 6. Jahrhundert, als die Vandalen aus Afrika besiegt wurden, als die Franken zur katholischen Kirche und die Westgoten aus Spanien zum Katholizismus übertraten.

IX. Das Christentum bei den Gepiden

Der Arianismus hatte bei den Westgoten in der Donauebene und nördlich des Schwarzen Meers feste Wurzeln gefaßt; „von Eifer erfüllt“, wie der Autor aus der Antike behauptet, haben sie allen Germanen (Ostgoten, Gepiden, Herulern, Van-

dalen, Burgunden usw.) das arianische Evangelium verkündet. Über diese arianischen Kirchen bei den Germanen in der ersten Hälfte des 5. Jahrhunderts ist wenig bekannt. Nach dem Untergang des Hunnischen Reiches wurde in den barbarischen Königreichen – vor allem aus Westeuropa – in ihrer Gesetzgebung Gesetze bezüglich der Kirche, des Kultpersonals, des Asylrechts usw. vorgesehen.

Die schriftlichen Quellen (*Procopius aus Caesareea*, *Iordanes*, *Theodoret aus Cyr*, *Theophanes Confessor* u.a.) vermerken, daß die Gepiden Arianer waren. Aus den Quellen wird der Zeitpunkt der Christianisierung nicht genau ersichtlich, aber weil sie von den westgotischen Missionaren christianisiert wurden, die vom Kaiser Valens unterstützt wurden, kann vermutet werden, daß der Prozeß um das Ende des 4. Jahrhunderts im Gebiet der Unteren Donau begonnen und stattgefunden hatte.

Die Historiker der Neuzeit haben die Datierung der Christianisierung unterschiedlich und ohne Argumente angegeben. K. Horedt sowie F. Daim und H. Wolfram gaben das Ende des 4. Jahrhunderts an. C. Diculescu datierte sie für die Mitte des 5. Jahrhunderts und N. Zugravu um das Jahr 400. I. Bóna ist der Meinung, daß die Gepiden erst im 6. Jahrhundert christianisiert wurden.

Wie bereits erwähnt sind – außer den archäologischen, die später behandelt werden – zwei Daten sicher: 1. In Sirmium ist die Anwesenheit eines arianischen Bischofs schriftlich und epigraphisch belegt. Es ist unbekannt, ob das Gerichtsbarkeitsareal dieses Bistums sich auf das gesamte Gebiet ausdehnte, das von den Gepiden bewohnt wurde. Es ist aber offensichtlich, daß das Bistum der Gepiden sich im Areal der Diözesen aus Dacia Ripensis und Moesia I befand und sich ihren Gesetzen fügten, so wie dies in den Akten der Konzilien von Konstantinopel (381) oder Chalcedon (451) vorgeschrieben wurde. 2. In Apahida und Someşeni (Kreis Cluj, Rumänien) wurden Artefakte (Fibeln, Pektorale, Ringe) mit christlichen Symbolen und Inschriften entdeckt. Einer der Ringe enthält einen christlichen Hochzeitsglückwunsch. Von Anfang an wurde hier die Anwesenheit eines christlichen Zentrums angenommen.

X. Archäologische Belege für die Untermauerung des Christentums bei den Gepiden

Wie dies im IV. Kapitel (Arbeitsmethode) behauptet wurde, haben wir alle, oder fast alle Siedlungen aus den drei von Gepiden bewohnten Gebieten aufgezeichnet, in denen Artefakte mit christlichen Symbolen entdeckt wurden (sowohl die als christliche hergestellten (byzantinischen) als auch die lokalen Produkte, die durch das Einkerbten, Einritzen der Symbole christianisiert wurden. Diese behandelten Gebiete sind: 1. die Theißebene im Mündungsgebiet der Kreische; 2. Nordost- und Mittelsiebenbürgen; 3. das Gebiet von Sirmiensis (Pannonia II). Als Vorbild dienten, wie bereits im Text erwähnt, die Arbeiten mit ähnlichem Thema aus den römischen Provinzen Britannia, Noricum, Raetia, Pannonia, Dacia, Moesia Inferior.

Die neuzeitlichen Historiker, die die Frage der Religion der Gepiden aufgrund derselben Daten behandelt haben, waren: K. Horedt, D. Csallányi, I. Bóna, Margit Nagy, Branka Migotti.

Die archäologischen Funde, die die Anwesenheit des Christentums beweisen, sind verschiedene Artefakte (aus Keramik, Metall – Bronze, Silber, Gold oder aus Knochen und Glas), auf die schon während der Herstellung christliche Symbole aufgeprägt wurden, oder Artefakte, auf die während des Gebrauchs derartige Symbole eingekerbt oder eingeritzt wurden.

Der Christianisierungsprozeß der Artefakte durch Einkerbungen oder Einritzen während der Zeit des ursprünglichen Christentums war allgemein; er hatte seinen Anlauf im Reich; er verallgemeinerte sich im Reich und verbreitete sich in der Welt der Barbaren und unter den Barbaren, die in das Reich eingedrungen waren.

Der Autoren der vorliegenden Arbeit hat Spuren dieses Prozesses bei den Goten aus Südrußland, am Nordufer des Schwarzen Meeres (B. Magomedov, M. Kazanski) bei den Goten in der Donauebene (B. Mitrea, C. Preda, Em. Popescu, N. Dănilă) bei den Westgoten und Ostgoten, die sich in Moesia II (G. Gomolka, L. Vagalinski), in Thrakien, in Moesia I und Dalmatien (D. Mrkobrad, B. Migotti) niedergelassen hatten, gesucht und identifiziert. Es wurden sogar Spuren dieser Tätigkeit auch bei den Westgoten aus Spanien gefunden.

Innerhalb der Gruppe von Siedlungen aus dem Gebiet der Theißebene wurden 21 Ortschaften mit Funden der Gepiden, vor allem mit Friedhöfen entdeckt. Die Funde sind zweierlei Arten:

a. *Byzantinische christliche Funde: Schnallen vom Sucidava-Typus mit durchbrochenem Kreuz* (Csongrád, Hodmezövásárhely, Pecica, Magyar Csanád, Szentes-Nagyhegy, Szentes-Bereghát, Szöreg, Tatabánya);

– Schnallen mit Kreuz: Békésszentandrás, Hodmezövásárhely;

– Fibeln mit Kreuz: Oradea.

b. *Lokale Artefaktenfunde, auf die Symbole eingekerbt oder eingeritzt wurden:*

– Kämme aus Békésszentandrás, Hodmezövásárhely, Kláráfalva, Szentes-Gyógyszertár;

– Bronzeplatten mit Kreuzen, die durch Körnen angebracht wurden: Kiszombor, Szentes-Nagyhegy, Szolnok-Szanda;

– Haarnadel aus Knochen mit kreuzförmigem Kopf: Szentes-Nagyhegy;

– für die Gepiden typische Tongefäße, auf die Kreuze oder das Christogramm eingekerbt wurden: Batonya, Szöreg.

Die verwendeten Symbole sind das lateinische oder griechische Kreuz, das Andreas-Kreuz und das Hakenkreuz. Die Artefakte, auf die Symbole eingekerbt oder eingeritzt wurden, sind die Schnallen mit durchbrochenem Kreuz vom Sucidava-Typus, Schnallen mit Adlerkopf, einfache (ovale) Schnallen mit eingekerbtem Kreuz auf der Nadel, Kämme aus Knochen, auf die ein Kreuz (vor allem das Andreas-Kreuz) eingeritzt wurde, verschiedene Gegenstände aus Metall.

Diese Artefakte sind im gesamten Wohngebiet der Gepiden an der Mittleren Theiß vom Norden (Großwardein /Oradea) bis zur Mündung des Mieresch verbreitet.

In Siebenbürgen gibt es eine ähnliche Lage. Wir haben 38 Ortschaften aufgezichnet, von denen 16 mit *solidi*-Funde sind. Die gebliebenen 22 sind mit christianisierten oder christlichen Artefakten.

a. *Funde von byzantinischen Artefakten, die während der Herstellung mit Symbolen versehen wurden:*

- Schnallen vom Sucidava-Typus: Karlsburg /Alba-Iulia, Bratei, Morești, Unirea;
- Goldringe mit Kreuz: Band;
- Goldfibel mit Kreuz: Apahida;
- Goldpektoral mit Kreuz und Christusmonogramm: Someșeni;
- Pektoralkreuze aus Bronze: Bratei;
- Kreuzförmige Fibel: Bratei, Morești, Grădiște;
- Schnallen mit Adlerkopf auf der Platte: Cipău;
- Anhänger mit Kreuz: Ciumbrud, Thorenburg /Turda;
- Gürteltasche/zunge mit Kreuz: Noșlac.

b. *Funde von lokalen Artefakten, die durch Einkerbten oder Einritzen von christlichen Symbolen christianisiert wurden:*

- Schnalle aus Bronze mit der Nadel, auf die ein Kreuz eingekerbt wurde: Bratei;
- Ring aus Bronze, auf dem ein Kreuz punktiert wurde: Bratei;
- Zweiseitiger Kamm aus Knochen mit eingekerbttem Kreuz: Morești, Thorenburg /Turda, Mintiu Noșlac;
- Fibel mit eingekerbttem Kreuz auf dem Körper: Fântânele;
- Kreuzförmiger Ohrring mit Kreuz: Gâmbaș;
- Gürtelplatte mit eingekerbtten Kreuzen: Jidvei;
- Halbkreisförmige Bronzeplatte mit punktiertem Kreuz: Pălatca;
- Feuerbock mit Kreuz: Morești;
- Keramikgefäße mit eingekerbttem Kreuz am Boden: Morești, Stupini.

Die Anzahl der christianisierten Artefakte hängt einerseits vom Charakter der Grabungsstelle und andererseits von ihrem Erforschungsgrad ab. Dort, wo wir nur Gräber haben, gibt es wenige christliche Artefakte. Dort, wo wir Siedlung und Friedhof haben, nimmt die Anzahl der christianisierten Artefakte zu. Die Beispiele sind eindeutig: Apahida, Napoca (Polus, 30. Dezember-Straße, Cordoș), in Morești (Siedlung, Burg, Friedhof), in Bratei (Siedlung und Friedhof). Es ist bemerkenswert, daß in Bratei, Morești archäologische Grabungen durchgeführt werden, die den Grabungsstellen der Gepiden bestimmt sind.

Es kann behauptet werden, daß es zur Zeit in Siebenbürgen zahlreichere und beweiskräftigere Gepidenfunde gibt als in der Theißebene oder in Sirmiensis.

Die Züge des Christentums der Gepiden aus Siebenbürgen bleiben aber einfach. In den späteren Phasen (z. B. Bratei, Noşlac) sind die Funde wahrscheinlich auch wegen der guten Beziehungen mit dem Reich zahlreicher.

Im Gebiet III von Pannonia Sirmiensis, dort wo das arianische Bistum der Gepiden bestätigt ist, finden wir fast dieselben Typen von christlichen Artefakten.

a. *Funde von byzantinischen Artefakten, die während der Herstellung mit Symbolen versehen wurden:*

- Schnallen vom Sucidava-Typus: Osijek, Kostolac, Orşova;
- Fibel mit zwiebel förmigen Enden mit Christusmonogramm am Körper und mit Kreuz am Fuß: Osijek;
- Gürtelende mit Kreuz: Sisak;
- Schnalle mit stilisiertem Kreuz auf der Platte: Sisak;
- Fibel aus Bronze mit kreuzförmigem Körper: S. Mitrovica, Sisak;
- Scheibenfibeln mit Kreuz im Inneren: Sisak.

b. *Funde von lokalen Artefakten, die durch Einkerbten oder Einritzen von christlichen Symbolen christianisiert wurden:*

- Schnallen mit Nadeln, auf dessen Ende ein Kreuz eingekerbt wurde: S. Mitrovica;
- Gepidenmünzen mit Kreuz: S. Mitrovica, N. Banovci, Dalj;
- Tongefäße mit Kreuz, das über dem typischen Muster eingekerbt wurde: S. Mitrovica;
- Fibeln aus Bronze mit eingekerbtem Kreuz auf dem Körper oder auf dem Fuß: S. Mitrovica;
- Zweiseitige Käämme aus Knochen mit eingekerbtem/eingeritztem Kreuz: Kostolac;
- Schnalle aus Bronze mit eingekerbtem Kreuz am Ende der Nadel: Kostolac, Vinkovci, S. Mitrovica, Senta.

XI. Schlußfolgerungen

- Gemäß der schriftlichen Quellen kamen die Gepiden um das Ende des 4. Jahrhunderts, bevor sie in die hunnische Konföderation eingegliedert wurden, mit der christlichen Religion in Berührung.
- Ihre Christianisierung war freiwillig, sie geschah im Rahmen eines inneren Phänomens, das alle Ostgermanen (Westgoten, Ostgoten, Vandalen usw.) umfaßte.
- Die arianische Christianisierungsmission wurde von den Westgoten, unterstützt vom Kaiser Valens, geleitet.
- Das Christentum entwickelte sich vor allem nach dem Austritt aus der hunnischen Konföderation und entfaltete sich in engem Zusammenhang mit der poli-

tischen Lage; mit den guten Beziehungen zum Reich konsolidierte sich auch das Christentum.

- Obwohl ein arianisches Bistum in Sirmium schriftlich bestätigt wird, fehlen Angaben über die Kultgebäude und den Klerus; aber die Christianisierung der alltäglichen Artefakte sowie der Schmuckgegenstände entwickelte und diversifizierte sich ständig.
- Das Christentum der Gepiden hat aus diesem Grund einen einfachen, fast volkstümlichen Charakter.
- Die christlichen Symbole, die im Kultleben herrschten, sind das Kreuz mit mehreren Varianten (das lateinische, das griechische, das Hl. Andreas-Kreuz, das Hakenkreuz) und das Christusmonogramm.

Wir haben nur einen einzigen Fall der Assoziierung von Symbolen in Pannonia Sirmiensis, in Osijek, wo das Kreuz von den Buchstaben Alpha und Omega begleitet wird.

- Die Symbole wurden auf die Artefakte auf die gleiche Art, wie überall in der römischen Welt, angebracht: bei Gefäßen auf den Hals oder vor allem auf den Boden, bei Fibeln auf den Körper, bei Schnallen auf die Sole der Nadel.

XIII. Bibliografie și prescurtări

Literatură generală

Izvoare și colecții de izvoare

- Cod. Just. Codex Justinianus. Recognovit et retractavit Paulus Krueger. Ed. 17, 1968.
- Dietz 1988 K.H. Dietz, *Schriftquellen zur Völkerwanderungszeit in Pannonischen Raum*. in W. Mengin, T. Springer, E. Wanser, *Germanen, Hunnen und Awaren. Schätze der Völkerwanderungszeit*. Frankfurt 1988, p. 27–67.
- xxx The fragmentary classicising historians of the Late Roman Empire. Ed. R.C. Blockley. Cambridge 1983 (2007).
- FHDR II = *Fontes Historiae Daco-Romanae/Izvoarele istoriei României. II. Autori. De la anul 300 până la anul 1000*. București 1970.
- FHDRCh = *Fontes Historiae Daco-Romanae Christianitatis =*
- Zugravu et alii 2008 N. Zugravu, Mihaela Paraschiv, Claudia Târnăuceanu, W. Dancă, *Izvoarele istoriei creștinismului românesc*. Iași 2008.
- Iordanes *Getica* Iordanes, *Romana et Getica*. Berlin 1882 (ed. Th. Mommsen)
- Lakatos 1973 J. Lakatos, *Quellenbuch zur Geschichte der Gepiden*. Szeged 1973.
- Procopius BG Procopius din Caesareea, *Războiul cu Goții*. Traducere și introducere de H. Mihăescu. București 1963.
- MGH A.A. *Monumenta Germaniae Historica inde ab anno Christi quingentesimo usque ad annum millesium et quingentesium. Auctores Antiquissimi*. Edidit Societas Aperiendis Fontibus rerum Germanicarum medii aevi legum, sectio I, legum nationum germanicarum tom II, pars I leges Burgundionum Hannoverae 1892; editio nova 1973.

Izvoare arheologice

- Csallányi 1961 D. Csallányi, *Archäologische Denkmäler der Gepiden in Mitteldonaubecken*. Budapest 1961.
- Gaiu 2011 C. Gaiu, *Gepizii. Războinici și artizani*. Catalog de expoziție. Bistrița 2011.

- Hampel 1905 J. Hampel, *Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn*. I–III. Braunschweig 1905.
- Horedt 1958 K. Horedt, *Untersuchungen zur Frühgeschichte Sibenburgens*. Bukarest 1958, p. 71–111: Zur Geschichte der Gepiden in Siebenbürgen. Das archäologische Fundgut Siebenbürgens von 450–650 u. Z.
- Párducz 1959 M. Párducz, Archäologische Beiträge zur Geschichte der Hunnenzeit in Ungarn. *Acta Arch. Hung.* 11, 1959, p. 309–398.

Lucrări generale de istoria Bisericii

- Alland 1982 K. Alland, *Geschichte der Christenheit*. 1. Von Anfängen bis an die Schwelle der Reformation. Gutersloh 1982.
- Angenendt 1990 A. Angenendt, Das Frühmittelalter. *Die abendländische Christenheit von 400 bis 900*. Stuttgart–Berlin–Köln 1990.
- Baudry 2010 G. H. Baudry, *Handbuch der frühchristlichen Ikonographie*. 1. bis 7. Jahrhundert. Freiburg–Basel–Wien 2010.
- Baur–Ewig 1973 K. Baur, Eug. Ewig, *Handbuch der Kirchengeschichte*. II. Die Reichskirche nach Konstantin dem Grosse. 1. Die Kirche von Nikaia bis Chalkedon. Freiburg–Basel–Wien 1975 = *Handbuch II*.
- Beck et alii 1975 H.G. Beck, Eug. Ewig, H.J. Vogt, *Handbuch der Kirchengeschichte*. Die Reichskirche nach Konstantin dem Grossen. 2. Die Kirche im Ost und West von Chalkedon bis zum Frühmittelalter a. 451–700. Freiburg–Basel–Wien 1975.
- Danielou 1963 J. Danielou–H.I. Marrou, *Geschichte der Kirche*. I. Von Gründung der Kirche bis zu Gregor der Grosse. Zürich, 1963.
- Mayeur et alii J.M. Mayeur, Ch. und Luce Pietri, *Die Geschichte des Christentums*. Religion. Politik. Kultur. Freiburg–Basel–Wien 2001.
- Schmidt 1990 K.D. Schmidt, *Grundriss der Kirchengeschichte*. Göttingen 1990.
- Zeiller 1918 J. Zeiller, *Les origines chrétiennes dans les provinces danubiennes de l'Empire Romain*. Paris 1918.

Dicționare și enciclopedii de specialitate

- Andressen et alii 1995 C. Andressen, H. Erble, O. Gigen, K. Schefold, K. Fr. Strohekir, E. Zinn, *Lexikon der Alten Welt*. Tübingen und Zürich 1995.
- Krause–Müller *Theologische Realenzyklopädie*. Hrsg. G. Krause–G. Müller. Berlin–New York.
- Sachs et alii s.a. Hanelore Sachs, E. Badstübner, Helga Neumann, *Erklärendes Wörterbuch zur Christlicher Kunst*. Hanau s.a.
- Wirth 1984 G. Wirth, *Lexikon des Mittelalters*. IV. München und Zürich 1989.

Studii de specialitate

- Bóna 1974 I. Bóna, *A középkor hajnala. A gepidakora, Longobárdok a Kárpát-medencében*. Budapest 1974.
- Bóna 1976 I. Bóna, *Der Anbruch des Mittelalters. Gepiden und Langobarden im Karpatenbecken*. Budapest 1976.
- Bóna 1990 I. Bóna, *Der Königreich der Gepiden*. In *Kurze Geschichte Siebenbürgens* (KGS). Budapest 1990, p. 80–90.
- Bonner–Horedt 1980 K. Bonner–K. Horedt, *Die Ost-Germanen in Karpatenbecken und den Unteren Donau*. In *Propyläen Kunstgeschichte*. Berlin 1980, p. 44–53.
- Börner 2007 L. Börner, *Ardarich und die Gepiden*. In *Attila und die Hunnen*, Stuttgart 2007, p. 303.
- Budai-Deleanu 1815/1991 I. Budai-Deleanu, *De originibus populorum Transilvaniae/ Despre originea popoarelor din Transilvania mss 1815*; București 1991. Ed. L. Gyemant.
- Diculescu 1923 C. Diculescu, *Die Gepiden. Forschungen zur Geschichte Daziens im frühen Mittelalter und zur Vorgeschichte der rumänischen Volkes*. Leipzig 1923.
- Diculescu 1925 C. Diculescu, *Contribuții la vechimea creștinismului în Dacia. Din istoria religioasă a Gepizilor*. AIIN III, 1924–1925, p. 357–376.
- Gallina 2000 Gallina Zs., *A gepidak kora*. In *Szentes Helyismereti Kézikönyve I. Tanulmányok*. Hrsg. Kis–Rácz, Antalné, L. Labádi, Gabriella Vörös. Szentes 2000 p. 42–56.
- Haralambieva 2001 A. Haralambieva, *Gepidisches Erbe südlich der unteren Donau*. In E. Istvanovits–V. Kulcsár (Eds.), *International connections of the Barbarians of the Carpathian Basin in the 1st–5th centuries A.D.* Aszód 2001, p. 453–460.
- Harhoiu 2001 R. Harhoiu, *Quellenlage und Forschungsstand der Frühgeschichte Siebenbürgens im 6.-7. Jahrhundert Dacia* 43–45, 1999–2001, 97–158.
- Harhoiu 2005 R. Harhoiu, *Allgemeine Betrachtungen zum Bestattungsbild Siebenbürgens im 4. und bis zur Mitte des 9. Jahrhunderts Dacia* 48–49, 2004–2005, p. 283–334.
- Harhoiu et alii 2011 R. Harhoiu, D. Spânu, E. Gál, *Barbarii la Dunăre*, Cluj-Napoca 2011.
- Horedt 1960 K. Horedt, *Gepizii*. In *Istoria României I*. București 1960, p. 704–714.
- Horedt 1979 K. Horedt, *Die Ostgermanen im Karpatenbecken und an der unteren Donau*. In *Kunst der Völkerwanderungszeit*. Hrsg. Helmuth Roth. Frankfurt am Main. 1979, p. 133–140.

- Nagy 1998 Margit Nagy, Gepiden, in *RGA* 11, 1998, p. 120–123. Das Königreich im Ost-Teil der Karpatenbecken; p. 124–125. Siedlungs- und Grabfunde aus Pannonia Sirmiensis; 2. Bewaffnung, p. 126–128.
- Nagy et alii 2000 Margit Nagy, G. Neumann, W. Pohl, Agnès B. Tóth, *A Gepidak*, in *Mora Ferenc Múzeum Évkönyve. Studia Archaeologica* VI, 2000, p. 333–357 = Gepiden. In *RGA* 11, 1998, p. 114–140.
- Madgearu 1998 Al. Madgearu, The Sucidava type of buckles and the relations between the Late Roman Empire and the barbarians in the 6th century. *Arheologia Moldovei* XXI, 1998, p. 217–222.
- Nemeti 2012 S. Nemeti, Iordanes și Gepizii. Între goticism, pangermanism și Walter Goffart în *Revista Bistriței* XXVI/2012, pp. 105-112
- Pohl 1980 W. Pohl, Die Gepiden und die Gentes an der mittlere Donau, nach der Zerfall des Attilareiches. In *Wolfram–Daim* 1980, p. 239–305.
- Quast 2001 D. Quast, Byzantinisch – gepidische Kontakte nach 454 im Spiegel der Kleinfunde. E. Istvánovits–V. Kulcsár (Eds.) *International Connection of the Barbarians of the Carpathian Basin in the 1st–5th centuries A.D.* Aszód 2001, p. 431–452.
- Ruševljan 1977 Velika Dautova–Ruševljan, Ein germanisches Grab auf dem Fundort Vranja bei Hrtkovci in Syrmien. *Arheologia Jugoslavica* XVIII 1977, p. 146–153.
- Rusu 1959 M. Rusu, Pontische Gürtelschnallen mit Adlerkopf (VI.–VII. Jh. u. Z.). *Dacia* III, 1959, p. 485–523.
- Rusu 1980 M. Rusu, Bodenständige und Wandervölker im Gebiet Rumäniens (3.–9. Jh.). *ActaMN* 17, 1980, p. 130–157.
- Schmidt 1941 L. Schmidt, *Geschichte der deutschen Stämme. Die Ostgermanen*. München 1941. VIII *die Gepiden*.
- Sevin 1955 H. Sevin, *Die Gebiden*. München 1955.
- Tóth 1996 Agnes B. Tóth, Die Gepiden während der Hunnenzeit. In *Reitervölker aus Osten*. Burgenländisches Landesausstellung. Bad Vöslar 1996, p. 111–112.

Culegeri de lucrări de specialitate

- Attila 2007 xxx *Attila und die Hunnen*. Editor Historisches Museum Pfalz. Stuttgart 2007.
- Bărbulescu 2007 M. Bărbulescu, Ein germanisches Grab aus dem Legionslager von Turda/Rumänien. In *Attila* 2007, p. 238–243.
- Bărbulescu 2008 M. Bărbulescu, *Mormântul princiar germanic de la Turda*. Cluj-Napoca 2008.
- Bierbrauer 2006 V. Bierbrauer, Gepiden im 5 Jh. – Eine Spurensuche. In *Miscellanea Romano-Barbarica. In honorem septagenarii magistri Ion Ioniță oblata*.

Ed. V. Mihăilescu–Bîrliba, C. Hriban, L. Munteanu. București 2006, p. 161–216.

- Bierbrauer 2007 V. Bierbrauer, Ostgermanen im mittleren und unteren Donaauraum. Die hunnische Herrschaft. In *Attila 2007*, p. 96–106.
- Cseh 1999 J. Cseh, Adatok az V–VI századi gepida emlékanyag. Fügletek Erdély V–VI századi gepida lelöhely kataster. In *Szolnok Megyei Múzeumi Évkönyv VII*, 1999, p. 29–77.
- Ferenc et alii 2009 S. Ferenc, S. Nagy, V. A. Lăzărescu, Necropola din secolul al VI lea p. Chr. The sixth century necropolis. In *Cercetări arheologice preventive la Florești–Polus Center, jud. Cluj (2007)/Rescue excavations at Florești–Polus Center, Cluj County (2007)*. Cluj-Napoca 2009, p. 419–474.
- Goldhelm 1994 *Goldhelm, Schwert und Silberschätze. Reichtümer aus 6000 Jahre rumänischer Vergangenheit*. Ausstellungskatalog Frankfurt. Hrsgs. W. Maier–Arendt, Lucia Marinescu. Frankfurt 1994.
- Wolfram–Daim 1980 H. Wolfram–F. Daim, *Völker an der Mittleren und Unteren Donau in fünften und sechsten Jahrhundert*. Wien 1980 (Kap. VII die Gepiden: S. 240–305).

Culegeri de artefacte creștine sau creștinate din provinciile ale Imperiului Roman

- Gáspár 2002 Dorottya Gáspár, *Christianity in Roman Pannonia. An evolution of early christian finds and sites from Hungary*. BAR IS 1010, Oxford 2002.
- Gudea–Ghiurco 1988 N. Gudea–I. Ghiurco, *Din istoria creștinismului la Români. Mărturii arheologice*. Oradea 1988.
- Gudea–Chiu 2005 N. Gudea–D. Chiu, Descoperiri creștine timpurii (până la 313 p.Chr.) în provinciile romane din jurul Daciilor. *Studia UBB Theologica Catholica L.1*, 2005, p. 9–28.
- Gudea 2011 N. Gudea, *Christiana minora. Studien, Aufsätze und Notizen betreffend die Geschichte des fruhes Christentum in Dakien, in den dakischen Provinzen nach Aurelians Rückzug und in einigen Nachbarprovinzen*. Cluj-Napoca 2011.
- Harreiter–Pillinger 1999 R. Harreiter–Renate Pillinger, *Fruhes Christentum am österreichischen Donaulimes*. Ausstellung in Niederösterreichischen Landesmuseum für Frühgeschichte in Schloss Traismauer. Wien 1999.
- Madgearu 2001 Al. Madgearu, *Rolul creștinismului în formarea poporului român*. București 2001 (Repertoriul p. 114–137).
- Mawer 1995 C.F. Mawer, *Evidence of Christianity in Roman Britain*, BAR B.S. 243. Oxford 1995.

- Migotti 1997 Branka Migotti, *Evidence of Christianity in Roman Southern Pannonia (northern Croatia). A catalogue of finds and sites*. BAR I.S. 684. Oxford 1997.
- Rusu 1984 M. Rusu, Paleocreștinismul nord-dunărean și problema etnogenezei Românilor. *AIIA* 26, 1983–1984, p. 35–84.
- Rusu 1991 M. Rusu, Paleocreștinismul din Dacia romană. *Ephememeris Napocensis*. 1, 1991, p. 81–102.
- Thomas 1962 Edith B. Thomas, Das frühe Christentum in Pannonien im Lichte der archäologischen Funden. In *Severin. Zwischen Römerzeit und Völkerwanderungszeit*. Ausstellung des Landes Oberösterreich. Enns 1982, p. 255–283.
- Tóth 1994 E. Tóth, Das Christentum in Pannonien bis zum 7. Jh. nach den archäologischen Zeugnissen. In *The archaeology of Roman Pannonia*. Budapest 1994.
- Ubl 1982 H-G. Ubl, Frühchristliches Österreich. In *Severin. Zwischen Römerzeit und Völkerwanderungszeit*. Ausstellung des Landes Oberösterreich. Enns 1982, p. 295–336.
- Vagalinski 2002 L. Vagalinski, *Burnished pottery from the first century to the beginning of seventh century AD from the region south of the Lower Danube*. Sofia 2002 (p. 249–253).

Lucrări generale cu privire la creștinismul timpuriu la Dunărea de mijloc și de jos

- Dănilă 2001 N. Dănilă, Materiale paleocreștine din Muntenia. In N. Dănilă, *Daco-Romania Christiana. Florilegium studiorum*. București 2001, p. 69–95.
- Diaconu 1965 Gh. Diaconu, *Târgșor. Necropola din secolul al III–IV e.n.* București 1965.
- Mitrea–Preda 1966 B. Mitrea–C. Preda, *Necropole din secolul al IV-lea e.n. în Muntenia*. București 1966.
- Pârvan 1911 V. Pârvan, *Contribuții epigrafice la istoria creștinismului daco-roman*. București 1911 (cap. Misionari creștini la nordul Dunării, p. 154; Misionari de limbă și cultură greacă la Goți, p. 155–158).
- Popescu 1994 Em. Popescu, Le christianisme en Roumanie jusqu'au VIIe siècle à la lumière des nouvelles recherches. In Em. Popescu, *Christianitas daco-romana. Florilegium studiorum*. București 1994, p. 74–91.
- Rusu 1984 M. Rusu, Paleocreștinismul nord-dunărean și problema etnogenezei Românilor. *AIIA* 26, 1983–1984, p. 37–84.
- Zugravu 1996 N. Zugravu, Cu privire la jurisdicția asupra creștinilor nord-dunăreni în secolele II–VIII p. Chr. *Pontica XXVIII–XXIX*, 1995–1996, p. 163–181.

- Zugravu 1997 N. Zugravu, *Geneza creștinismului popular al românilor*. București 1997 (cap. VI: 3. Recul și ascensiune la nord de Dunăre), p. 406–445.
- Zugravu 1999 N. Zugravu, *Erezii și schisme la Dunărea de mijloc și de jos în mileniul I*. Iași 1999.

Lucrări cu artefacte creștine sau creștinate din lumea gotică

- Gomolka 1989 Gudrun Gomolka, Die Kleinefunde und ihre Aussagen zur Bevölkerung von Iatrus. In *Iatrus–Krivina. Spätantike Befestigung und frühmittelalterliche Siedlung an der unteren Donau*. V. 1989, p. 181–.
- Gomolka 1995 Gudrun Gomolka–Fuchs, Zum frühen Christentum in Iatrus–Krivina. In *Iatrus–Krivina*. V. Berlin 1995, p. 107–115.
- Heather 1999 G. Heather, *The Visigots. From the migration period to the seventh century. An ethnographic perspective*. San Marino 1999.
- Iwanov 1935 B. Iwanov, Eine Gotenfestung bei Sadowetz (Nordbulgarien). *Germania* 19, 1935, p. 149–159 + 20 Taf.
- Kiss 2014 A.P. Kiss, Gepiden in Bulgarien. *Studia Hungaro-Bulgarica* III. Šumen–Szeged 2014, p. 19–34.
- Palol 1967 P. de Palol, *Archeologia Christiana de la España romana, siglos IV–VI*. Madrid–Valadoid 1967.
- Popescu 1994a Em. Popescu, Le christianisme dans la diocèse de Buzău jusqu'au VIIe siècle. In Em. Popescu, *Christianitas daco-romana. Florilegium studiorum*. București 1994, p. 157–177.
- Ripoll 1996 Gisela Ripoll, *Symbolic life and signs of identity in Visigotic times*. In G. Ausend (ed.), *The Visigots*. San Marino 1996.
- Vagalinski 2005 Vagalinski, Late antique burnished pottery and barbarian presence south of the Lower Danube (Bulgaria). In M. Mirokovic, *Römische Städte und Festungen an der Donau*. Beograd 2005 p. 249–253.

Lucrări despre creștinismul timpuriu la Germanii din est

- Bierbrauer 1989 V. Bierbrauer, Ostgermanische Obersichtgräber der römischen Kaiserzeit und des frühen Mittelalters. *Peregrinatio gotica*. Lodz 1989, p. 39–106.
- Götz et alii 2013 H.W. Götz, St. Patzold, K.–W. Welmer, *Die Germanen in der Völkerwanderungszeit*. Darmstadt 2013.
- Pohl 2005 W. Pohl, *Die Völkerwanderung. Eroberung und Integration*. Stuttgart 2005.
- Popescu 1988 Em. Popescu, Theophylus Gothiae. Bischof in der Krim oder an der Unteren Donau. *Bizantina* 14, 1988, p. 237–240 = idem, in *Christianitas daco-romana. Florilegium studiorum*. București 1994, p. 178–186.
- Schmidt 1939 K.D. Schmidt, *Die Bekerung der Germanen zum Christentum. Der altgermanische Arianismus*. Göttingen 1939.

- Schäferdiek 1989 K. Schäferdiek, Christianisierung (Gepiden). *RAC* XI, 1989, p. 389–395.
- Sievernich 2009 M. Sievernich, *Die christliche Mission. Geschichte und Gegenwart*. Darmstadt 2009.
- Stutz 1980 Elfriede Stutz, Die germanische These von „Donausweg“ gotisch-arianischen Missionäre im 5. und 6. Jh. In *Wolfram-Daim 1980*, p. 207–223.
- Werner 1950 J. Werner, Zur Entstehung des Reihengräberzivilisation. *Arch. Geografica* 1, 1950, p. 23–32.
- Zeiller 1924 J. Zeiller, Le premier établissement des goths chrétiens dans l'Empire d'Orient. In *Melanges offertes à M. Gustave Schlumberger*. Paris 1924, p. 3–11.

Prescurtări ale periodicelor și dicționarelor folosite

- AAASH Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae. Busapest
- ActaMN Acta Musei Napocensis. Cluj-Napoca
- AIIA Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie. Cluj-Napoca
- AIIN Anuarul Institutului de Istorie Națională. Cluj
- AISC Anuarul Institutului de Studii Clasice. Cluj
- Apulum Apulum. Buletinul Muzeului Regional Alba Iulia. Alba Iulia
- ArchÉrt Archeologiai Értésítő. Budapest
- ArchVest Archeološki Vestnik. Ljubljana
- ArhMold Arheologia Moldovei. Iași
- BAR IS British Archaeological Report. International Series. Oxford
- BAR BS British Archaeological Report. British Series. Oxford
- Dacia Dacia. Revue d'Archéologie et d'Histoire ancienne. Bucarest
- DACL Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie. Ed. F. Cabrol et. H. Leclercq. Paris 1907–1953.
- DolgCluj Dolgozatok at Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtarából. Kolozsvár (Cluj)
- DolgSzeged Dolgozatok a M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem Archaeologiai Intézetéből. Szeged (1925–1943)
- DThC Dictionnaire de Théologie Catholique. Ed. A. Vacant–Eug. Mangenot, E. Amman. Paris 1903–1950.
- EANR Enciclopedia Arheologiei și Istoriei Vechi Românești. București
- EphNap Ephemeris Napocensis. Cluj-Napoca
- ErdMuz Erdélyi Múzeum. Kolozsvár (Cluj)
- Folia Arch Folia Archaeologica. Budapest
- Germania Germania. Anzeiger der Römisch Germanischen Kommission. Frankfurt am Main
- KGS 1990 Kurze Geschichte Siebenbürgens. Budapest 1990

LThC	Lexikon de Théologie Catholique. Paris
KJ	Kölner Jahrbuch für Vor- und Frühgeschichte. Köln
Opuscula Archaeologica	Opuscula Archaeologica. Zagreb
Pontica	Pontica. Studii și materiale de istorie, arheologie și muzeografie. Constanța
ProblMuz	Probleme de Muzeografie. Cluj
Revista Bistriței	Revista Bistriței. Muzeul Județean Bistrița-Năsăud. Bistrița
RAC	Reallexikon für Antike und Christentum. Hrsg. von Th. Klauser. Stuttgart 1950 și urm.
RE	Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft (Pauly– Wyskowa–Kroll). Stuttgart
RGA	Realencyclopädie der Germanische Altertumskunde. Berlin
SCIV(A)	Studii și Cercetări de Istorie Veche (și Arheologie). București
SlovArh	Slovenska Archeologija. Bratislava
Situla	Situla. Dissertationes Musei Nationalis Labacensis. Ljubljana
Starinar	Starinar. Organ Srpskog Arheološkog Društva. Beograd
VAMZ	Vjestnik Arheološkog Muzeja u Zagrebu. Zagreb
VVMK	Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei. Veszprém

XIV. Lista ilustrațiilor

Fig. 1. Hartă a provinciilor romane situate la sud de Dunăre, începând cu Pannonia Inferior/Superior, până la vărsare, cu descoperirile creștine din secolele II–IV (după *Gudea – Chiu* 2005).

Fig. 2. Hartă cu provinciile romane târzii din Illyricum, Balcani și Asia Mică în secolul IV; teritoriile fostelor Dacii, părăsite de Romani, sunt hașurate (după *N. Gudea*).

Fig. 3. Hartă a fostelor provincii dacice cu descoperirile monetare romane târzii (inclusiv în regiunile limitrofe spre est): 1. Descoperiri de monete romane de aur; argint și bronz; 2. Descoperiri de tezaur monetare cu monete din aur, argint și bronz; 3. Granița între provinciile romane târzii de la sud de Dunăre (*N. Gudea*).

Fig. 4. 1. Hartă a Europei de vest și centrale la moartea regelui ostrogot Theodorichus (526); 2. Hartă a Europei cu Imperiul Bizantin sub Iustinianus (527–565) și regatele barbare din vestul Europei (după D.A. Zakyntinos, *Byzantische Geschichte*. 324–1071. Wien–Köln–Graz 1979).

Fig. 5. Hartă a Câmpiei Dunării și Câmpiei Tisei în secolele V–VI cu zonele locuite de Huni și Gepizi cu prelungire în Transilvania (după I. Bóna, *Hunnenreich*. Stuttgart 1991, harta fig. 3).

Fig. 6. Hartă a Câmpiei Dunării și Câmpiei Tisei cu așezările Ostrogoților și Gepizilor marcate de simboluri ale unor artefacte importante (după I. Bóna, *Hunnenreich*. Stuttgart 1991, harta fig. 69).

Fig. 7. Hartă cu așezările gepide din Câmpia Tisei și din Transilvania cu localitățile nominalizate (după *Csallányi* 1961, harta 1).

Fig. 7a. Hartă cu așezările gepide din Transilvania cu descoperiri de artefacte creștine sau creștinate (după *Harhoiu* 2001, p. 98, fig. 1. Selecția localităților *N. Gudea*).

Fig. 8. Szentes–Szanda: artefacte bizantine creștinate sau artefacte creștinate: 1. Cataramă de centură din bronz cu chrismon stilizat în centrul plăcii (după I. Bóna 1976, fig. 6); 2. Cataramă de aur cu capul semirotond; pe capătul acului, cruce în forma literei X; 3. Plăcuță de bronz (aplică): în centru cruce formată din lini-

uțe dispuse în formă cruciformă (după *Bóna–Nagy 2002*, p. 321, G 190/2, Taf. 38); 4. Cataramă de bronz patrulateră; la capătul acului de fixare, cruce în forma literei X (după *Bóna–Nagy 2002*, Taf. 41/93/2); 5. Piaptăn din os dublu; în centrul plăcii de fixare cruce în forma literei X (după *Bóna–Nagy 2002*, Taf. 43, 106/4).

Fig. 9. Szentes–Nagyhegy: artefacte bizantine și artefacte creștinate: 1. Aplică din bronz de formă patrulateră cu două pandantive și urechiușă de prindere; la mijloc a fost realizată, prin incizare, dublată de punctare, o cruce cu capetele lățite ușor (după *Bóna 1976*, Taf. 11); 2. Cataramă din bronz cu cruce pe placă (*Vinski 1957*, Pl. XXXVI/7); 3. Cataramă din bronz de tip Sucidava cu placă traforată în formă de cruce (după *Bóna 1976*, Taf. 71/7); 4. Cataramă din bronz cu cap de vultur; în centru cruce formată din liniuțe paralele și încadrată de patru elemente florale în formă de cruce (după *Bóna 1976*, Fig. 6); 5. Cataramă din bronz cu cap de vultur; în centrul plăcii un aranjament cruciform din cercuri, iar la baza lor cruce formată din puncte (după *Bóna 1976*, p. 17, Fig. 15); 6. Fibulă digitată din argint aurit; pe gâtul lung, nervuri în formă de cruce (după *Bóna 1976*, p. 57, Fig. 17); 7. Cataramă de centură cu cap oval și placă dreptunghiulară; în centrul plăcii, nervuri în relief în forma unui chrismon (după *Bóna 1976*, Taf. 6); 8. Verigă de care atârnă trei bare din bronz (instrumente medicale?); pe bare au fost incizate cruci (după *Bóna 1976*, Fig. 22).

Fig. 10. Artefacte bizantine creștine și piese creștinate: Szöreg–Téglagyár: 1. Fibulă din bronz cu cruce stilizată pe picior (după *Csallányi 1961*, Taf. CLXVIII/18); 2. Cataramă de bronz cu cruce traforată de tip Sucidava (după *Csallányi 1961*, Pl. CLXXX/2); 3. Cataramă de bronz cu cruce traforată de tip Sucidava (după *Rusu 1984*, p. 61, nr. 82); 4. Pecica: cataramă de bronz de tip Sucidava cu cruce traforată (*Bóna 1976*, p. 61, Fig. 9); 5. Szöreg: Cataramă de bronz de tip Sucidava cu cruce traforată (după *Bóna 1976*, Fig. 12); 6. Békésszentandrás: piaptăn de os dublu; pe placa de fixare la capete câte o cruce în forma literei X (după *Bóna–Nagy 2002*, p. 277, Pl. 3/1).

Fig. 11. Artefacte bizantine creștine și artefacte creștinate: Hodmezövásárhely: 1. Cataramă din bronz cu cruce traforată, tip Sucidava (după *Bóna 1976*, Taf. 8); 2. Cataramă din bronz cu cap de vultur; în centrul plăcii motiv solar (după *Bóna 1976*, Taf. 14); 3. Szentes–Berekhát: cataramă din bronz; capul rotund, placă simplă; la capătul gros al acului a fost incizată o cruce (după *Bóna 1976*, Fig. 9); 4. Hodmezövásárhely: plăcuță de bronz cu capete de fixare; pe față a fost incizat un chrismon ale cărui brațe au la capăt cerculețe (după *Bóna 1976*, Fig. 9); 5. Pandantiv în formă de cruce din bronz, Kiszombor (după *Bóna 1976*, Fig. 12); 6. Șirag de mărgelă din lut cu pandantiv în formă de cruce (după *Bóna 1976*, p. 51, Fig. 12); 7. Csongrád–Kettőshalom: cataramă de centură; corp oval, placă ovală; pe placă, nervuri în formă de cruce (după *Csallányi 1961*, p. 40, Taf. CCXI/10).

Fig. 12. Artefacte bizantine creștine și piese creștinate. Battonya: 1. Vas ceramic; între gât și corp un șir de impresiuni în formă de chrismon (după *Bóna-Nagy 2002*, p. 276); 2. Derecske: oală de lut cu decor pe șase rânduri din motive geometrice; rândul trei este un șir de impresiuni în formă de chrismon (*Nagy II*, Taf. 2/1,1); 3. Gyula-Ujvárosi-Kert: cataramă din bronz cu cap oval, pe capătul acului, foarte lățit a fost incizată o cruce latină (după *Bóna-Nagy 2002*, p. 276); 4. Szöreg-Téglagyár: cataramă de bronz cu cruce traforată tip Sucidava (după *Nagy 2005*, p. 157, Fig. 19); 5. Tiszadérzs-Szentimreistrasse G3, pandantiv cu cruce (*Csallányi 1961*, Pl. CXC VIII/5); 6. Szentes-Nagyhegy: cataramă din bronz cu cruce traforată, tip Sucidava M 29 (după *Balogh 2004*); 7. Píaptán de os bilateral de la Szöreg-Téglagyár; pe ambele capete ale plăcii de fixare au fost incizate cruci în forma literei X (*Cseh et alii 2005*, p. 290, Taf. 60/75); 8. Szentes-Berekhát: aplică de formă patrulateră; în ramă se află o cruce (*Bóna 1976*, p. 89, Fig. 9); 9. Szentes-Gyogyszertár: piaptán de os simplu; la mijlocul piesei, între niturile de fixare, s-a incizat un chrismon (după *Nagy 2005*, p. 117-120, Pl. 36).

Fig. 13. Artefacte bizantine creștine și piese creștinate: Oradea: 1. Fibulă cu cap de formă umană stilizată; pe picior cruce formată din două nervuri; 2. Fibulă cu cap în formă umană stilizată; pe picior cruce formată din două nervuri (după *Rusu 1984*, p. 15, Fig. 14/7, 9; *KGS 1990*, p. 80, Fig. 7/6-7); 3. Veszprem: piaptán de os, mare, simplu; pe placa care fixează ramele au fost incizate în șir semne în formă de cruce tip litera X (după *Bóna 1976*, p. 62, Fig. 21); Debrecen: 4-5 brachete gepidice din bronz; pe contur, părți din legendă; pe avers cap de personaj în fața căruia se află o svastică (după *Bóna 1976*, p. 64, Fig. 24); 6-8. Törökszentmiklos așezare gepidă: vas cu incizie cruciformă pe fund; vaze stampilate cu motivul crucii (după *Cseh 1990a*, p. 226, fig. 4/2, p. 236, fig. 13/3).

Fig. 13a Artefacte bizantine creștine și artefacte creștine. Kölked-Feketekapu A: 1. Cataramă ovală de bronz, pe capătul acului a fost incizată o cruce (după *Kiss 1996 M 38*, Taf. 25 A 38/2); 2. Cataramă de bronz cu cruce traforată, de tip Sucidava (după *Kiss 1996 M 38*, Taf. 25 A 38/3); 3. Pandantiv de bronz cruciform (după *Kiss 1996 M 207*, Taf. 48 A 207/2); 4. Cataramă de bronz cu cruce traforată, de tip Sucidava (după *Kiss 1996 M 57*, Taf. 28 A 57/1); 5-6 Aplici de harnașament din bronz în formă de cruce (după *Kiss 1996 M 39*, Taf. 26 A 39/13-14); 7. Pandantiv din metal alb cu o cruce încadrată de o ramă dreptunghiulară (după *Kiss 1996 fig. 34/32*)

Fig. 14. Hartă a Transilvaniei și a Părților Ungurene cu descoperirile gepide (după *KGS 1990*, harta 5).

Fig. 15. 1-2. Hărți ale Transilvaniei cu localitățile unde s-au descoperit monete bizantine de aur (după *Velter 2002*, harta 1 – repertoriul I; harta 2 – repertoriul II).

Fig. 16. Hartă a Transilvaniei de Nord, de la est de Someșul Mic și la sud de Someșul Mare, cu descoperirile din secolele V-VI (după *Gaiu 2003*, Fig. 1).

Fig. 17. Harta cu descoperiri gepide din Transilvania (după Dobos 2009).

a. *Morminte și cimitire*: 1. Alba Iulia, județul Alba — B-dul Horea, nr. 22; 2. Apahida, județul Cluj; 3. Archiud, județul Bistrița-Năsăud; 4. Band (Bandu de Câmpie, județul Mureș; 5. Bistrița, județul Bistrița-Năsăud; 6. Bratei, județul Sibiu — cimitirul nr. 3.; 7. Bratei, județul Sibiu — la marginea cimitirului nr. 2; 8. Căpușu Mare, județul Cluj — Cânepiște; 9. Cepari, județul Bistrița-Năsăud — Cârligate; 10. Cipău, județul Mureș — Gârle; 11. Cipău, județul Mureș — Îngrășătoria de porci; 12. Cluj-Napoca, județul Cluj — str. Corneliu Coposu; 13. Cluj — Cordoș, județul Cluj; 14. Cluj-Someșeni, județul Cluj — Airport; 15. Cristuru Secuiesc, județul Harghita — Piața Libertății, nr. 44; 16. Fântânele, județul Bistrița-Năsăud — Dealul Popii; 17. Fântânița, județul Bistrița-Năsăud — Dâlme; 18. Florești, județul Cluj — Polus; 19. Galații Bistriței, județul Bistrița-Năsăud — La Hrube; 20. Iclod, județul Cluj — Pământul Vlădicii; 21. Lechința de Mureș, județul Mureș — Săliște; 22. Mediaș, județul Sibiu — Dumbravă; 23. Mediaș, județul Sibiu — Teba; 24. Miercurea Sibiului, județul Sibiu — Petriș; 25. Morești, județul Mureș — Hulă; 26. Morești, județul Mureș — Podei; 27. Noșlac, județul Alba; 28. Nușeni, județul Bistrița-Năsăud — Podul Ciorbii; 29. Ocnița, județul Bistrița-Năsăud; 30. Sânmiclăuș, județul Alba — Gruisor; 31., județul Mureș — Bajendorf; 32. Sighișoara, județul Mureș — Hertăș; 33. Slimnic, județul Sibiu — Șarba; 34. Șinterea, județul Bistrița-Năsăud — Hagău; 35. Târgu-Mureș, județul Mureș — str. Mikszáth Kálmán; 36. Unirea-Vereșmort, județul Alba; 37. Turda, județul Cluj — Râțul Sânmihăienilor; 38. Țaga, județul Cluj; 39. Valea Largă, județul Mureș — Capul satului; 40. Vermeș, județul Bistrița-Năsăud; 41. Vlaha, județul Cluj;

b. *Descoperiri izolate*: 42. Alba Iulia, județul Alba; 43. Apahida, județul Cluj; 44. Bratei, județul Sibiu; 45. Breaza, județul Mureș; 46. Căpușu Mare, județul Cluj; 47. Cluj-Napoca, județul Cluj; 48. Criț, județul Brașov; 49. Dej, județul Cluj; 50. Drăușeni, județul Brașov; 51. Ernei, județul Mureș; 52. Fundătura, județul Cluj; 53. Huedin, județul Cluj; 54. Inoc, județul Alba; 55. Mediaș, județul Sibiu; 56. Odorheiu Secuiesc, județul Harghita; 57. Sic, județul Cluj; 58. Sighișoara, județul Mureș; 59. Sucutard, județul Cluj; 60. Șeica Mică, județul Sibiu; 61. Târnava (Proștea Mare), județul Sibiu; 62. Turda, județul Cluj.

Fig. 18. Hărți ale Transilvaniei cu cimitirele gepide cu înmormântări în șiruri și înmormântări de călăreți (după Bârză-Harhoiu 2010, Fig. 1); XX 2. Așezări din epoca migrațiilor în Transilvania: 1. Morminte în șiruri.

Fig. 19. Apahida – tezaurul din mormântul nr. 1: 1. Brățară de aur cu capete îngroșate; 2. Inelul de căsătorie din aur cu urarea de nuntă *om(onia)har(is) yg(ia)*; 3. Inelul de aur cu patru cruci; 4. Inel de aur cu monograma creștină și cruce (după Goldhelm. *Katalog Frankfurt am Main*, p. 251, Fig. 102.3; 102.4; 102.5).

Fig. 20. Apahida, mormântul nr. 1: fibulă de aur cu capete în formă de bulbi de ceapă; pe picior cruce latină (după *Goldhelm. Katalog Frankfurt am Main*, p. 251, Fig. 102/2).

Fig. 21. Someșeni – tezaur; 6. Pectoral din aur cu cruce la mijloc, pe spate chrismon (după *Horedt–Protase 1970*, p. 88, Taf. 21; *Gaiu 2011*, Fig. 14).

Fig. 22. Cluj, inventarul mormântului de pe str. Memorandumului; 2: cataramă de bronz ovală; la capătul acului de fixare, cruce în forma literei X (după *Horedt, 1982*, p. 120, fig. 48; *Nemeti 2010*, p. 411, pl. II/2).

Fig. 22a. Bratei – cimitirul gepid nr. 3: 1. Cataramă de bronz cu corpul în formă de cruce (*Rusu 1984*, p. 75, Fig. 14/8); 2. Piaptăn bilateral din os; pe centrul plăcii de fixare, a fost incizată o cruce în forma literei X (după *Rusu 1984*, p. 92, Fig. 9); 3. Cataramă de bronz de formă ovală, pe capătul acului a fost incizată o cruce (*Rusu 1984*, p. 92, fig. 2); 4. Placă de curea din bronz; pe jumătatea de jos a piesei cruce în relief (*Gaiu 2011*, p. 149, Fig. 105); 5. Fibulă digitată cu piciorul în formă de cruce (după *Gaiu 2003*, p. 119, Fig. 141).

Fig. 23. Artefacte creștinate din zona cimitirului nr. 3: Bratei (*Bârzu 2010*): 1. Pandantiv cruciform simplu (nr. 14, Taf. 81); 2. Pandantiv cruciform simplu (Taf. 81, nr. 15); 3. Placă de bronz; în mijloc cruce incizată; la capetele brațelor globuri mici (*Bârzu 2010*, Taf. 81, nr. 10); 4. 6. 7. 8: pandantive în formă de cruce (aplici?) (*Bârzu 2010*, p. 79, Fig. 46; Taf. 39/1.2, p. 315); 5. Verigă de bronz; în interior o cruce (după *Bârzu 2010*, Taf. 81, 17); 9. Cataramă de centură cu cap oval; placa în formă de cruce cu cerculețe incizate pe brațe; pe capătul gros al acului a fost incizată o cruce (după *Bârzu 2010*, p. 249 G 81/3 – desen –, p. 336 G 81/2 – foto –); 10. Fibulă digitată, corpul în formă de cruce stilizată (după *Bârzu 2010*, p. 305, Taf. 27.2); 11. Cataramă de bronz cu cruce traforată de tip Sucidava (după *Bârzu 2010*, Taf. 60 G 113/2).

Fig. 24. Artefacte creștine și piese creștinate: Noșlac: 1. Cataramă de bronz cu cruce traforată, de tip Sucidava (după *Rusu 1984*, p. 77, Fig. 16/2); 2. Fibulă de bronz cu decor floral; în centru a fost punctată o cruce (după *Rusu 1984*, p. 77, Fig. 16/4); 3. Capăt de curea din bronz; pe capătul plăcii cruce din nervuri în relief (după *Rusu 1984*, p. 77, Fig. 16/6); 3a. Fotografia capătului de curea de la Noșlac (după *Dobos 2015*); 4. Jidvei: pandantiv patrulater cu două urechiușe pentru agățat: pe placă două cruci traforate (după *Rusu 1984*, p. 77, Fig. 16/1); 5. Gâmbaș – descoperire izolată: cercel de argint; pe discul rotund cruce în relief, cu brațe late (după *Rusu 1984*, p. 15, Fig. 14/5).

Fig. 25. Artefacte creștine și creștinate: 1. Unirea–Vereșmort: cataramă din bronz de formă ovală; pe capătul lățit al acului două cruci (produsă probabil prin turnare); 2. Cataramă de bronz semiovală; pe baza lățită, în formă patrulateră, a

acului, cruce din fabricație (după *Gaiu 2011*, p. 122, nr. 60); 3. Potaissa/Turda – castrol roman: cruce pectorală din plumb cu orificiu pentru atârnare (după *Bărbulescu 2008*, Pl. LI/10-11 – desen și fotografie); 4. Descoperire izolată: piaptăn de os bilateral pe placa centrală a fost incizată o cruce (foarte probabil și pe jumătate ruptă); (după *Bărbulescu 2008*, Pl. XLIX/4); 5-6. Stupini: fund de vas pe care au fost incizate cruci (după *Gaiu 2002*, fig. 12/15, 17/8).

Fig. 26. Artefacte creștine sau creștinate: 1. Grădiște (?): fibulă digitată cu cinci protuberanțe; corpul în formă de cruce stilizată (după *Sevin 1955*, p. 105, Fig. 26/4); 2. Florești–Cluj: pensetă din bronz cu capătul lățit; pe capăt a fost incizat un chrismon (după *Gaiu 2011*, p. 111, nr. 37; cf. *Opreanu et alii 2007*, p. 510–512, Pl. 2 (p. 518)); 3. Pălâtca: placă semirotondă din tablă de bronz; cu verigă de atârnare; patru pandantive romboidale atârnă în partea de jos; pe placă a fost realizată o cruce prin punctare cu dornul; capetele laterale ale crucii se termină cu cerculețe realizate tot din puncte (după *Rusu 1991*, Pl. XIV/15); 4. Cipău: cataramă de centură cu cap rotund; la capătul plăcii cap de vultur, pe placă a fost realizată, prin punctare cu dornul, o cruce în forma literei X (după *Rusu 1984*, p. 61, nr. 14); 5. Bandul de Câmpie: inel de argint; printre ornamentele de pe chaton se poate distinge o cruce cu capete lățite (după *Bonner–Horedt 1980*, p. 40, Fig. 10).

Fig. 26a. Morești: 1–2. fund de vas pe care a fost incizată o cruce în forma literei X (*Horedt 1979*, p. 102, Abb. 45/7; p. 124, Abb. 60/11); 3–5. ștampile în formă de cruce, pe vase (după *Horedt 1979*, p. 102, Abb. 45/7; Abb. 60/11). 6. piaptăn de os dublu, fragment; pe placa de fixare, în capătul păstrat a fost incizată o cruce (după *Horedt 1979*, p. 166, Abb. 81/10). 7. fragment de vas decorat cu impresiuni în formă de V; deasupra șirului de V-uri, cerculețe cu cruci înscrise (după *Horedt 1979*, p. 38/8a-b).

Fig. 27. Hartă schematică a zonei între M. Adriatică și Dunăre (Sirmium), indicând jurisdicția ecclesiastică a teritoriului în secolul VI; teritoriul episcopiei de la Sirmium este hașurat cu linii verticale (după *Migotti 1997*, Map 3).

Fig. 28. Artefacte creștine și piese creștinate: 1. Arçar: cataramă de bronz, de tip Sucidava, cu cruce traforată (după *Vinski 1957*, Taf. XXI/4); 2. Donji Milanovac–Taliata: cataramă de bronz, de tip Sucidava, cu cruce traforată (după *Vinski 1957*, Taf. XXX/8); 3. Orșova: cataramă din bronz, de tip Sucidava (după *Vinski 1957*, Taf. XXXI/3); 4. Viminacium/Kostolac: cataramă din bronz; cap oval, placă ovală; pe capătul gros al acului s-a incizat o cruce (după *Zotović 1981*, Taf. IV/4); 5. Cataramă de tip Sucidava, cu cap patruleter (după L. *Zotović*, *Starinar* 43–44. 1992–1993, fig. 2); 6. Sremska Mitrovica: cruce pectorală fragmentară, un braț rupt (după *Mingotti 1997*, p. 57, V.a.3)..

Fig. 29. Artefacte creștine sau creștinate: 1. Sremska Mitrovica–Senta: cataramă de centură; cap oval; placă ruptă; pe capătul gros al acului cruce incizată (*Mrkobrad*

1980, Taf. XL/3); 2. Sremska Mitrovica: fibulă din bronz; corp în formă de cruce; un braț rupt (*Vinski 1957*, Taf. XIV/5); 3. Sremska Mitrovica: fragment de vas, perete lateral; decor din șiruri orizontale de romburi hașurate, deasupra liniei de romburi, un șir de cruce incizate ulterior (după *Mrkobrad 1980*, Pl. XLV/4); 4. Kuzmin: vas borcan decorat cu șiruri de romburi; deasupra șirurilor un alt șir de cruciulițe (după *Mrkobrad 1980*, Pl. XLV/2); Desene (5-11) ale monetelor cu simboluri creștine emise de regii gepizi de la Sirmium: 5, 9. Novi Banovci; 6-7. Sremska Mitrovica; 8. Dalj; 10-11. fără loc de descoperire precizat: în zona Sirmium.

Fig. 30. 1. Sisak: cataramă de fier; ovală; pe capătul acului s-a incizat o cruce (*Migotti 1997*, p. 65, nr. V.b.6); 2. Sisak: capăt de curea din bronz, decor cruciform, format din două triunghiuri și două cercuri (după *Migotti 1997*, p. 64, nr. V.b.3); 3. fibulă în formă de cruce decorată cu cerculețe (*Migotti 1997*, p. 57, nr. V.a.4); 4. capăt de curea: pe față decor cruciform, format din 2 triunghiuri și cercuri (*Migotti 1997*, V.b.4); 5. Sisak: placă de curea sugerând o față umană; la capăt are o protuberanță pe care a fost zgâriată o cruce sau o svastică (după *Migotti 1997*, p. 62, nr. V.b.1); 6. Sisak: descoperire întâmplătoare: fibulă cruciformă plată; pe față are o cruce formată din cerculețe (*Migotti 1997*, p. 57, nr. V.a.5).

Fig. 31. Artefacte creștine: Osijek: fibulă de aur cu capete în formă de bulbi de ceapă; pe baza gâtului și în partea de sus are câte un chrison (după *Vinski 1957*, Pl. II); 2. Fibulă plată în formă de disc; în interiorul discului cruce (după *Migotti 1997*, nr. V.a.2); 3. placă de cataramă cu decor cruciform, dispus complex (după *Migotti 1997*, p. 65, nr. V.b.7); 4. Sirmia: placă de cataramă cu cap de vultur; pe placă, în centru, un patruleter cu cruce formată din triunghiuri, cu vârful în centru (după *Rusu 1959*, p. 495, Fig. 7/1).

Fig. 32. Artefacte creștinate din sudul actual al Rusiei: 1. Străchină înaltă; pe gâtul înalt, semne cruciforme după litera X (după *Magomedov 2001*, p. 234, Fig. 32/4); 2. Străchină joasă; pe corp, sub umăr, au fost punctate cruce (după *Magomedov 2001*, p. 234, Fig. 32/8); 3. Oală; pe fund a fost incizată o cruce (după *Magomedov 2001*, p. 226, Fig. 24/9); 4. Ulcior; pe umărul vasului sub gât, zonă decorată; între elementele de decor, un chrison (*Magomedov 2001*, p. 244, Fig. 42/3); 5. Cană cu toartă, pe corp au fost incizate semne în formă de cruce (după *Magomedov 2001*, Fig. 52/3); 6. Cană înaltă; sub gât șir orizontal de elemente, decor între care și o svastică (după *Magomedov 2001*, p. 255, Fig. 13/3); 7. Cană cu toartă; pe gât trei rânduri de elemente de decor; pe rândul de mijloc semne în formă de cruce (după *Magomedov 2001* p. 255, Fig. 53/2); 8. Cataramă de centură; cap oval; placa lipsește; pe capătul de jos al acului a fost incizată o cruce (după *Magomedov 2001*, p. 272, Fig. 72/4); 9. Fibulă cu picior întors pe dedesubt; pe capătul de sus al piciorului a fost incizată o cruce în forma literei X (după *Magomedov 2001*, p. 272, Fig. 72); 10. Cataramă de centură cu cap oval și placă ovală (pe capătul acului a fost incizată o cruce (după *Magomedov 2001*, p. 272, Fig. 72/3).

Fig. 33. Artefacte creștinate din așezările și cimitirele de la Dunărea de Jos (Muntenia): 1. Izvorul: Fibulă cu picior întors pe dedesubt, la capătul corpului a fost incizată o cruce (după *Mitrea–Preda 1966*, p. 328, Fig. 188); 2. Fotografie a piesei (după *Mitrea–Preda 1966*, p. 336/1); 3. Olteni: Fibulă din bronz cu piciorul întors pe dedesubt; la capătul corpului și pe picior au fost incizate două cruci în forma literei X (după *Mitrea–Preda 1966*, p. 232, Fig. 47); 4. (alte necropole) fibulă din bronz cu piciorul întors pe dedesubt; la capătul de jos al corpului și în partea de sus a piciorului se află câte o cruce de forma literei X (după *Mitrea–Preda 1966*, p. 382, Fig. 251/6); 5. Olteni: Fibulă cu piciorul întors pe dedesubt; pe partea de sus a piciorului a fost incizată o cruce de forma literei X (după *Mitrea–Preda 1966*, p. 328, Fig. 188).

Fig. 34. Artefacte creștinate din provincia Moesia II: 1. Iatrus–Krivina: fibulă cu figură umană; pe placă a fost incizată o cruce (G. Gomolka, în *Iatrus–Krivina II*, 1982, Taf. 1/6); 2. Barcea: pahar de sticlă cu inscripție creștină în limba greacă PIE[-zeses] (după *Gomolka–Fuchs 1995*, p. 139, Fig. 5); 3. Iatrus Krivina: braț de cântar din bronz, pe braț sunt incizate cruci (G. Gomolka, în *Iatrus–Krivina II*, 1982, Taf. 1/24); 4. Abrittus/Razgrad: ulcior de lut decorat în stil gotic; pe corp apar două patruleterate în care au fost incizate chrismoane (după *Gomolka–Fuchs 2005*, p. 164, Fig. 10/1–1a, *Vagalinski 2002*, p. 252, fig. K 18); 5. Voivoda: ulcior de lut cu gura ruptă; pe gât a fost realizată din liniuțe scurte, paralele, o cruce (după *Gomolka–Fuchs 2005*, p. 173, Fig. 12/1–1a). 6. Sadovec: cataramă de centură pe placă decor cruciform, pe baza acului cruce x incizată (după *Quast 2001*, p. 438, Abb. 5).

Fig. 35. Artefacte creștinate din lumea vizigotică din Spania: 1. Placă de cataramă din bronz; capul/rama lipsește; pe partea dreptunghiulară a piesei au fost incizate cruci; pe capătul rotund al plăcii a fost incizată o cruce în cerc (după *Ripoll 1998*, p. 16, Fig. 30/5); 2. Cataramă de centură; capul lipsește; pe partea dreptunghiulară a plăcii a fost incizat un fel de chrismon; pe capătul rotund a fost incizată o cruce cu capetele îngroșate (după *Ripoll 1998*, p. 16, Fig. 30/11); 3. Cataramă de centură; întregă; pe capătul rotund al plăcii a fost incizată o cruce în formă de stea (după *Ripoll 1998*, p. 155, Fig. 26/110); 4. Cataramă de centură; fragment; se păstrează numia placa pe axa plăcii, sunt trei cercuri în care se află cruciulițe formate din petale de flori (după *Ripoll 1998*, p. 163, Fig. 30/6); 5. Cataramă de centură din bronz; fragment; capul rupt; placa este decorată; pe capătul rotund al plăcii a fost incizată o cruce foarte stilizată (după *Ripoll 1998*, Pl. XIX/51); 6. Cataramă de centură din bronz; acul lipsește; pe placa rotundă, printre alte incizii se distinge o cruce de tip grec (după *Ripoll 1998*, Pl. XL/118); 7. Cataramă de centură din bronz; pe placa rotundă a fost incizată, într-un cerc, o cruce din linii duble (după *Ripoll 1998*, Pl. X/32); 8. Buton de centură; pe partea exterioară au fost incizate o cruce pe partea patruleteră și o cruce stelată pe partea rotundă în cerc (după *Ripoll 1998*, Pl.

II/11); 9. Cataramă de centură din bronz; întregă; pe placa rotundă, într-un cerc format din puncte, a fost incizată o cruce (după *Ripoll 1998*, Pl. XL/119).

Fig. 36. Artefacte creștinate din lumea vizigotică din Spania: 1. Cataramă de centură din bronz; întregă; pe capătul rotund al plăcii a fost incizată, din linii duble, o cruce sub forma literei X (după *Ripoll 1998*, p. 107, Fig. 14/27); 2. Cataramă de centură; fragment; capul lipsește; pe partea patrulateră a plăcii, cruce în forma literei X; pe capătul rotund al plăcii, cruce din linii duble, aproape de tip grec (după *Ripoll 1998*, p. 107, Fig. 14/28); 3. Cataramă de centură din bronz; fragment; se păstrează numai placa formată din patru părți, două patrulatere, două rotunde dispuse succesiv; pe părțile rotunde au fost incizate câte o stea în cerc; un chrismon în cerc (după *Ripoll 1998*, p. 107, Fig. 14/30); 4. Cataramă de centură din bronz; fragment, acul lipsește; pe partea rotundă a plăcii a fost incizată, în cerc, o cruce din linii duble (după *Ripoll 1998*, p. 107, Fig. 14/32); 5. Cataramă de centură din bronz; fragment, capul/rama lipsește; pe partea patrulateră a plăcii a fost incizată o cruce cu capetele brațelor lățite; pe partea rotundă a plăcii a fost incizată o stea (după *Ripoll 1998*, p. 155, Fig. 26/105); 6. Cataramă de centură din bronz; fragment, capul este rupt; pe capătul gros al acului a fost incizată o cruce; pe capătul rotund al plăcii, într-un cerc incizat, a fost zgâriată o cruce foarte stilizată (după *Ripoll 1998*, p. 107, Fig. 14/35); 7. Cataramă de centură; fragment, capul lipsește, pe partea rotundă a plăcii, într-un cerc, cruce incizată (după *Ripoll 1998*, p. 155, Fig. 26/100); 8. Cataramă de centură; fragment, capul lipsește; pe partea rotundă a plăcii, într-un cerc, a fost incizată o cruce de tip grec (după *Ripoll 1998*, p. 155, Fig. 26/101); 9. Cataramă de centură; fragment, pe capătul rotund al plăcii, într-un cerc, cunună de laur în mijlocul căreia se află o cruce pe stativ (după *Ripoll 1998*, p. 155, Fig. 26/102); 10. Brățară de argint întregă; capetele au o parte patrulateră pe care au fost incizate cruci în formă de X (după *Ripoll 1998*, p. 117, Fig. 15/236); 11. Pandantiv din bronz; are o urechiușă, partea rotundă este traforată în formă de cruce (după *Ripoll 1998*, p. 117, Fig. 15/215); 12. Cataramă de centură întregă; placa are trei părți, două patrulatere și una rotundă; pe prima parte patrulateră, lângă ramă, a fost incizată o svastică (după *Ripoll 1998*, p. 117, Fig. 15/220).

Fig. 37. Artefacte creștine din Dalmația. Fibule cruciforme: 1. Vid; 2. Lišičići; 3. Knin; 4. Solin; 5. Dicmo; 6. Kraj, M 104/1907; 7. Gračanica; 8. Batočina; cruci pectorale: 9. Čipuljići; 10. Ram; 11. Localitate necunoscută în Serbia; 12. Localitate necunoscută din Croația (după Z. Vinski, *Krstoliki nakit*).

Fig. 38. Pandantive cruciforme și pectorale: 1-6, 9. Gradina M 37, M 74, M 24, M 66, M 52, M 16 M 38 (după Miletić, *Ranosrednjovekovna nekropola*; 7-8. Izvoarele (după N. Culică, *Antichități creștine la Izvoarele*); 10-11. Fibule circulare cu proeminență mediană decorată cu cruce de la Budakaláz, M 631 și Szekszárd-Bogyiszlói M 746 (după *Vida 2005*, fig. 3. 1-2).

Fig. 39. Harta de răspândire a cataramelor de tip Sucidava (după H. Schulze-Dörrlamm, HYPERLINK „http://www.academia.edu/2170611/Byzantinische_G%C3%BCrtelschnallen_und_G%C3%BCrtelbeschl%C3%A4ge_im_R%C3%B6misch-Germanischen_Zentralmuseum._Teil_I_Die_Schnallen_ohne_Beschl%C3%A4g_mit_Laschenbeschl%C3%A4g_und_mit_festem_Beschl%C3%A4g_des_5._bis_7._Jahrhunderts._Kataloge_RGZM_30_1_2._Aufl._Mainz_2009_” Byzantinische Gürtelschnallen und Gürtelbeschläge im Römisch-Germanischen Zentralmuseum. Teil I: Die Schnallen ohne Beschläg, mit Laschenbeschläg und mit festem Beschläg des 5. bis 7. Jahrhunderts. Kataloge RGZM 30,1, p. 150).

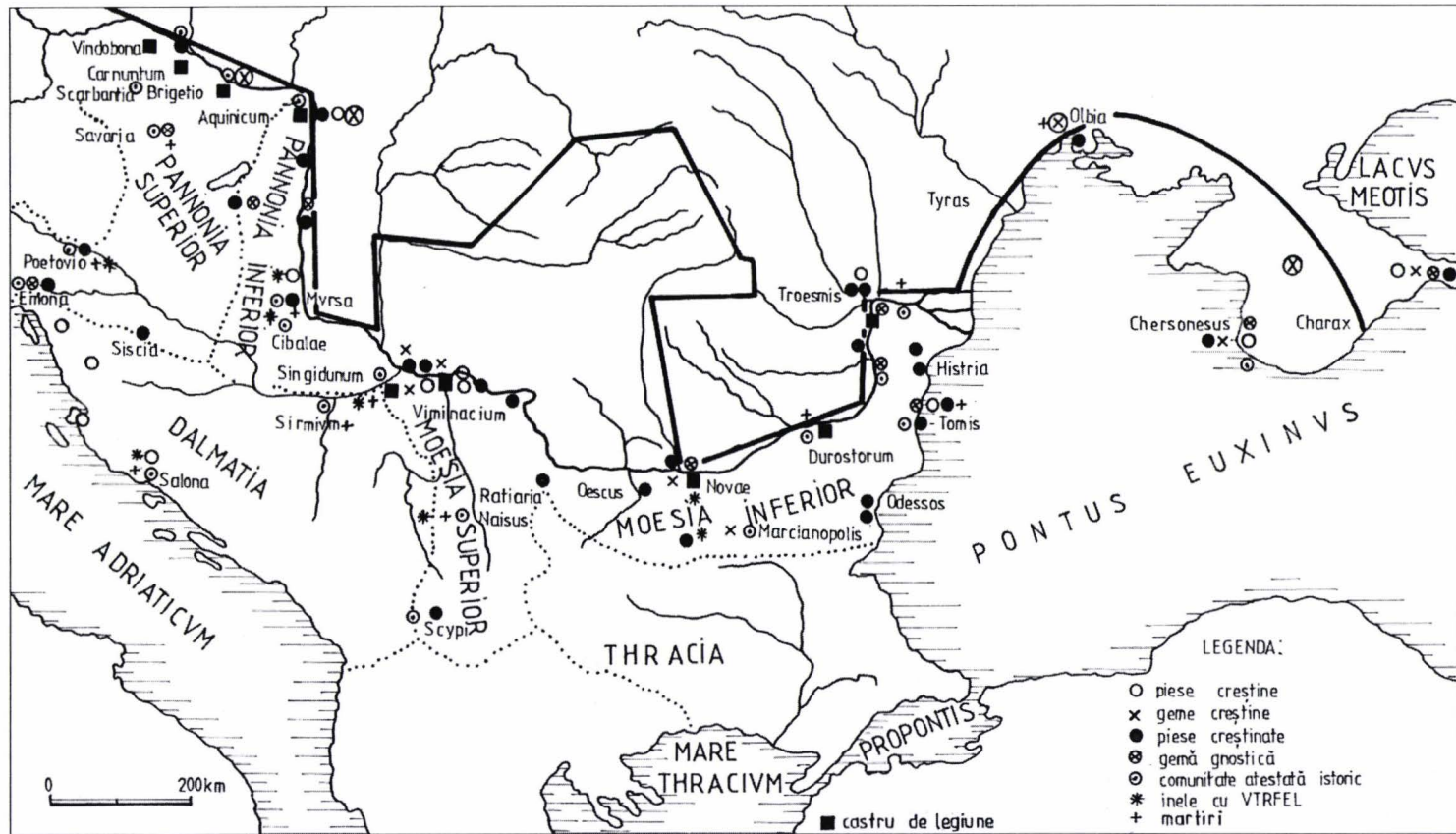
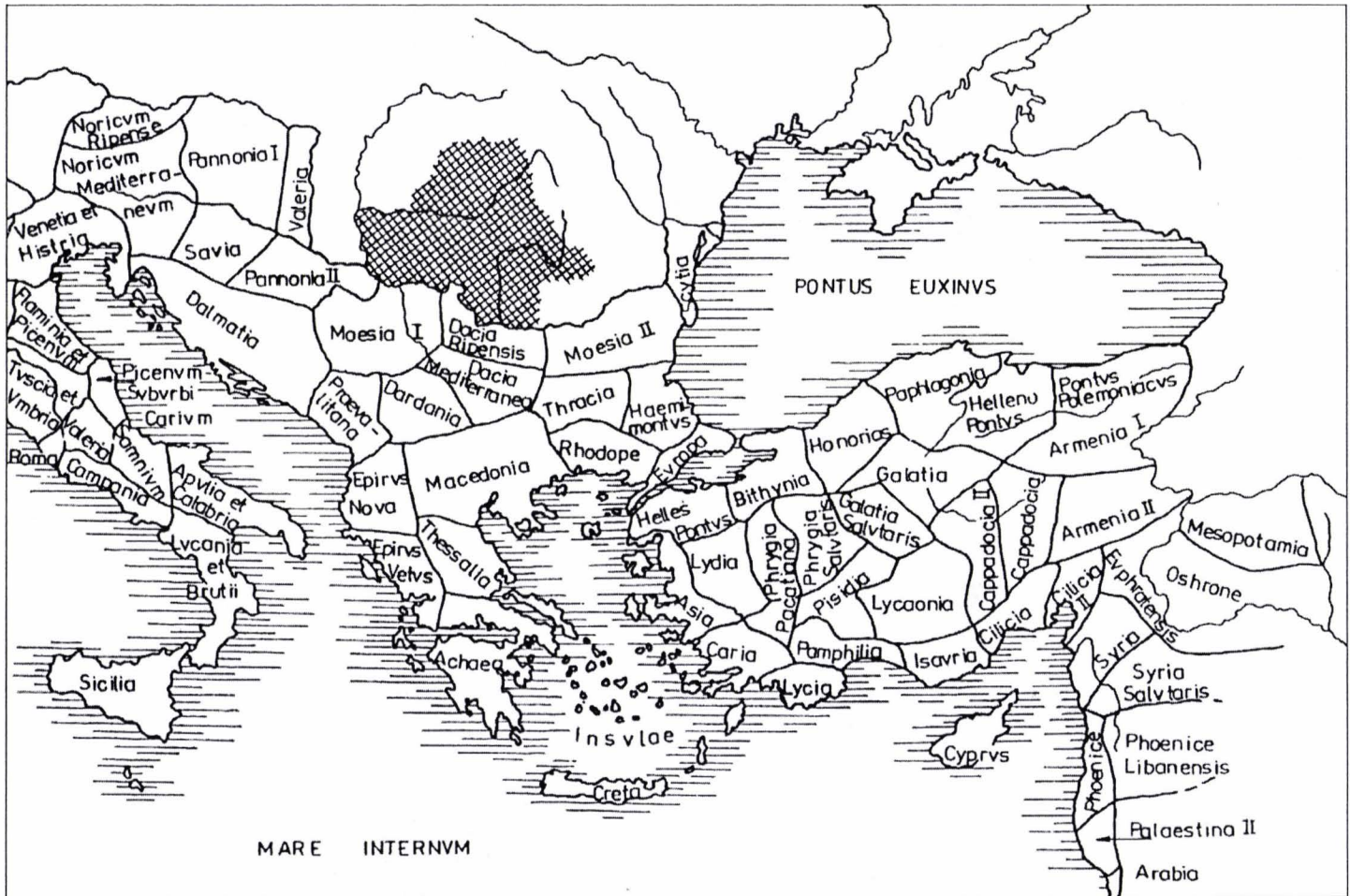

Fig.1

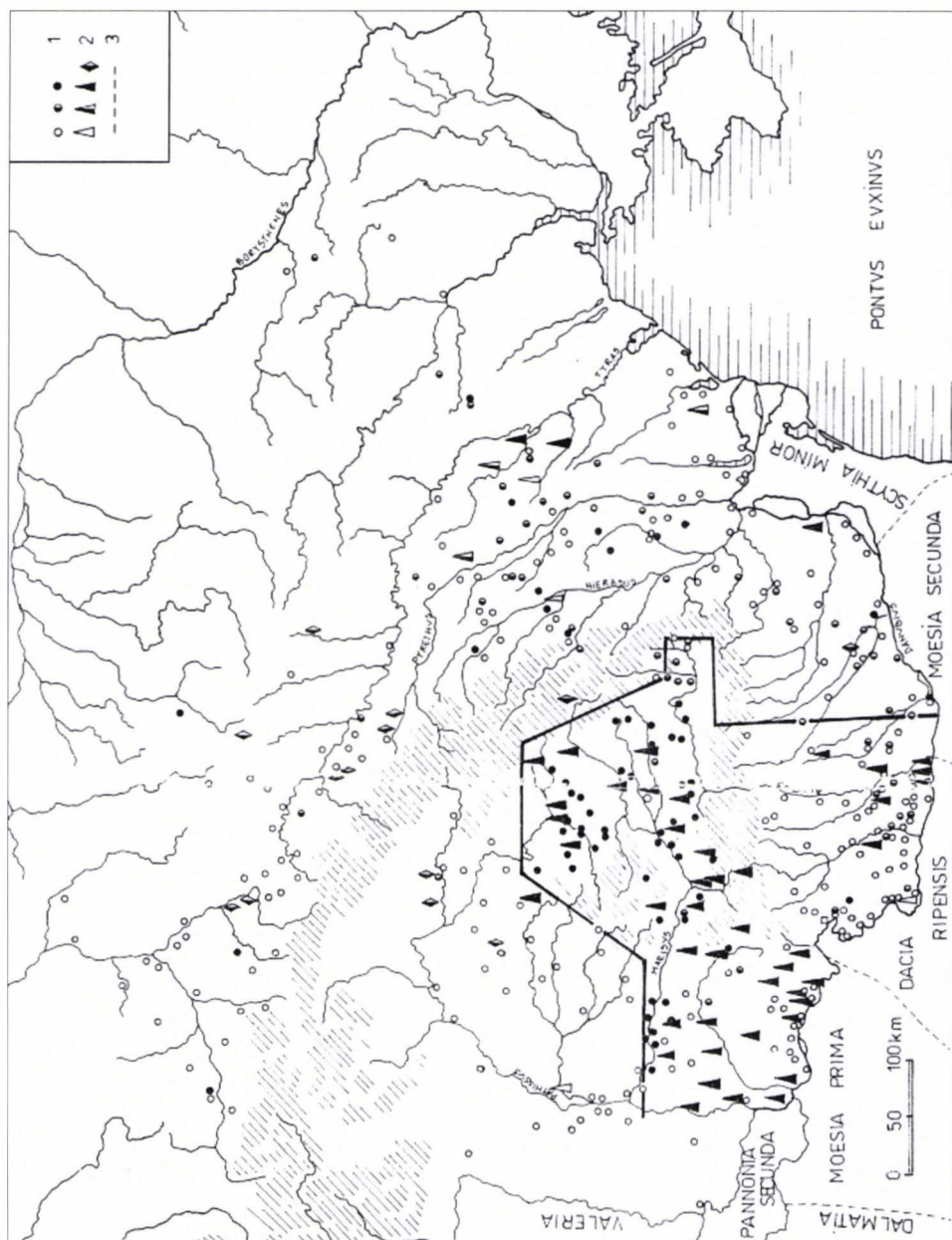

Fig. 3

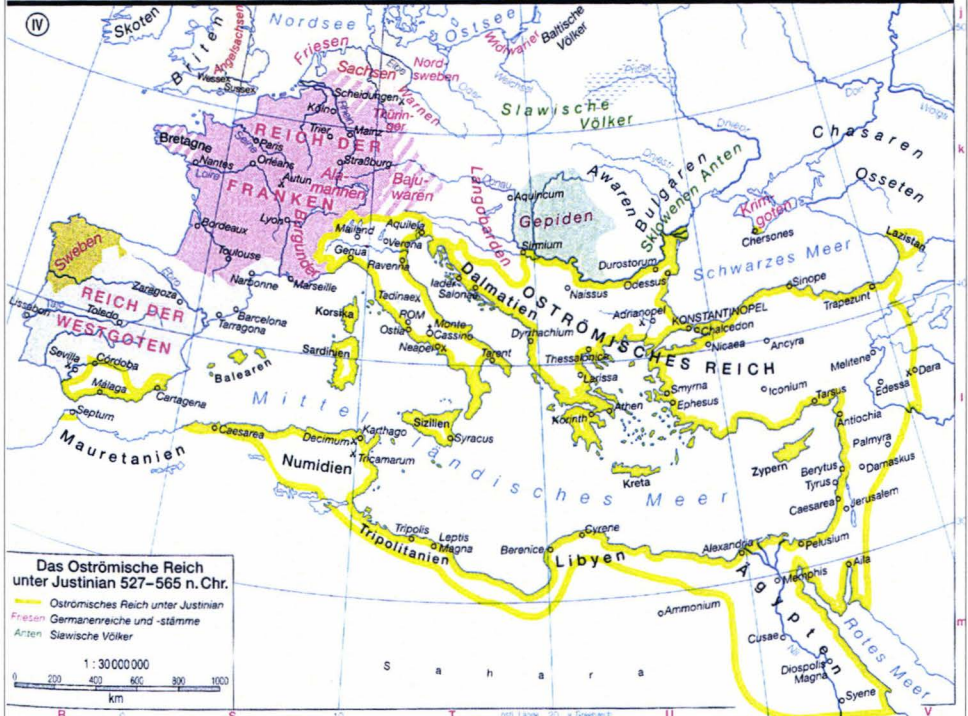
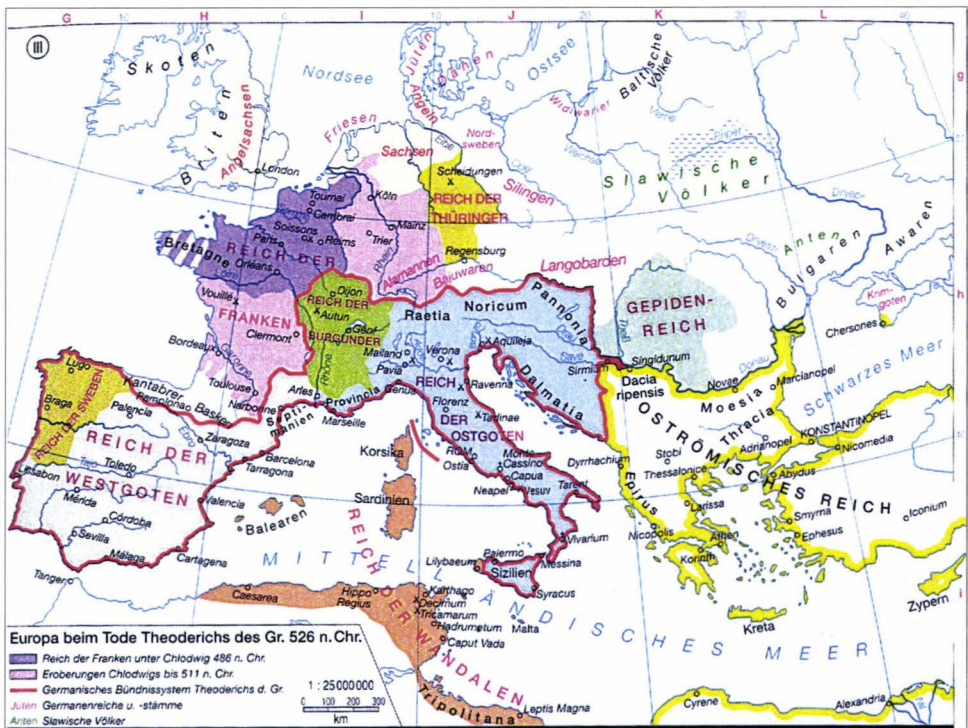
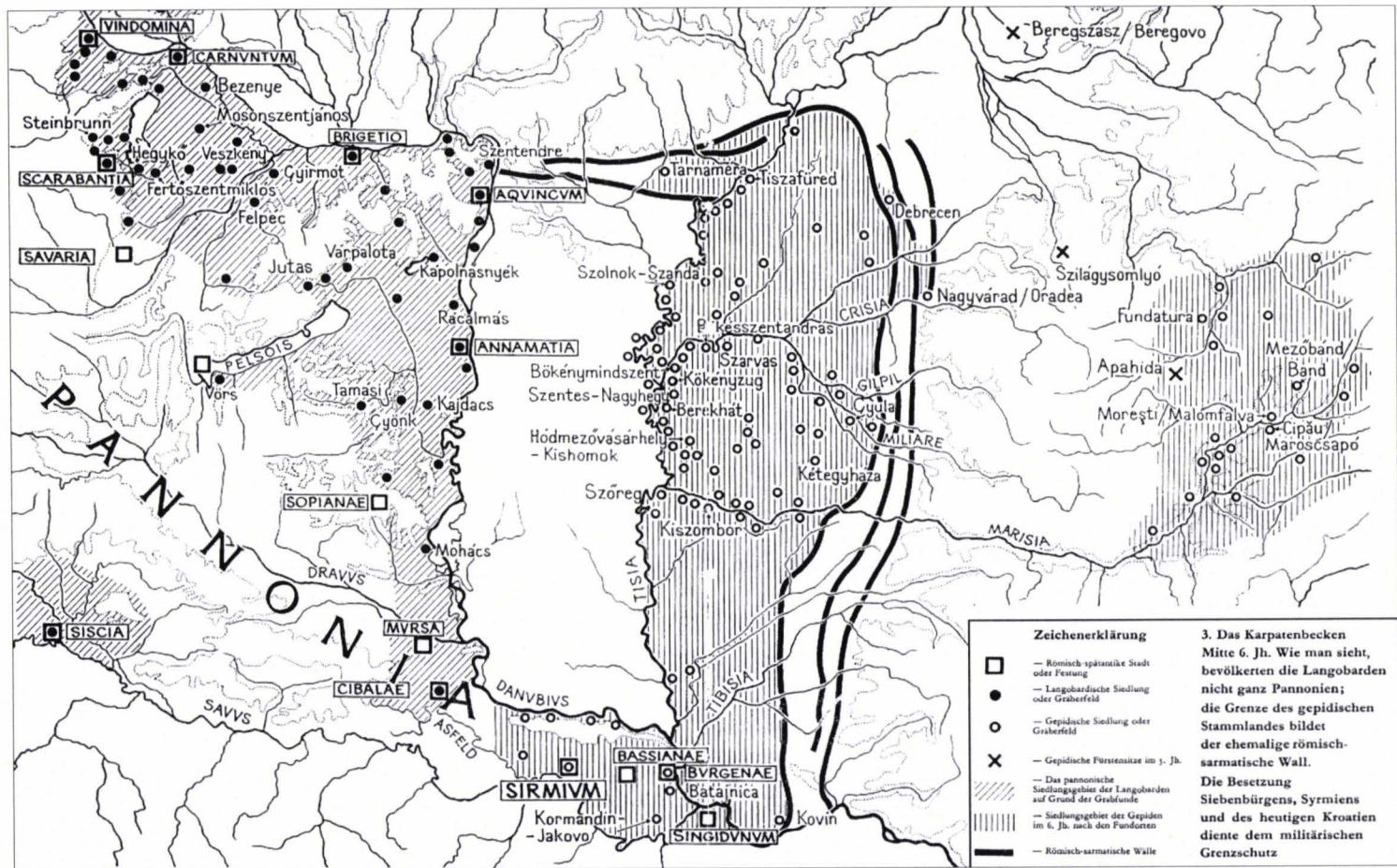

Fig. 4

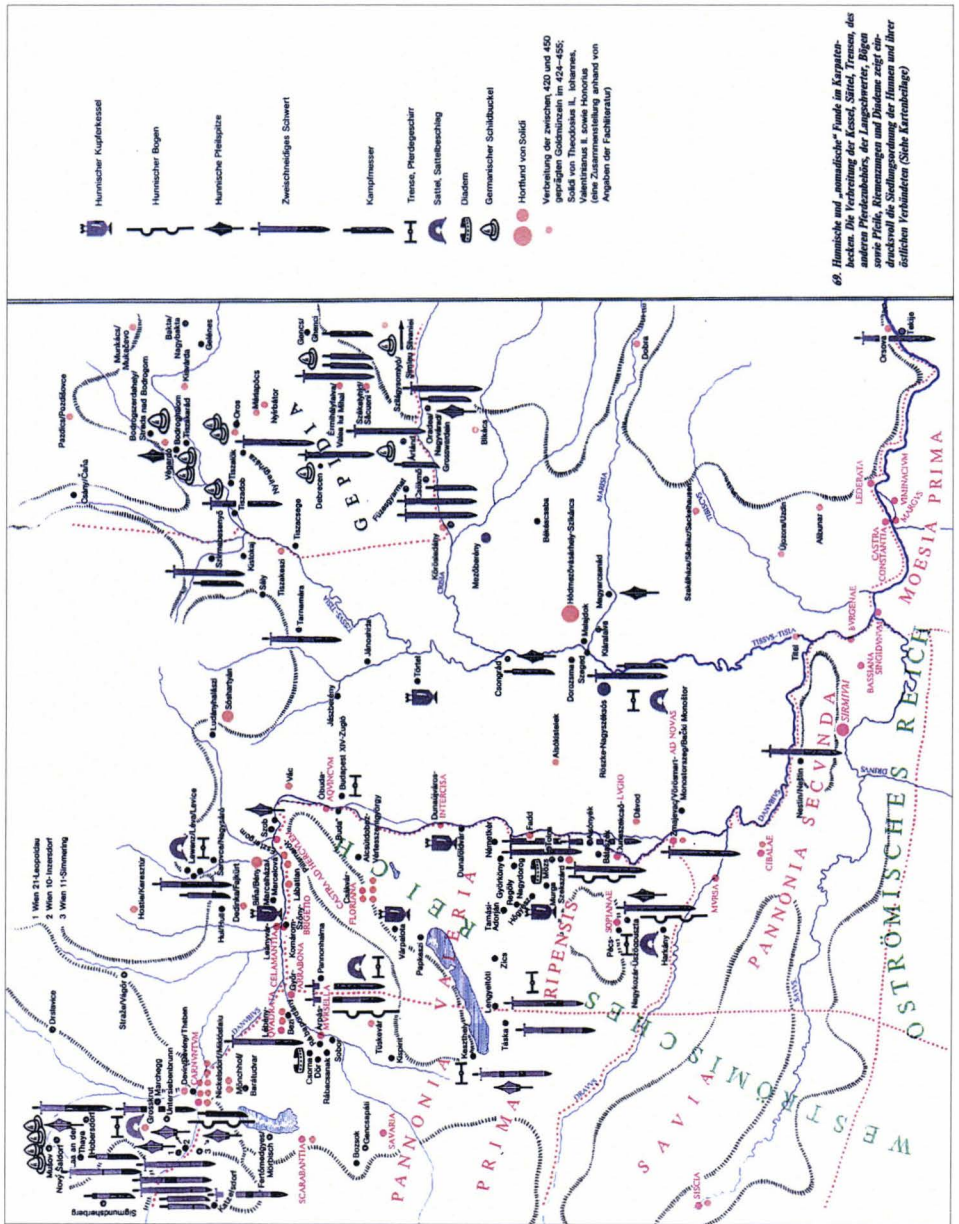

Fig. 6

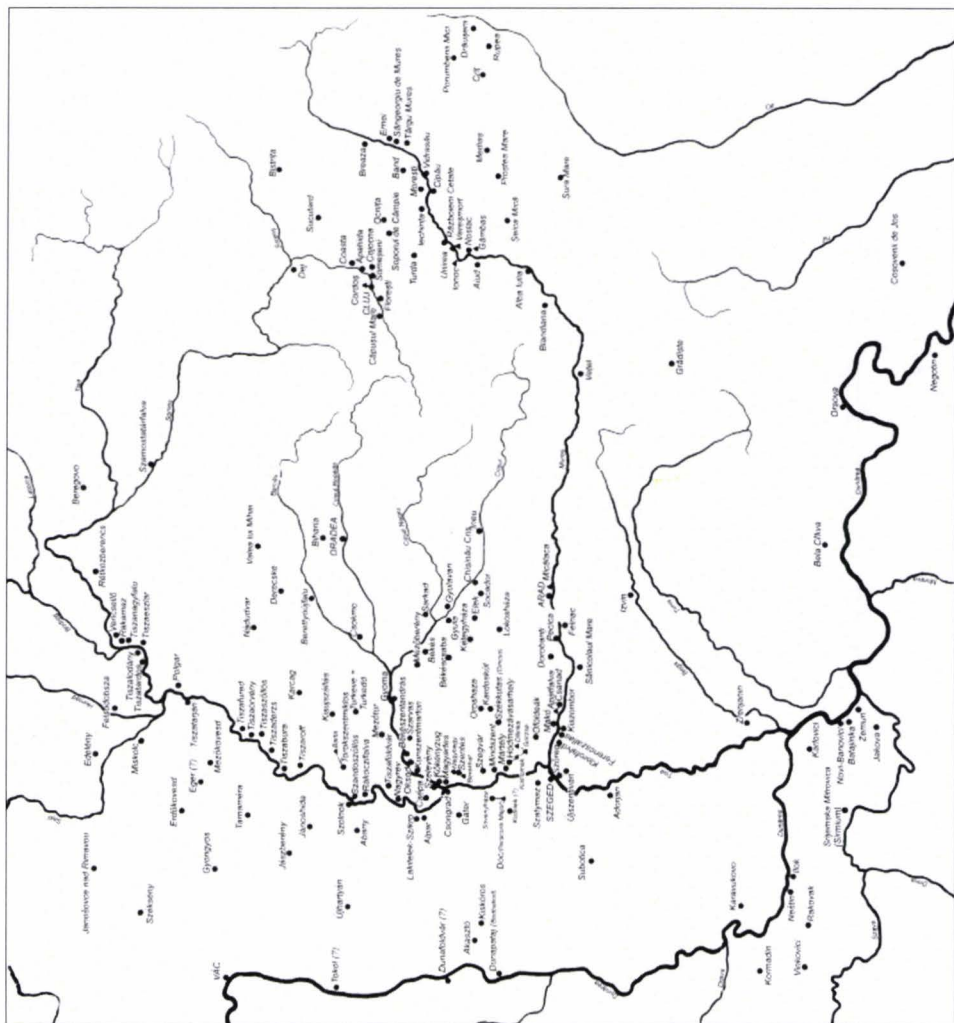

Fig. 7

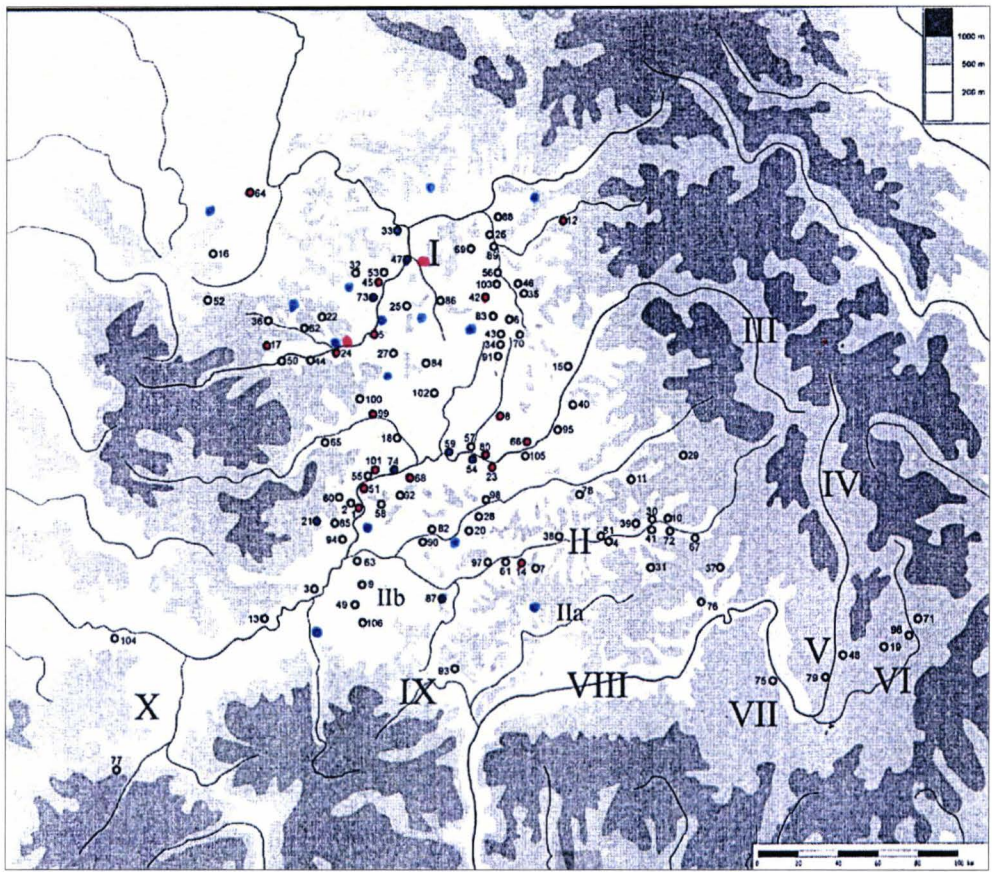
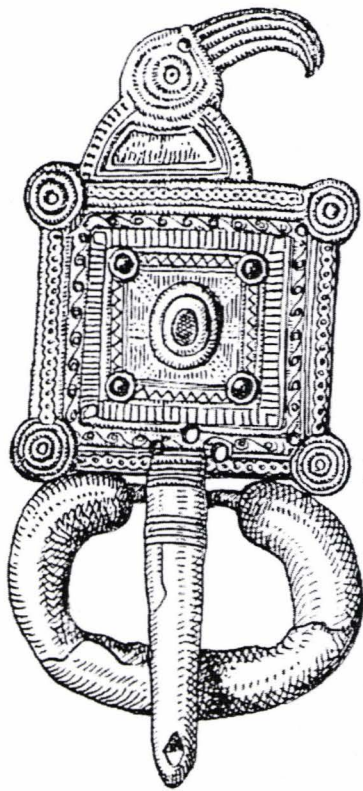
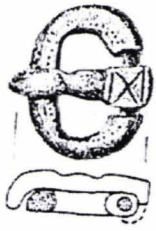

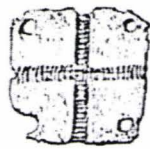
Fig. 7a

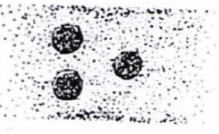
1

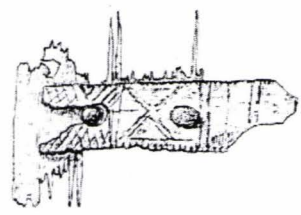
2

3

4

5

Fig. 8

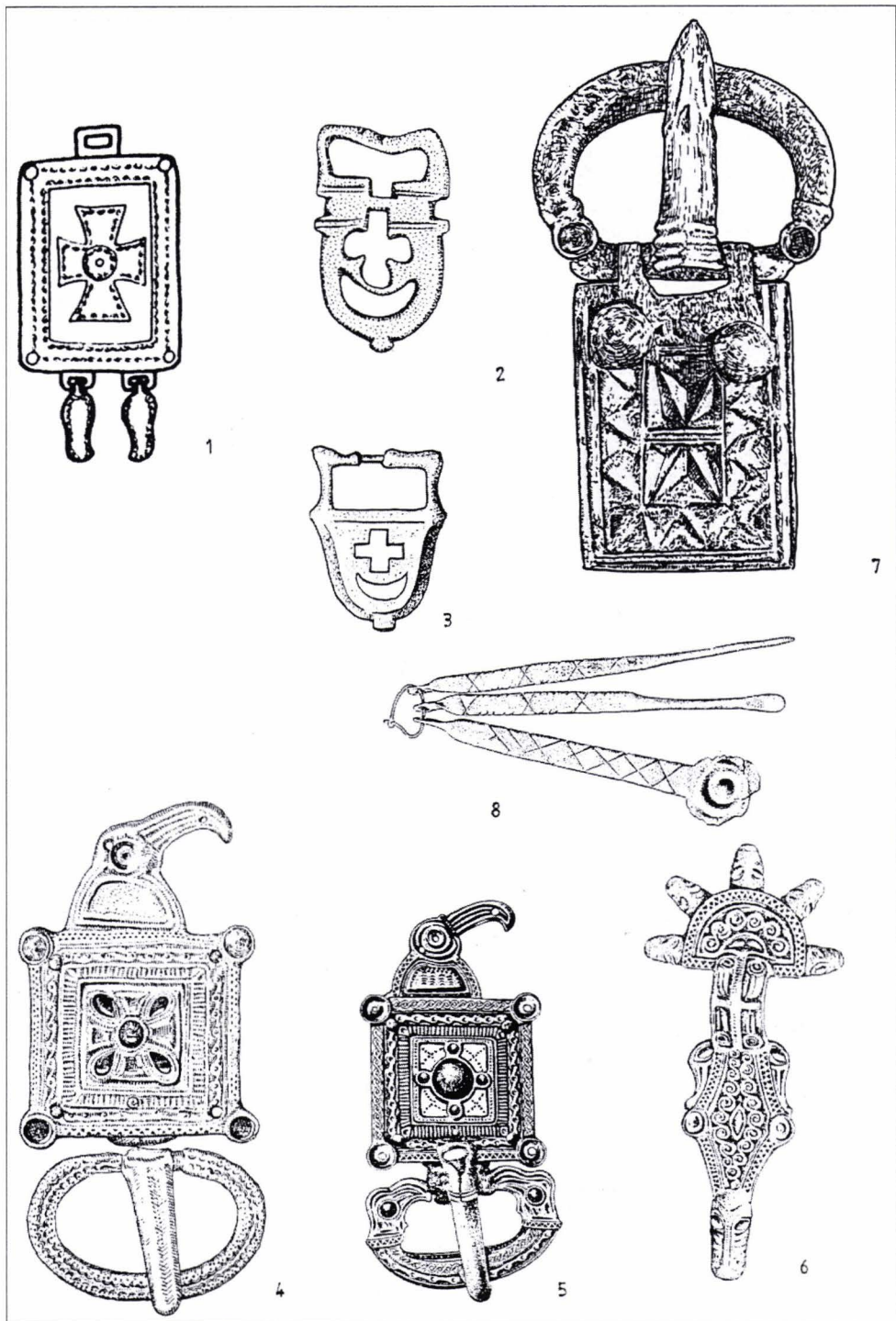

Fig. 9

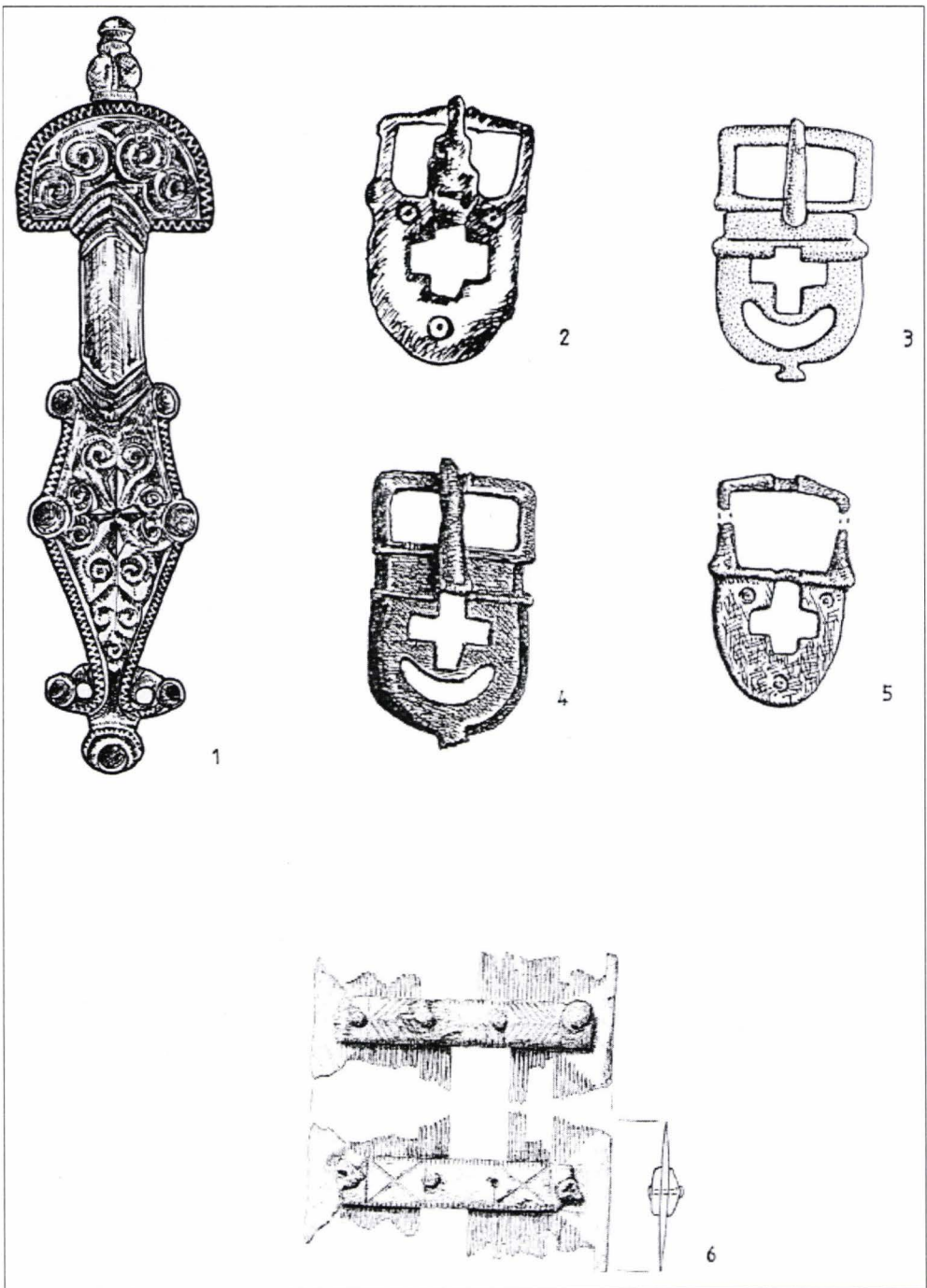
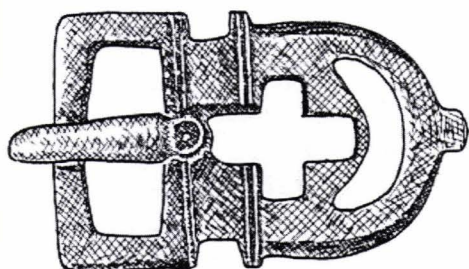

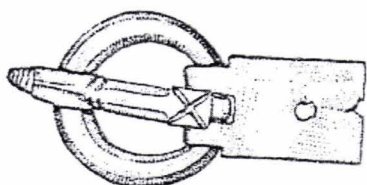
Fig. 10

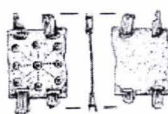
1

2

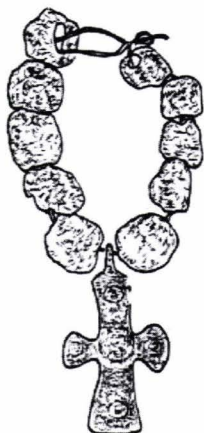
3

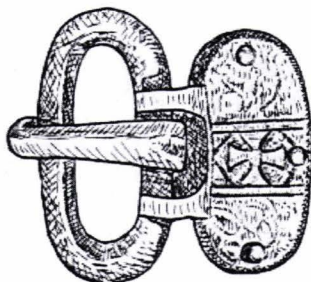
4

5

6

7

Fig. 11

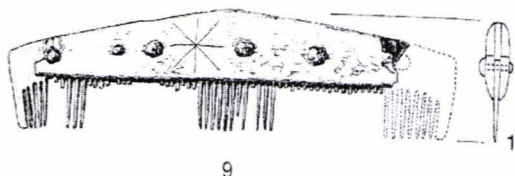
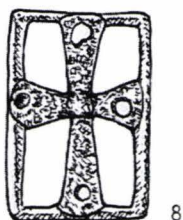
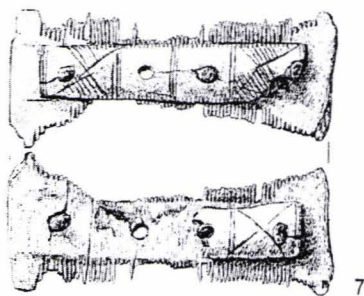
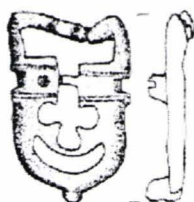
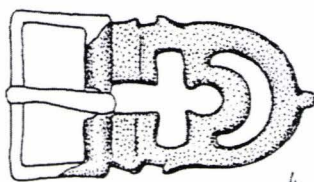
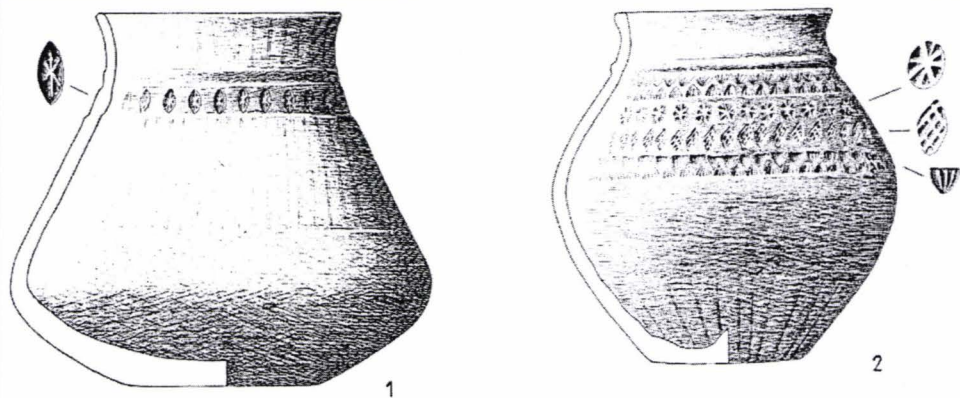

Fig. 12

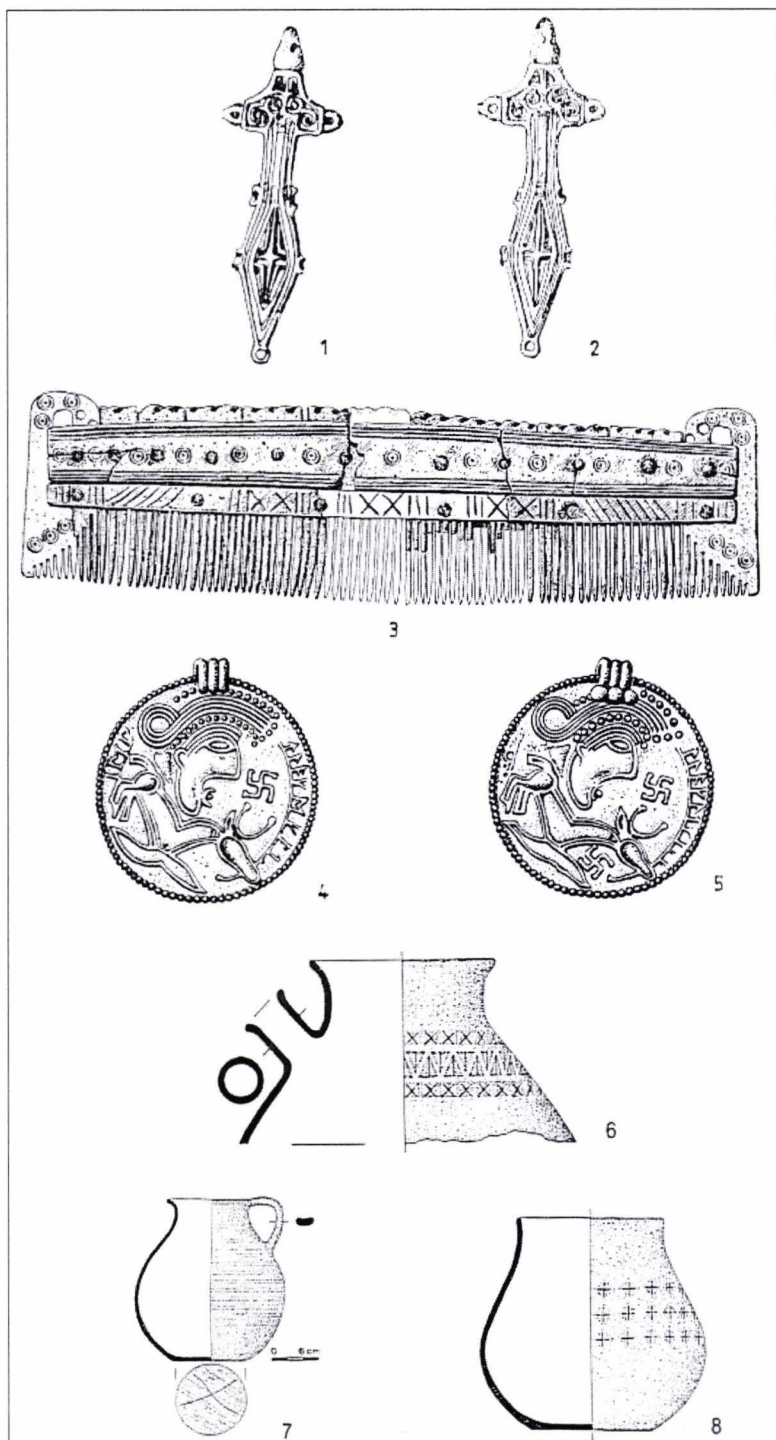

Fig. 13

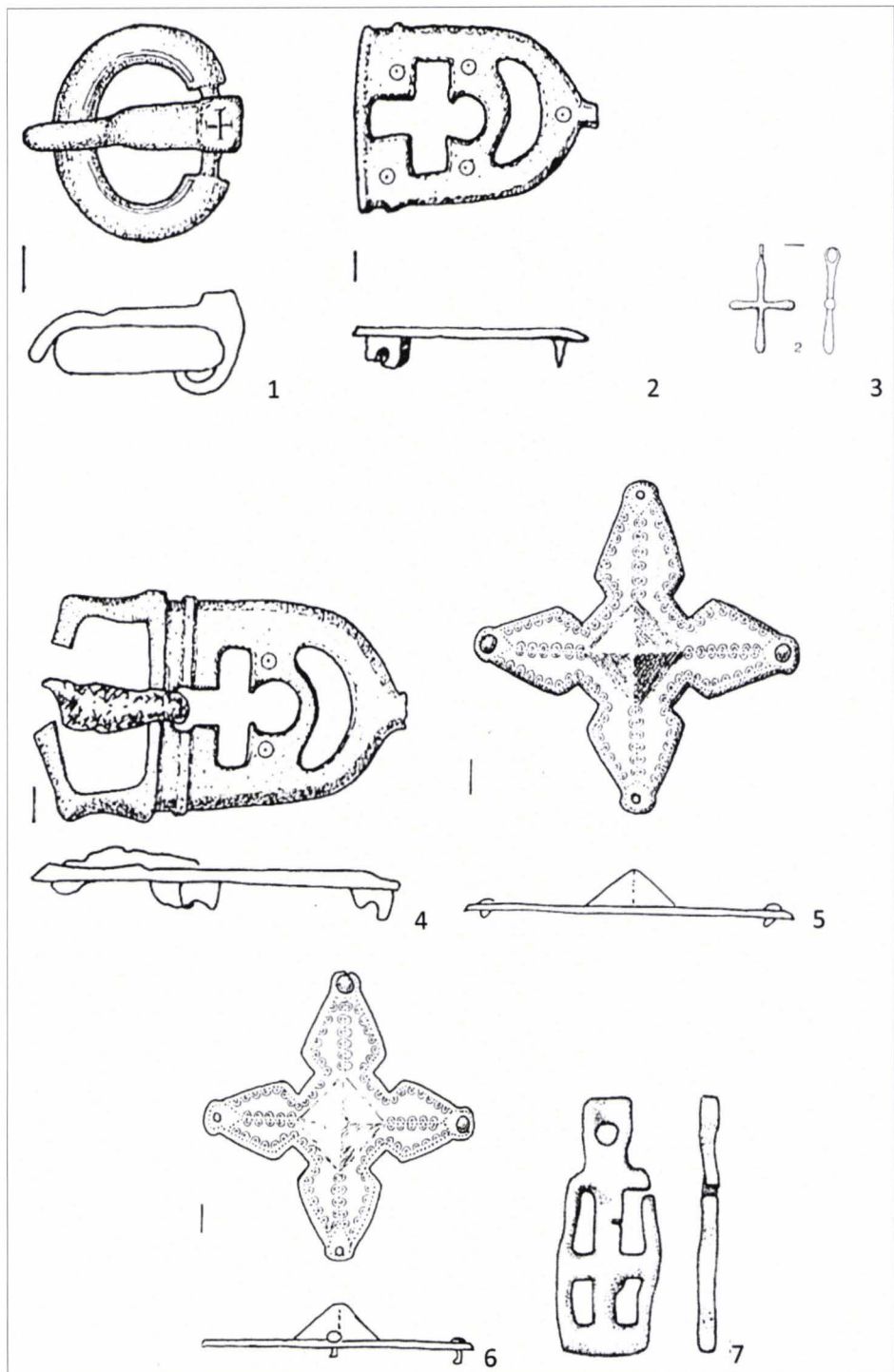

Fig. 13a

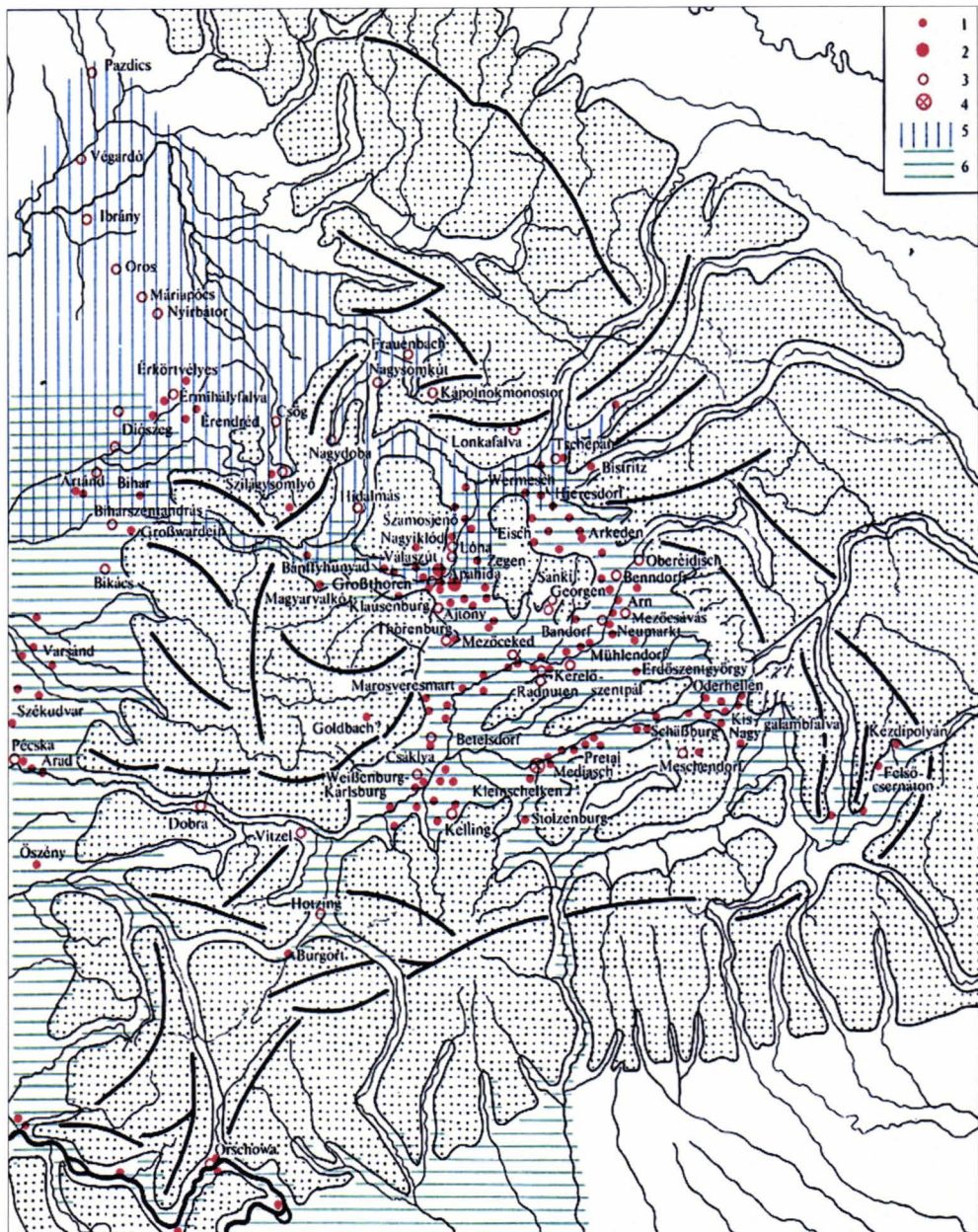

Fig. 14

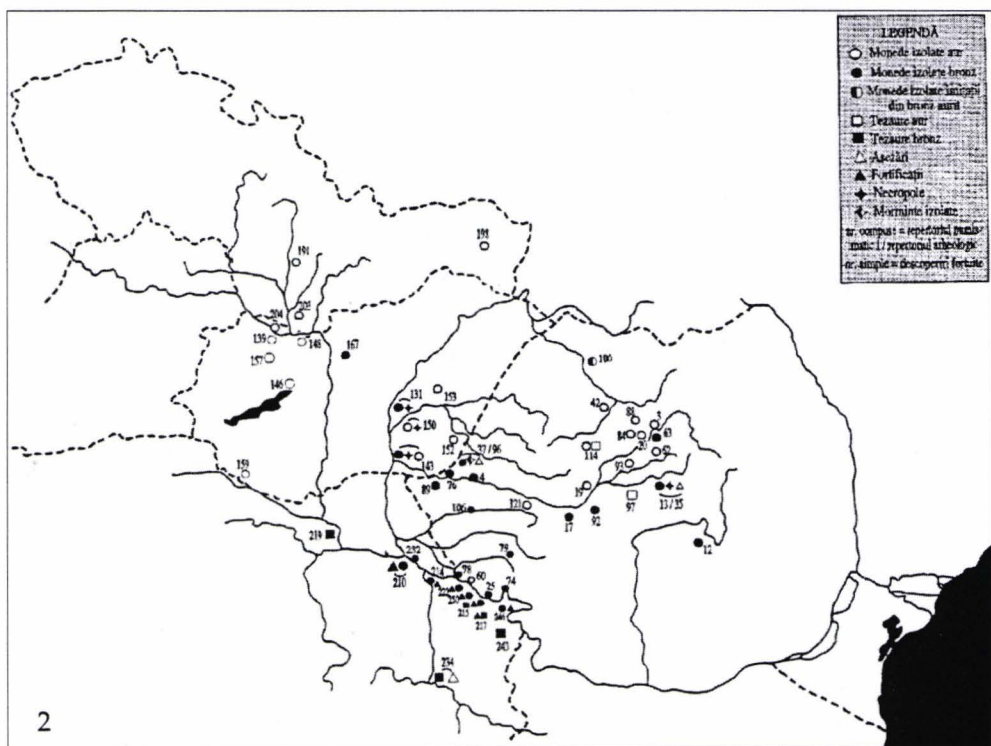
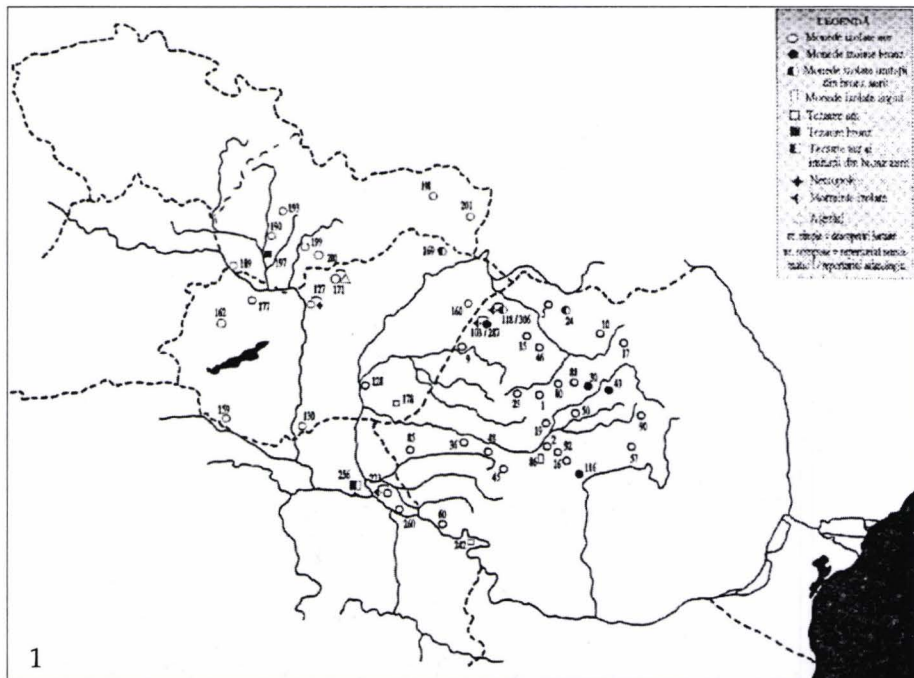

Fig. 15

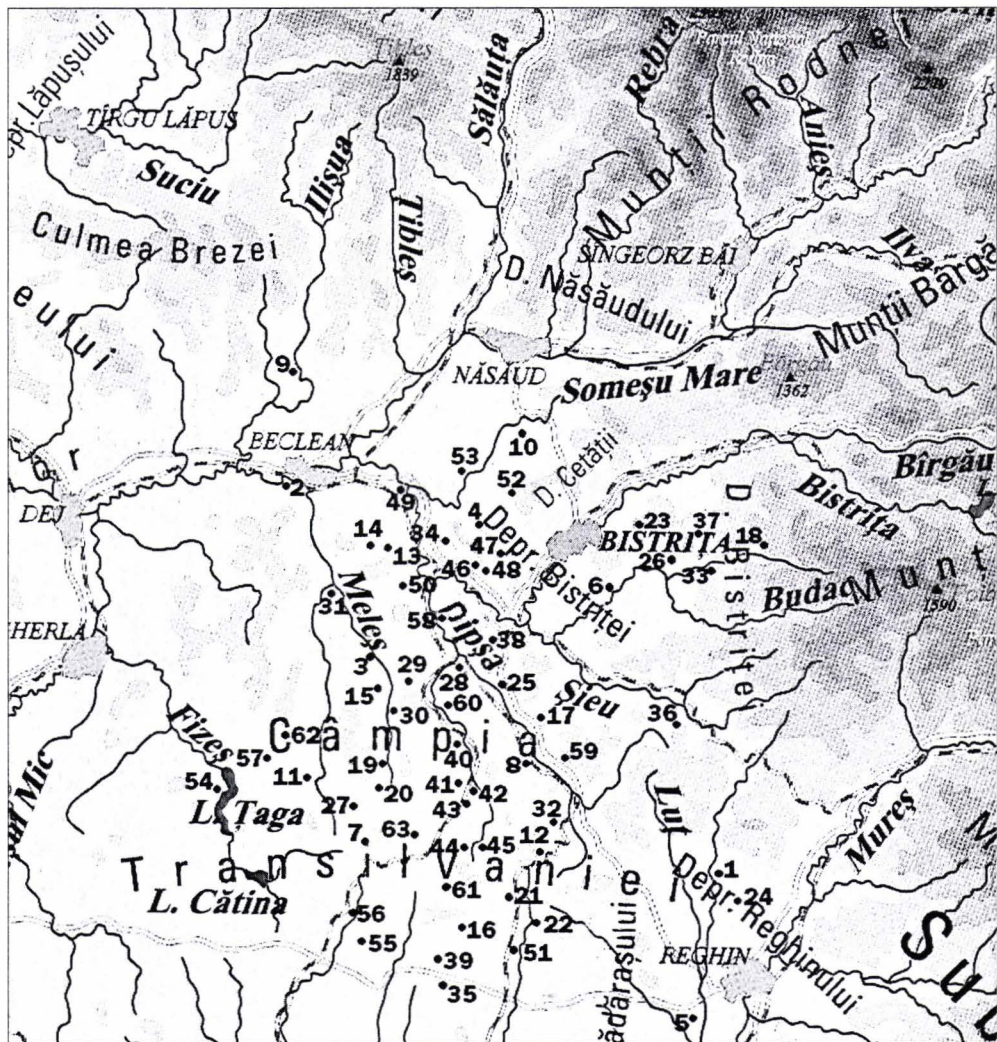

Fig. 16

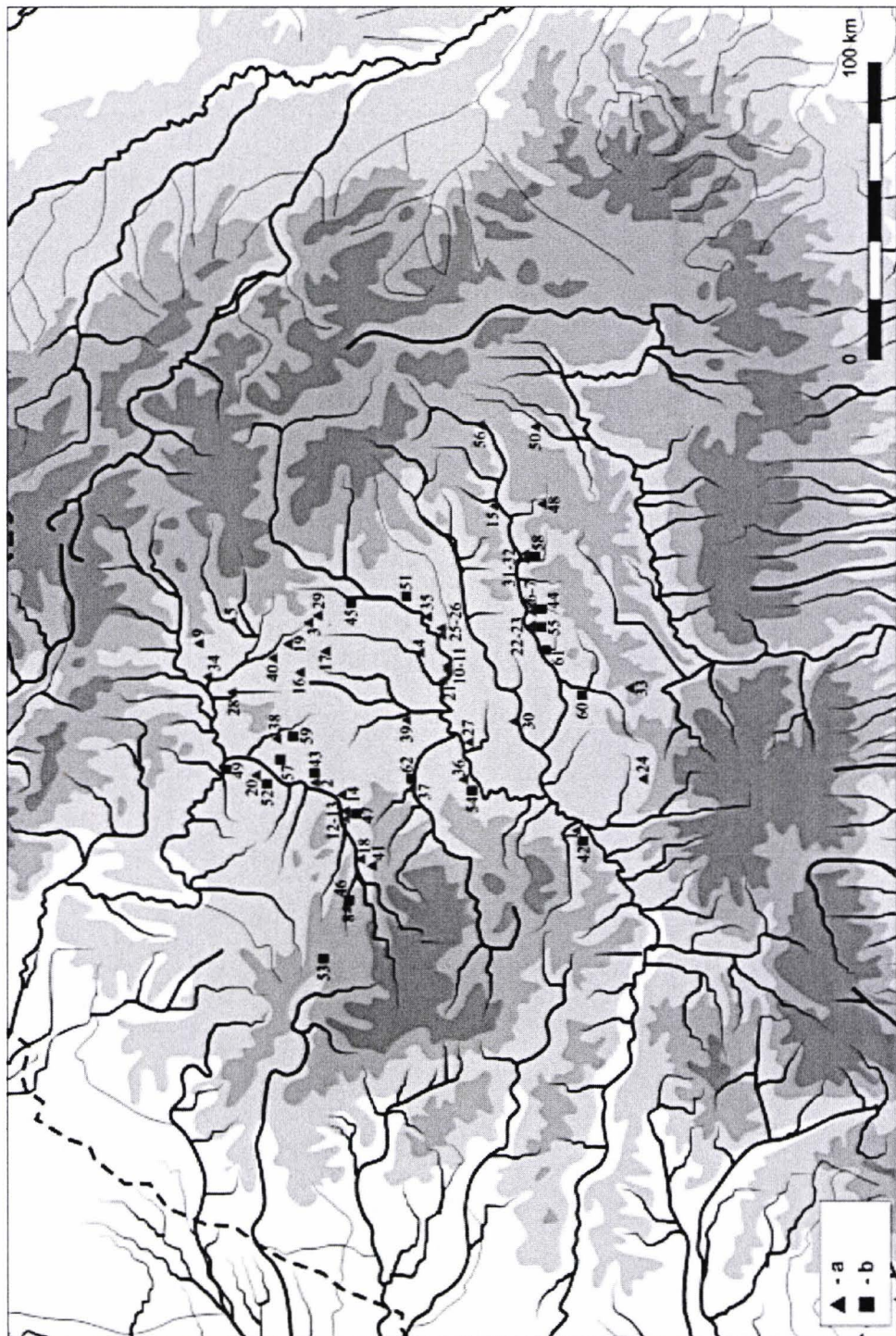
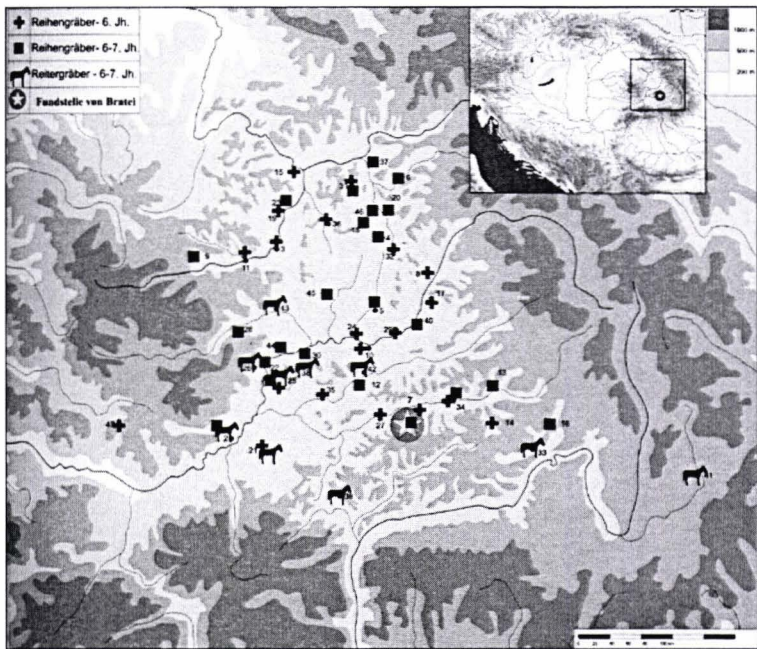
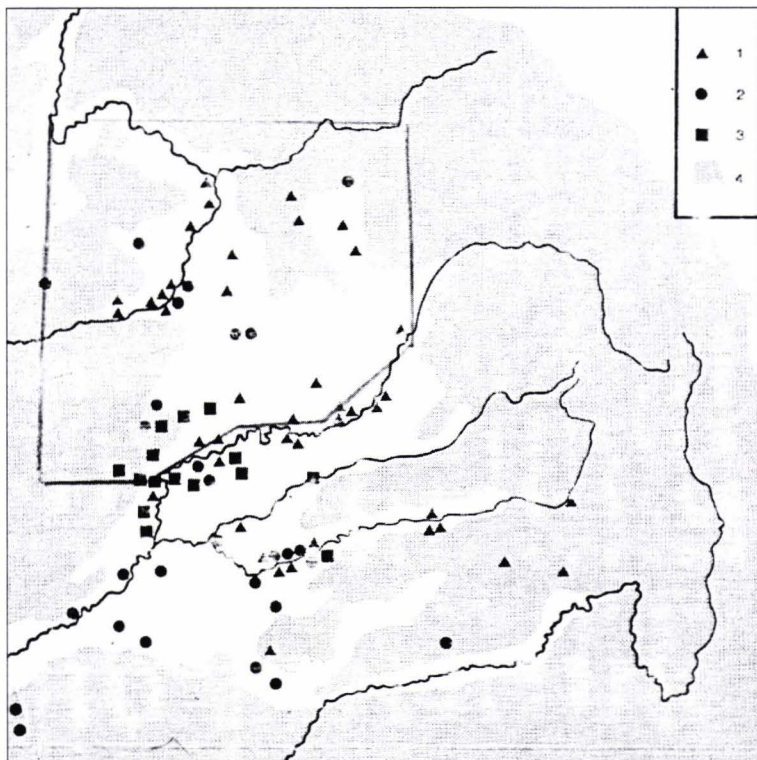

Fig. 17

1

2

Fig. 18

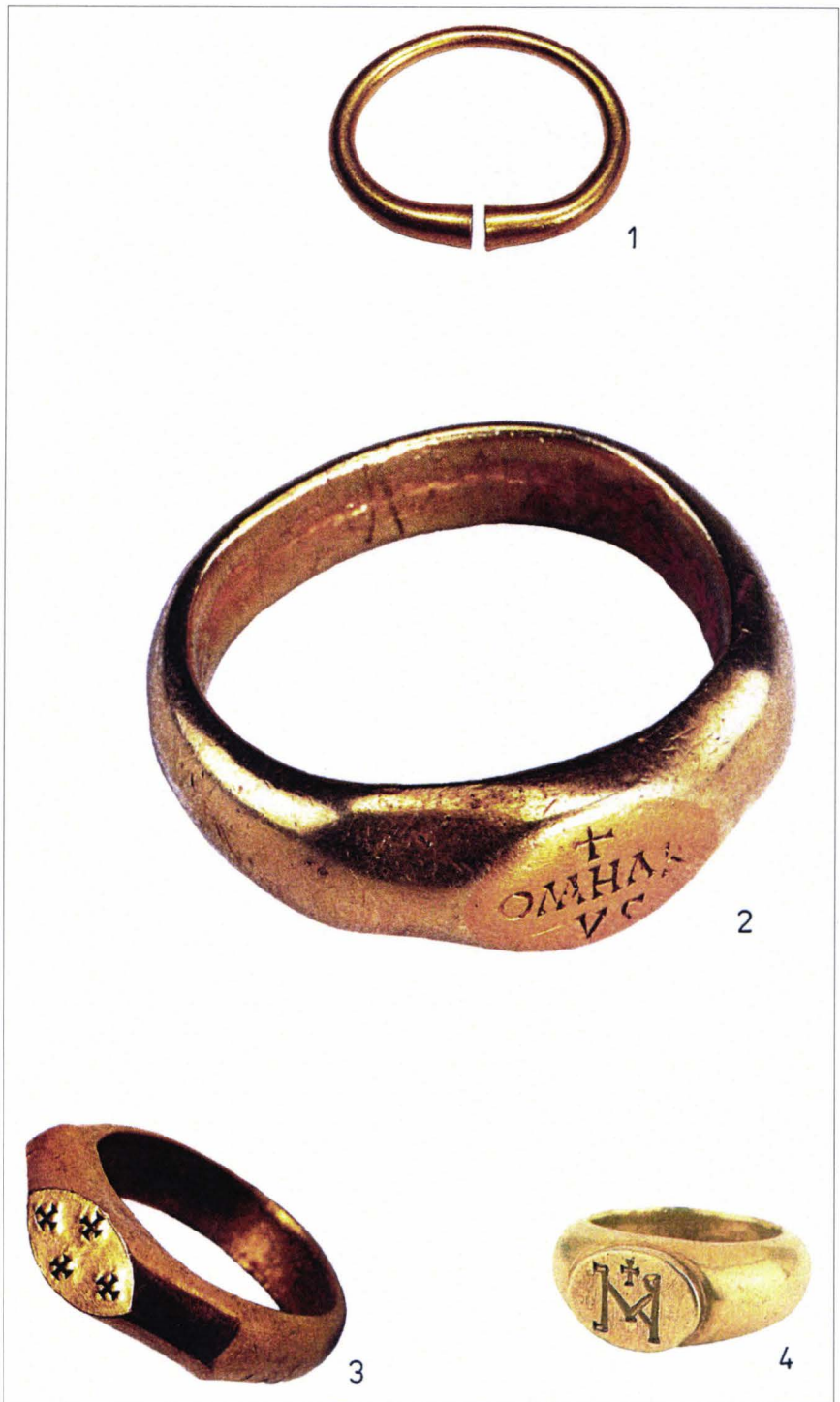

Fig. 19

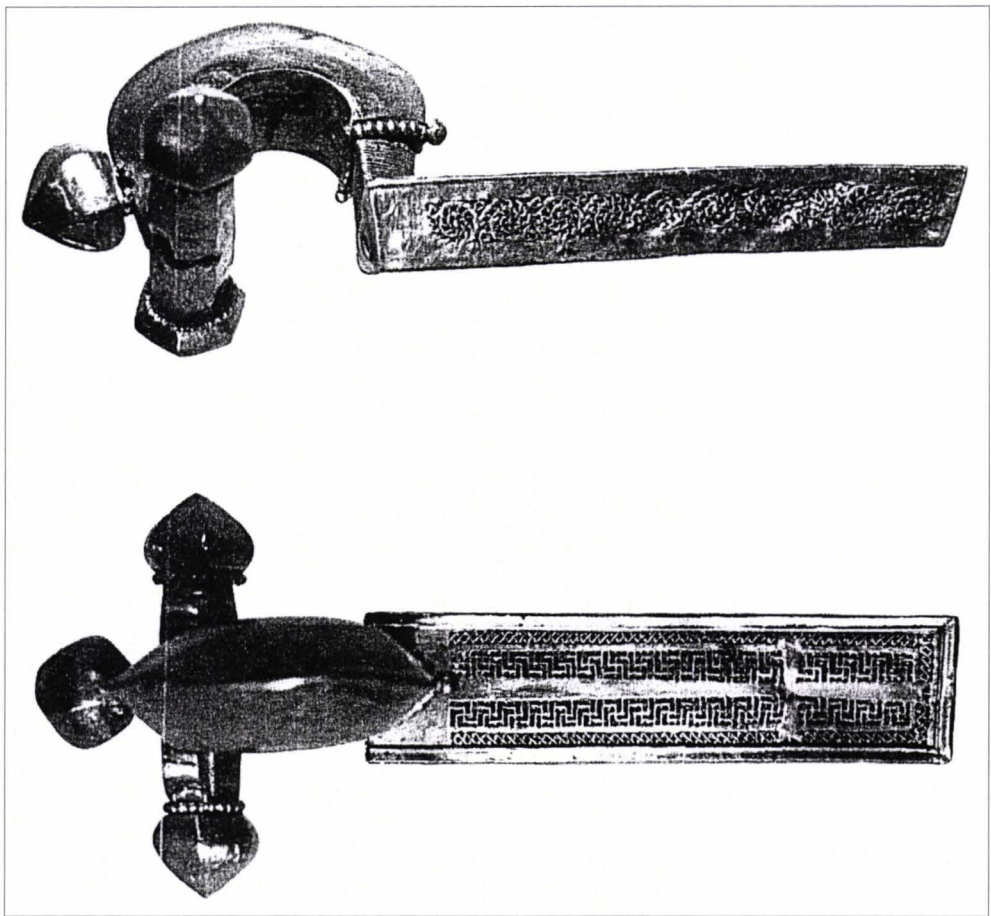

Fig. 20

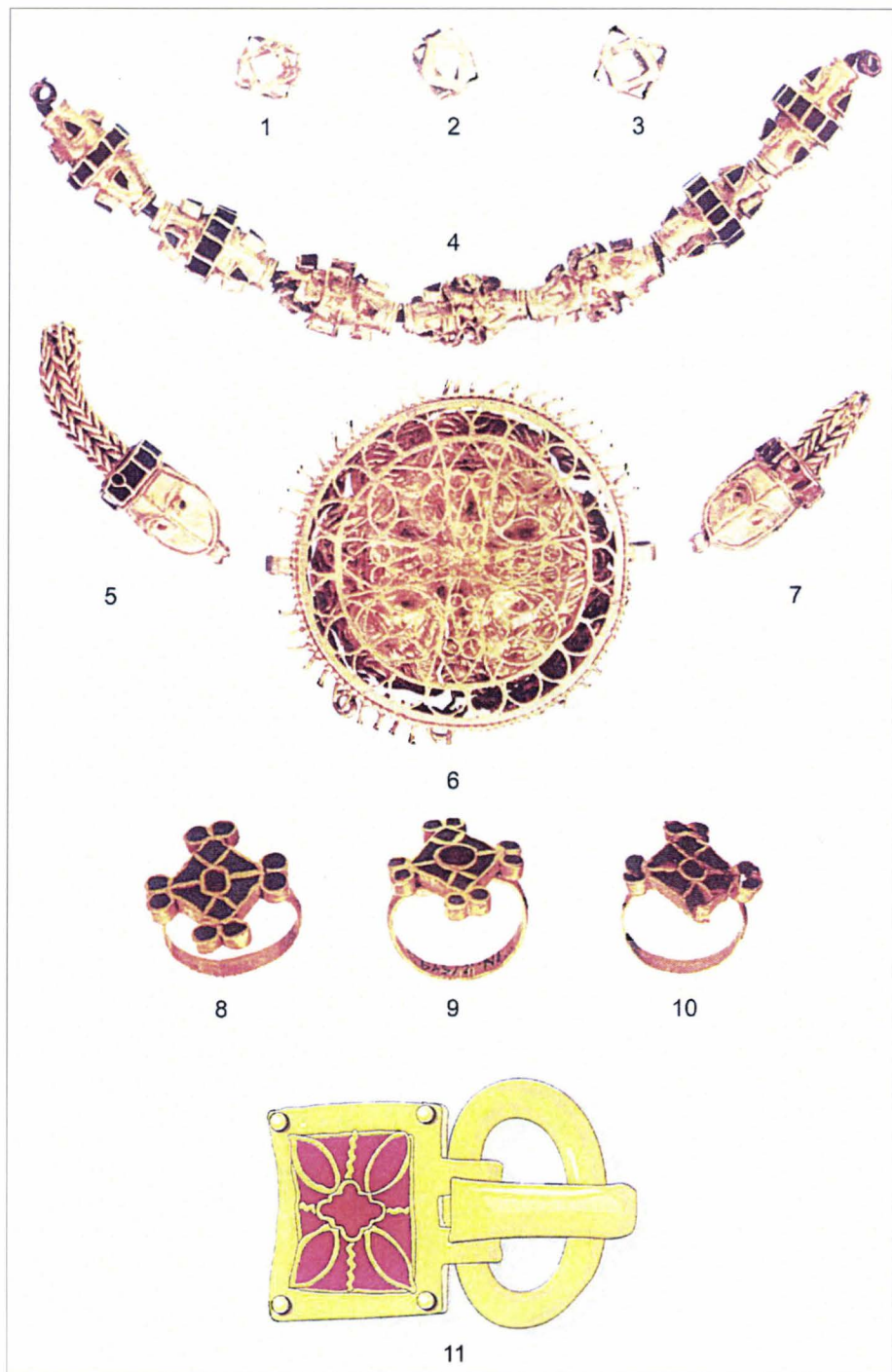

Fig. 21

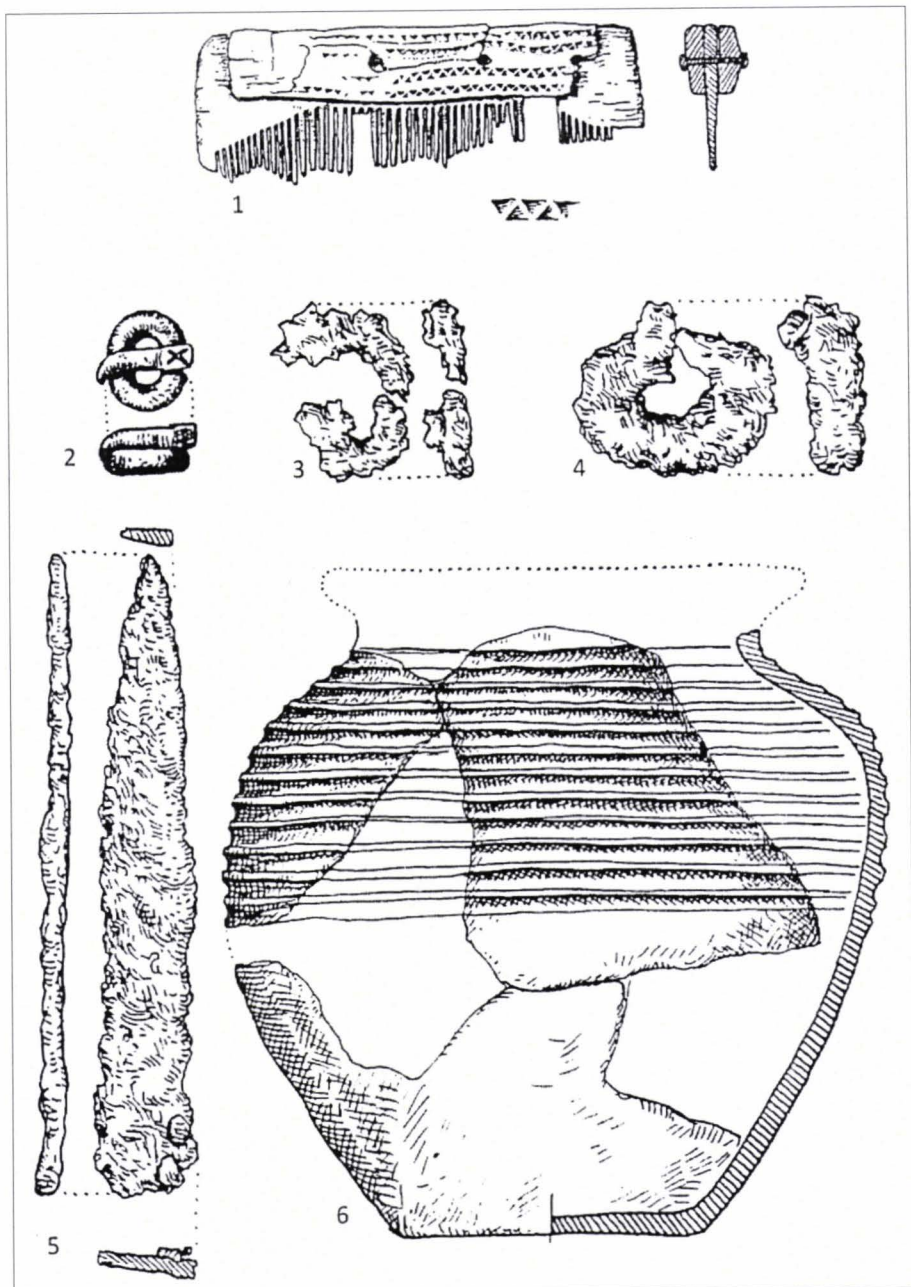
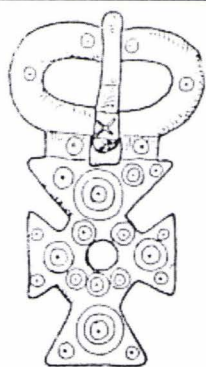
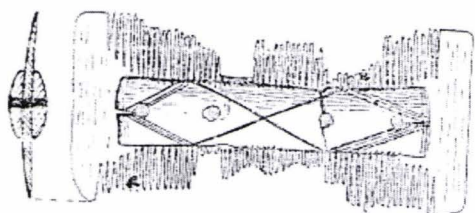

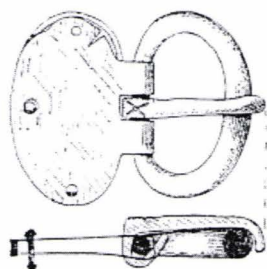
Fig. 22

1

2

3

4

5

Fig. 22a

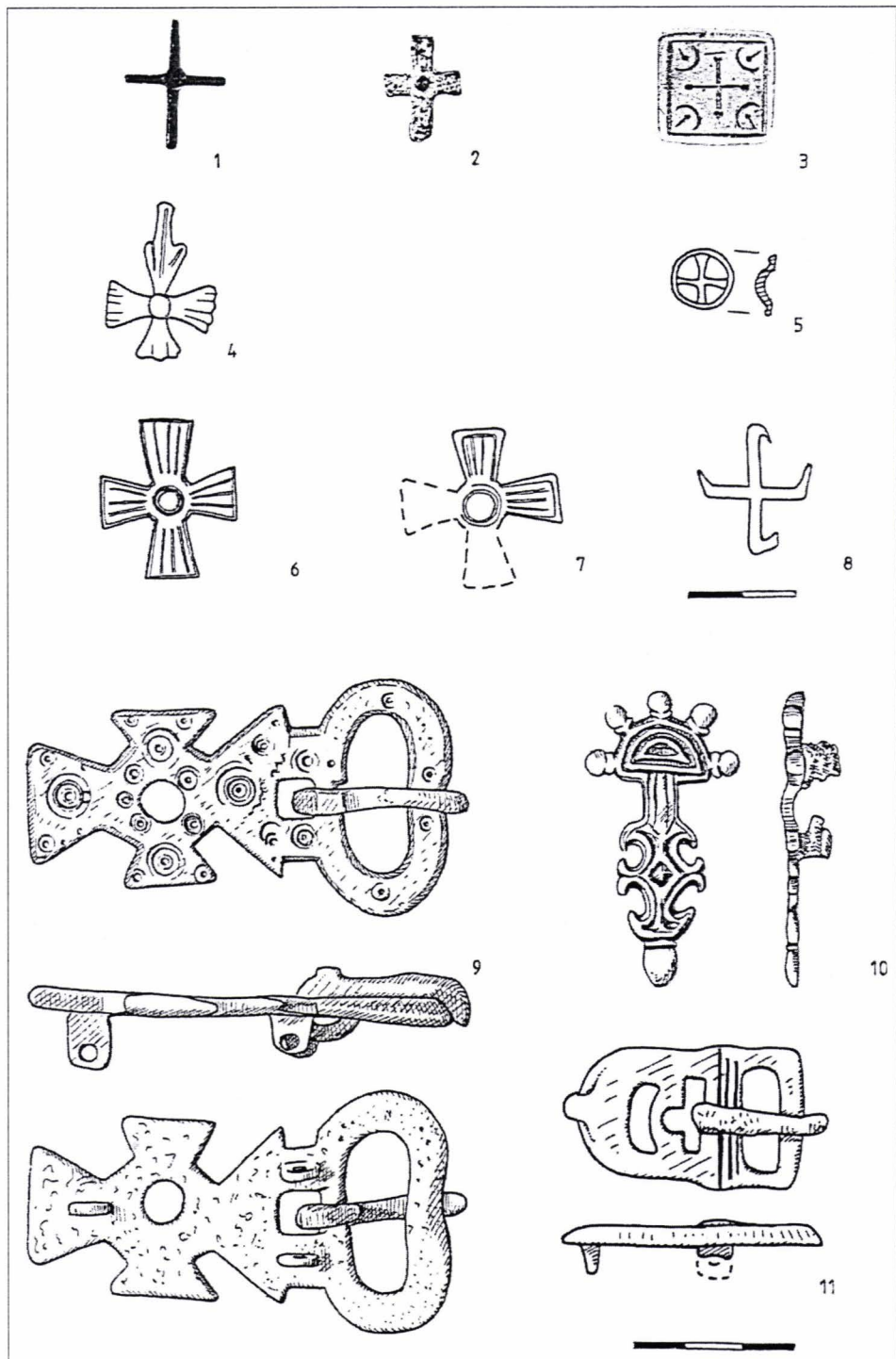

Fig. 23

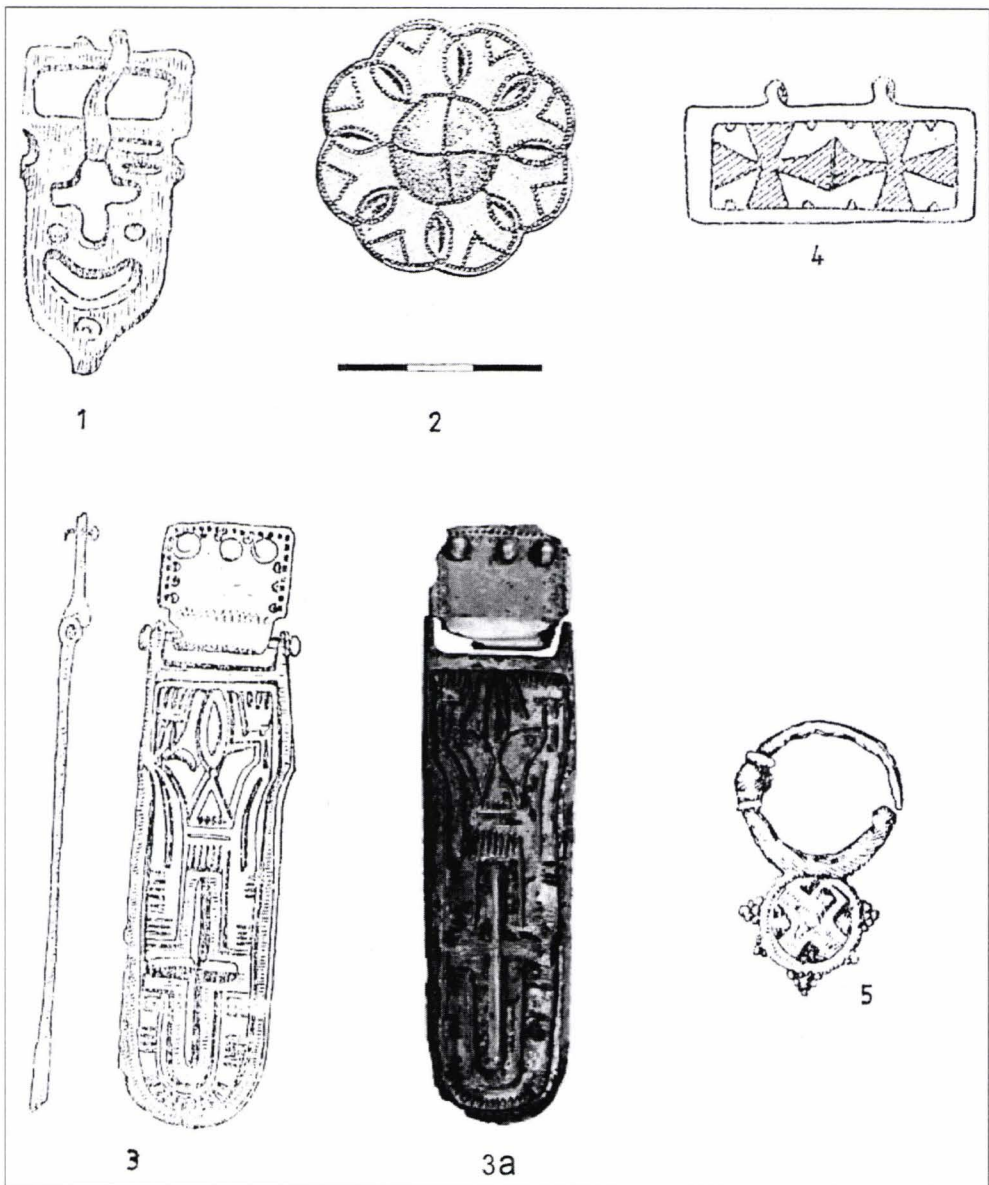

Fig. 24

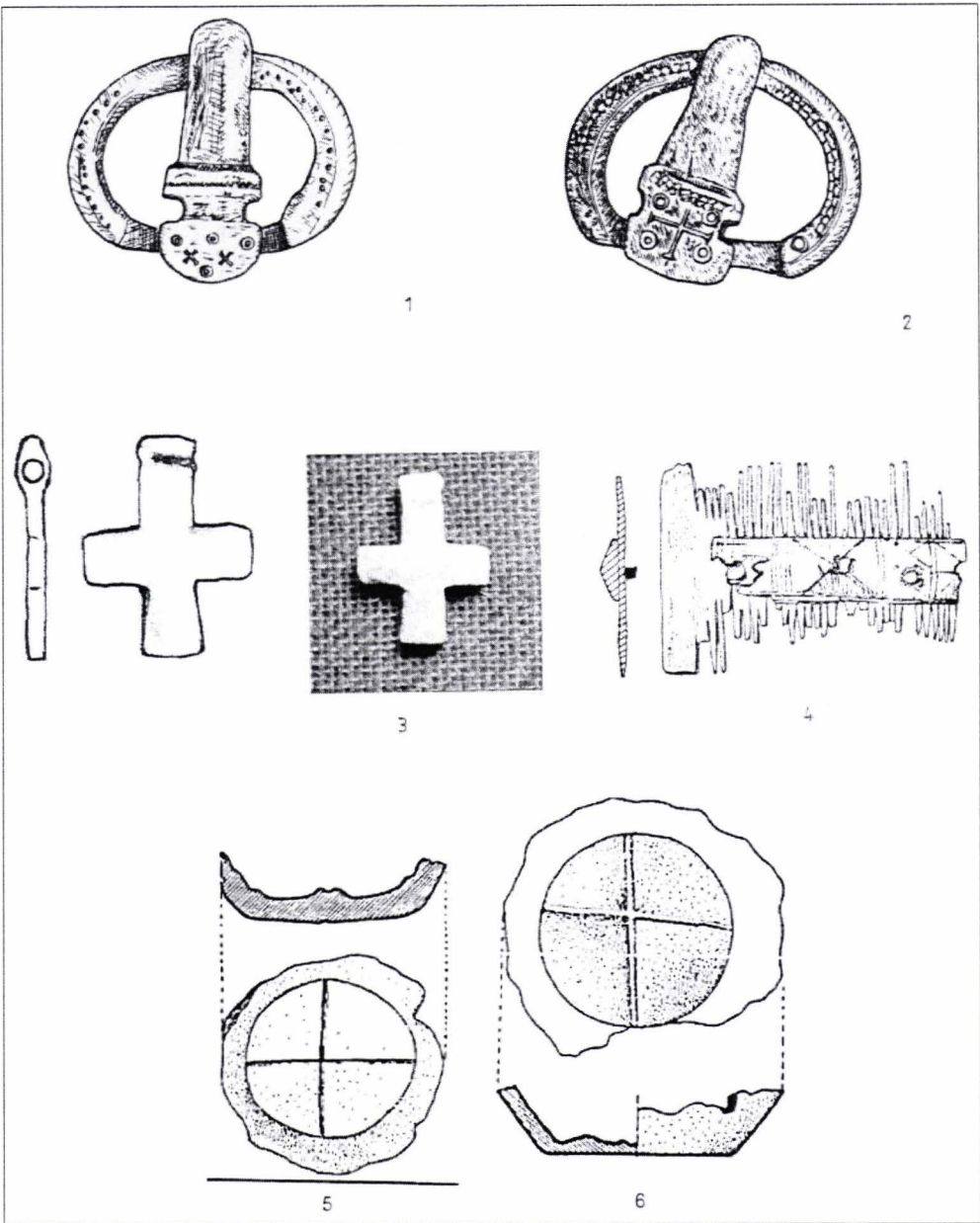

Fig. 25

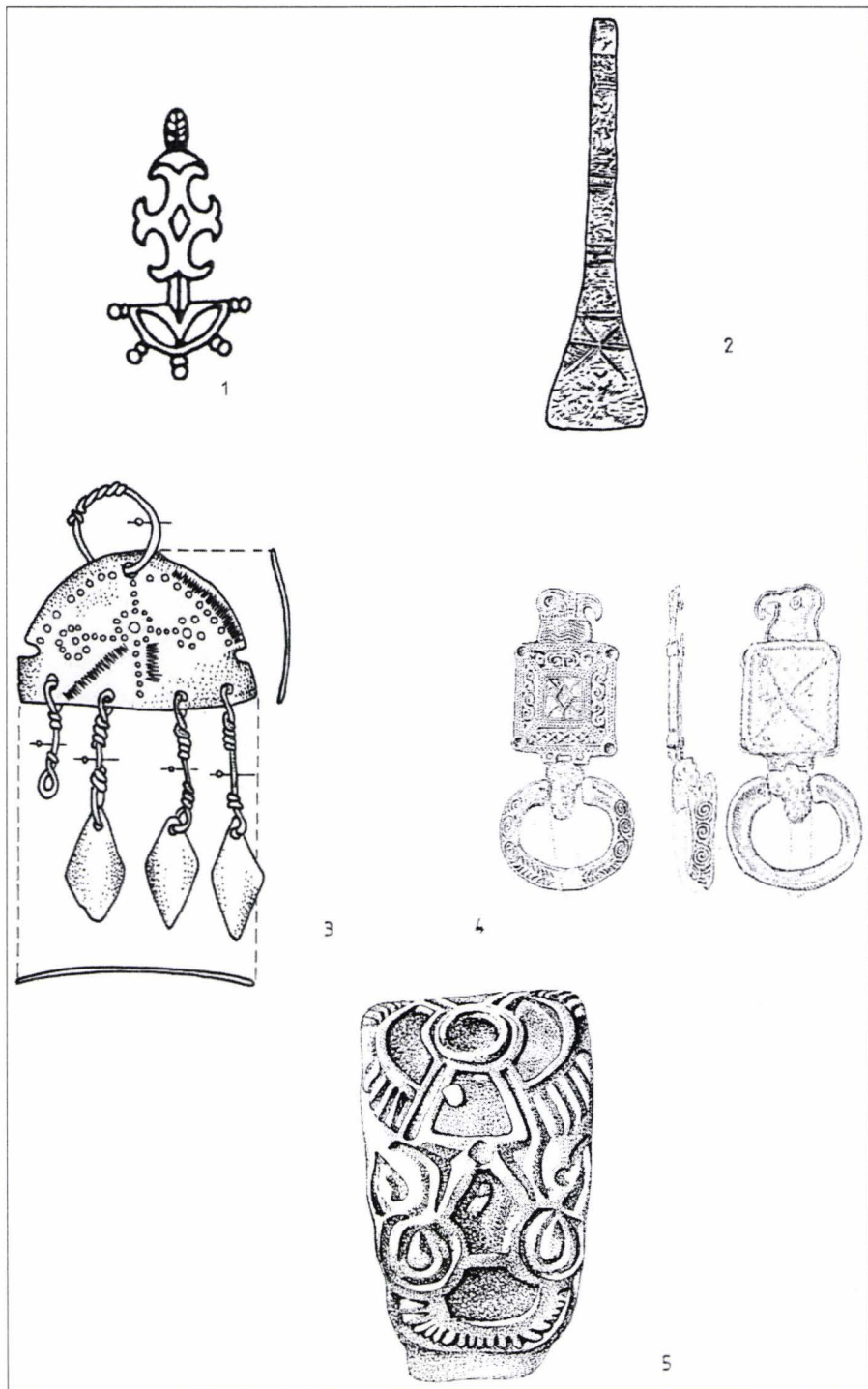

Fig. 26

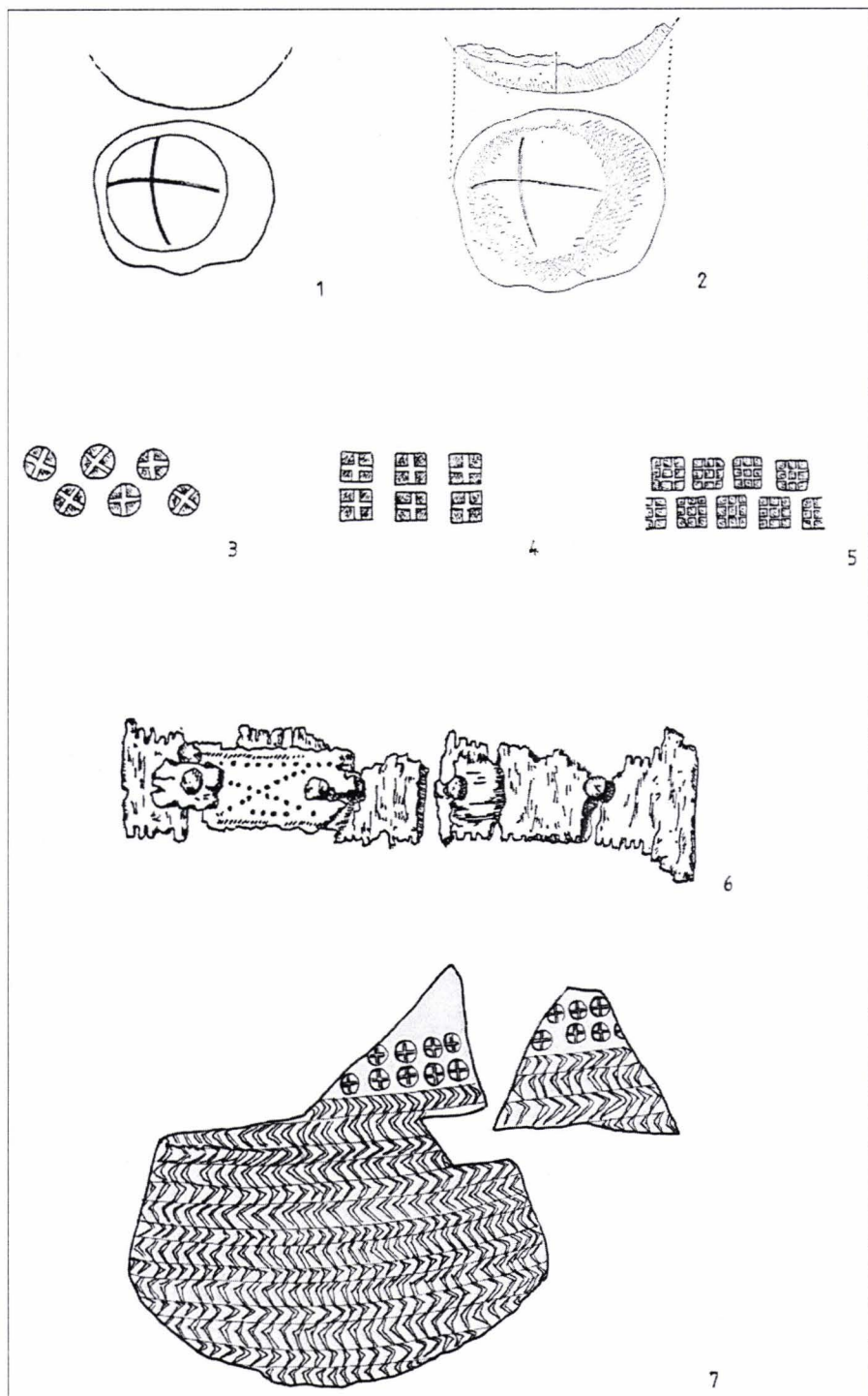
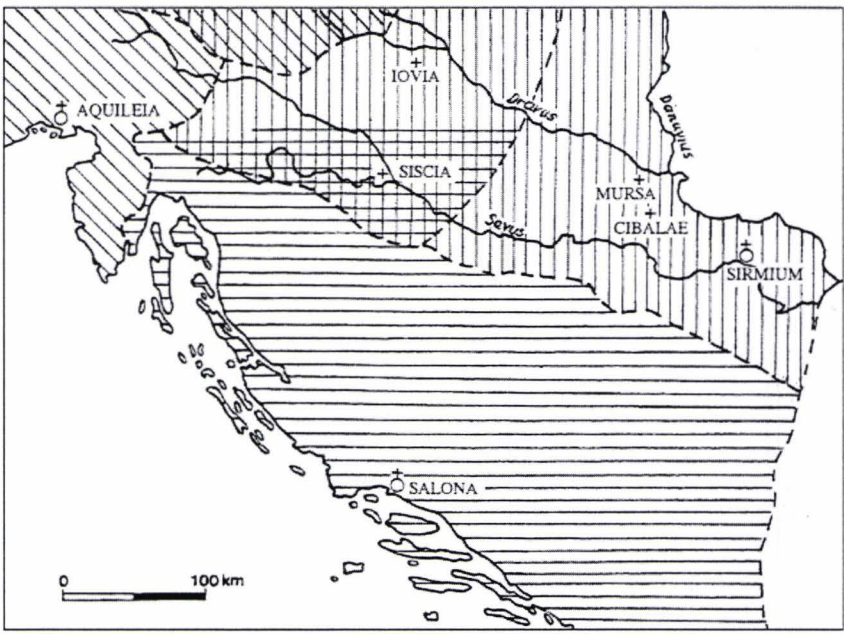

Fig. 26a

Map 3: Ecclesiastical jurisdictions of early Christian sees on the territory of northern Croatia (after Jarak 1994).

- ♁ Archbishoprics
- + bishoprics
- borders of provinces
- ||||| territory of the see of Sirmium at the end of the 4th and in the 5th centuries
- ==== territory of the see of Salona in the 6th century
- /// sphere of influence of the see of Aquileia

Fig. 27

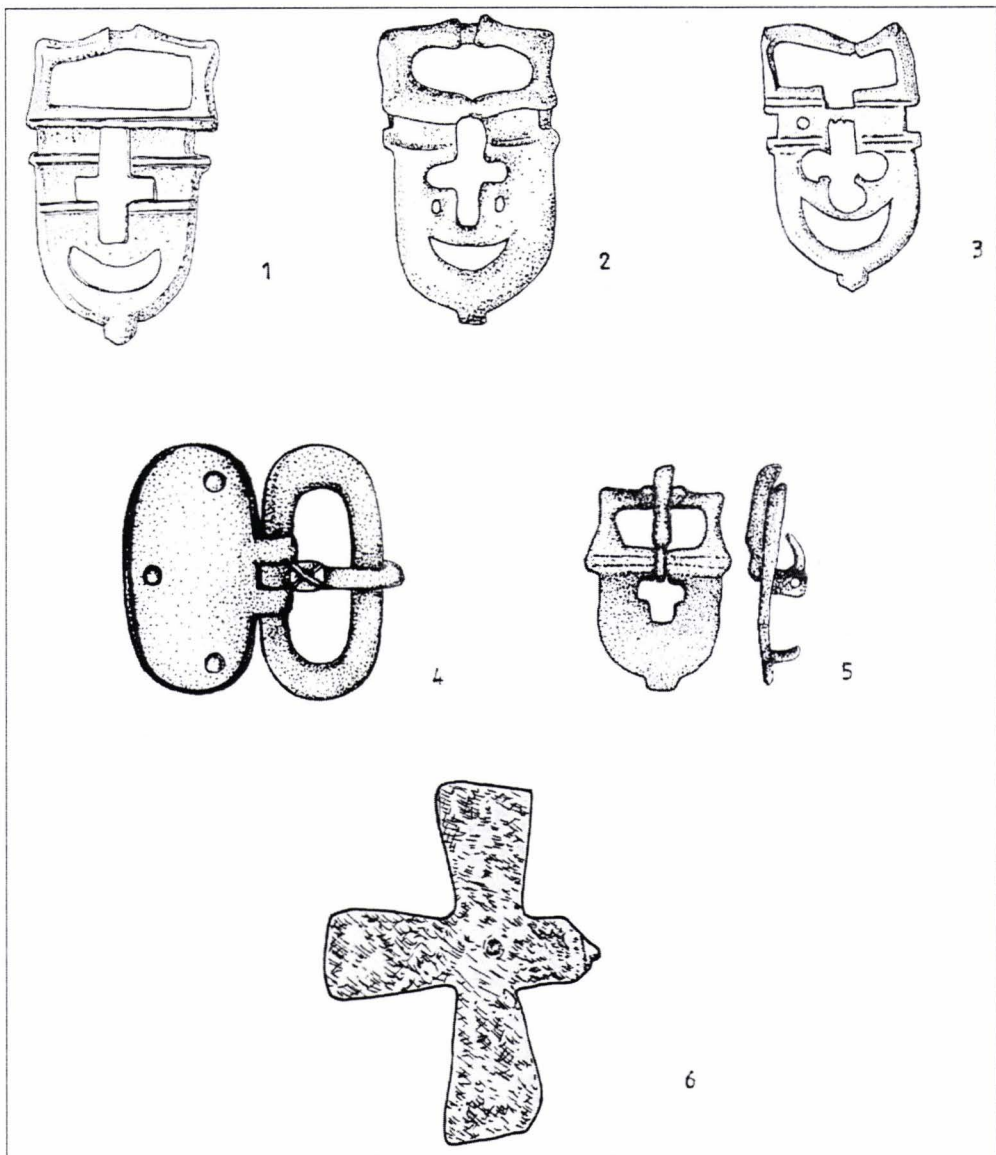

Fig. 28

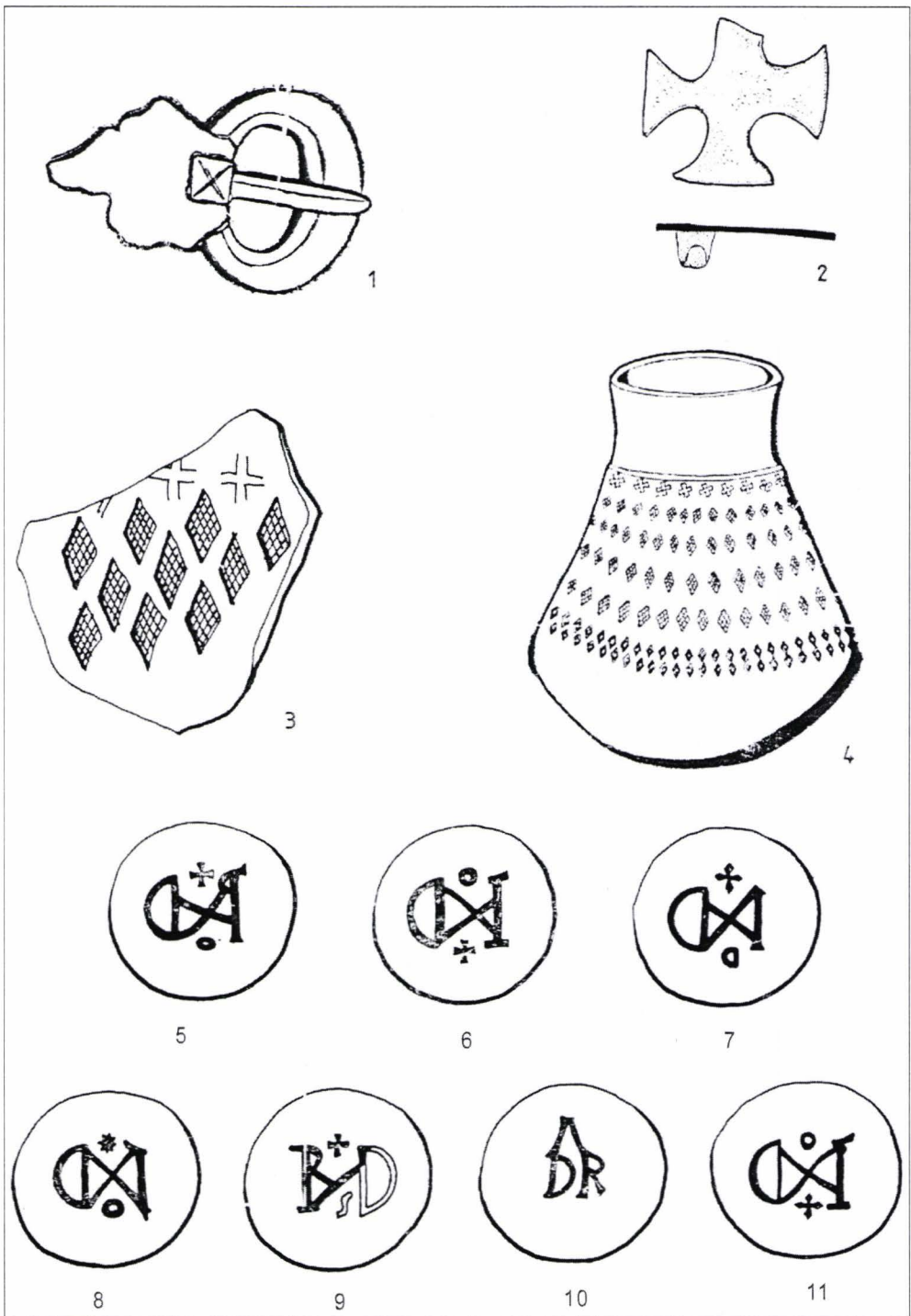
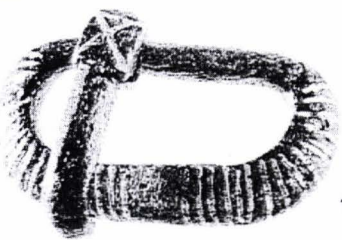
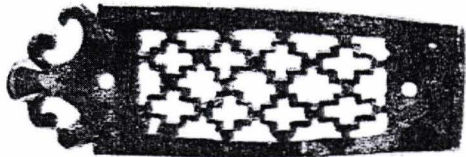

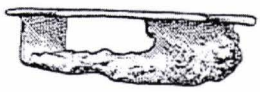
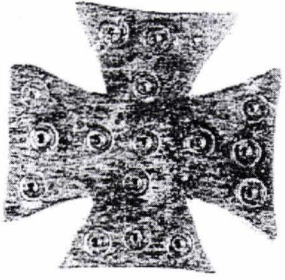
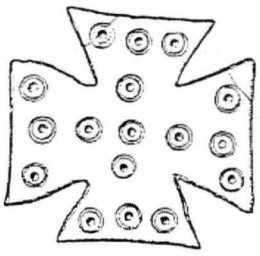
Fig. 29

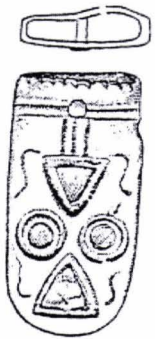
1

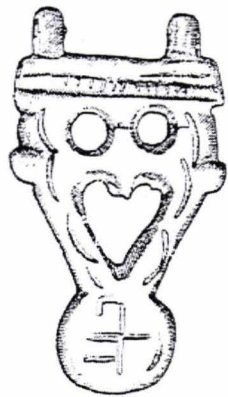
2

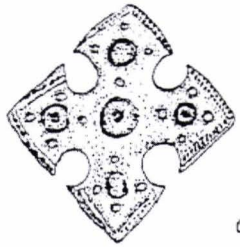
3

4

5

6

Fig. 30

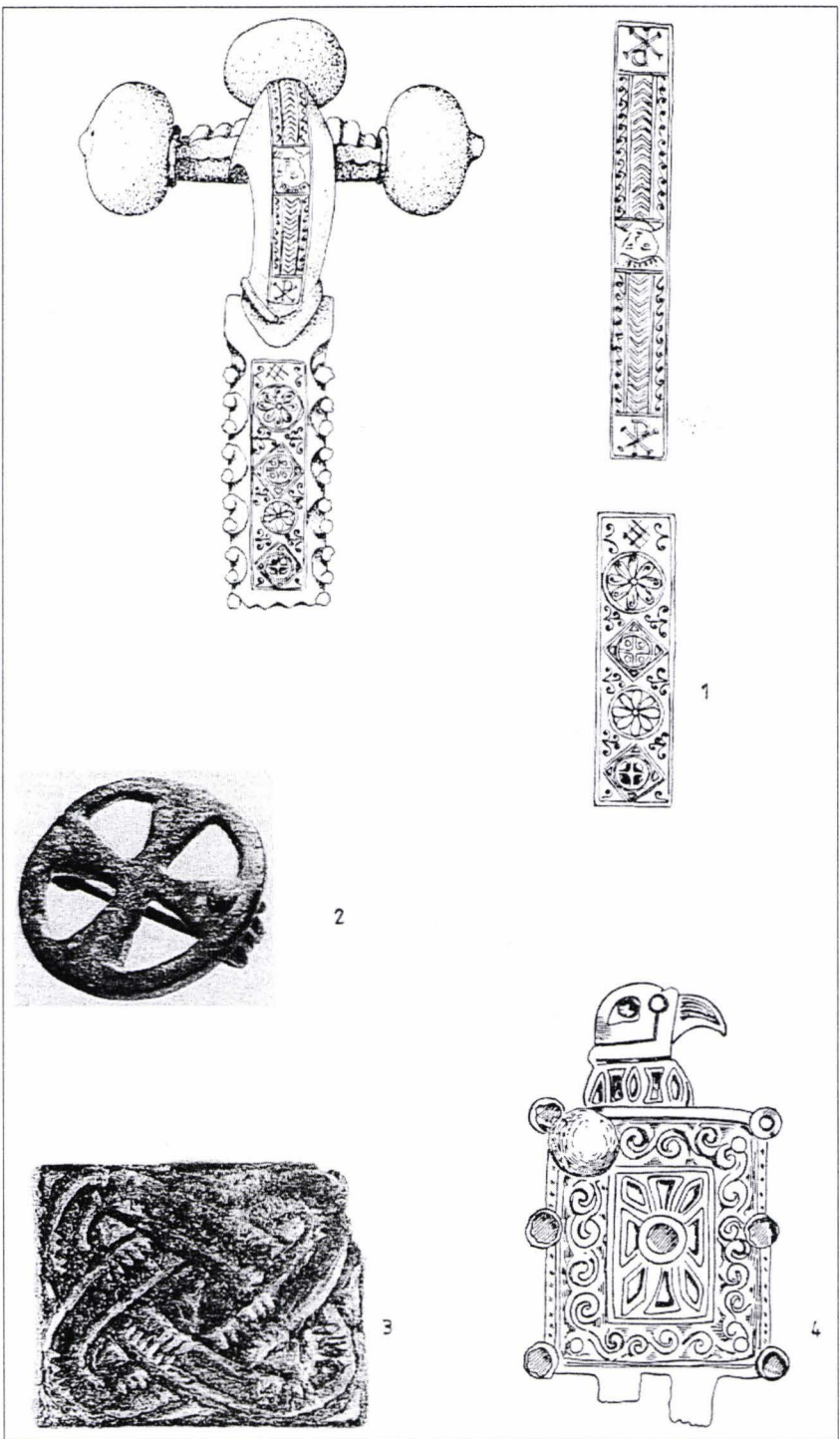

Fig. 31

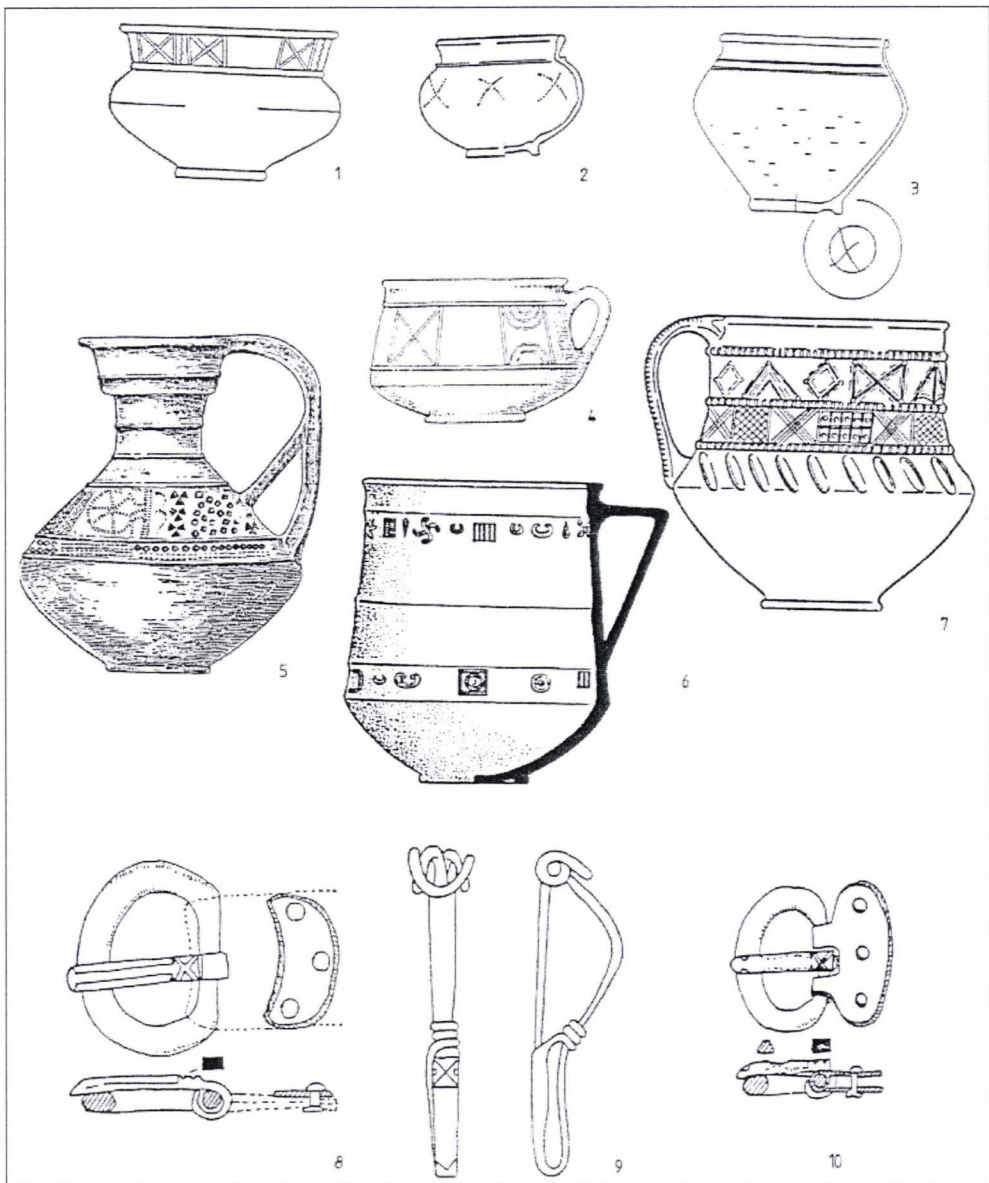
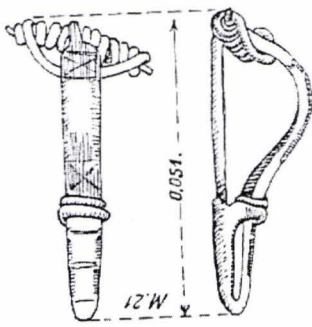
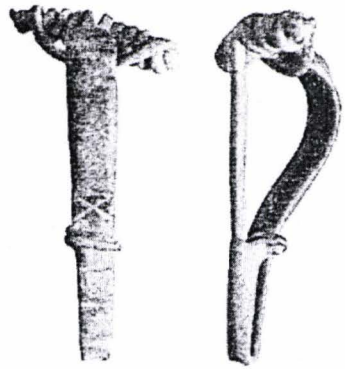

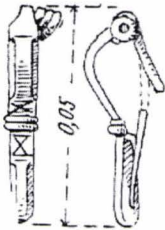
Fig. 32

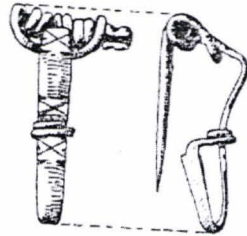
1

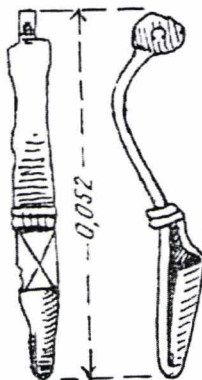
2

3

4

5

Fig. 33

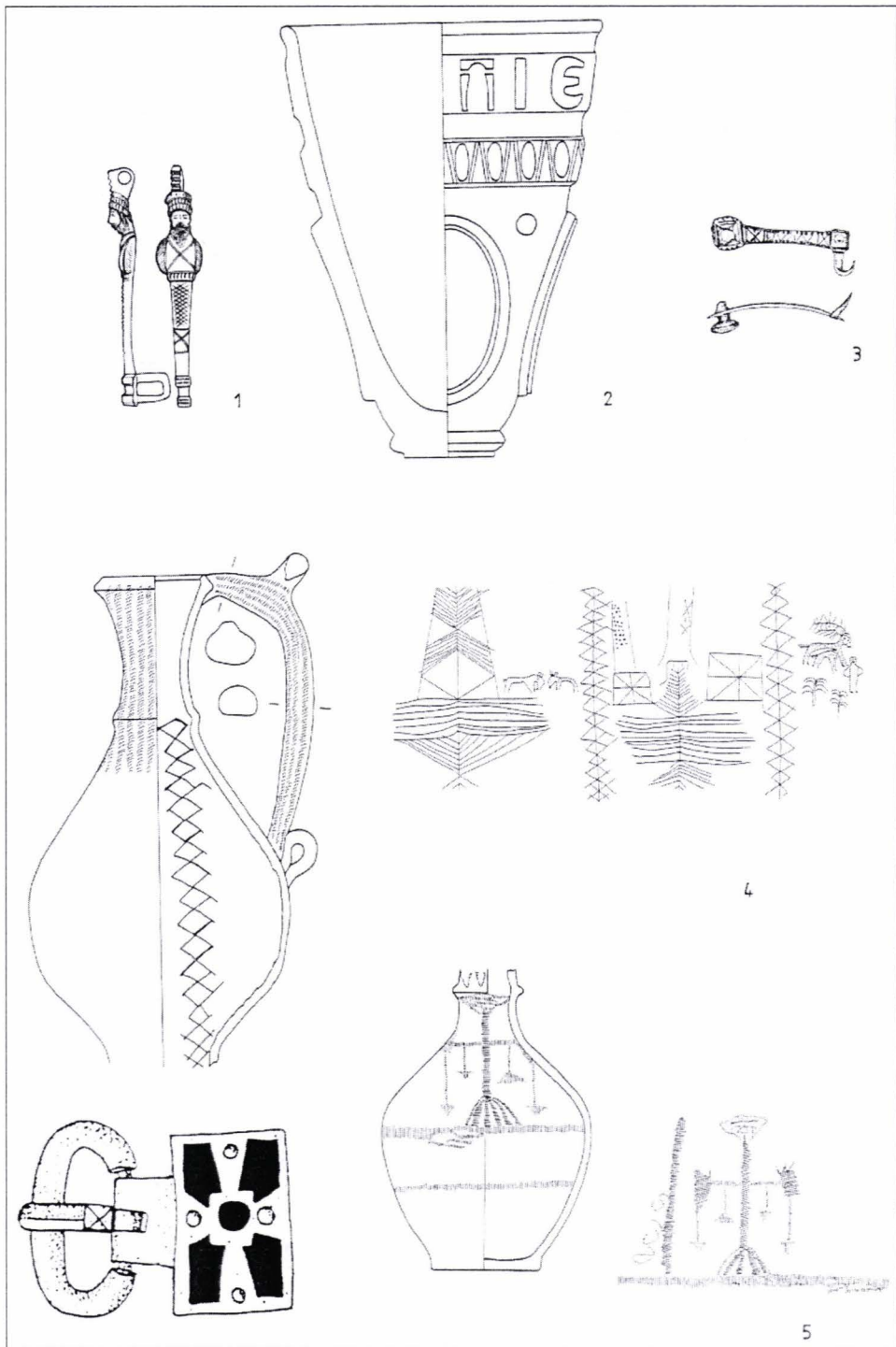
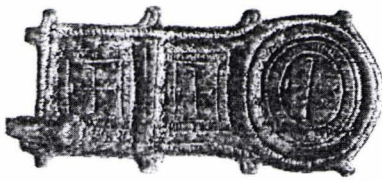
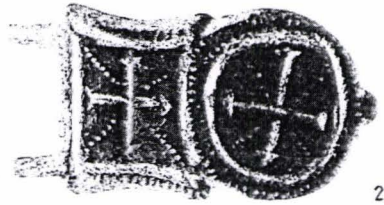

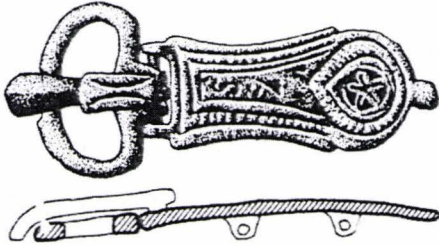
Fig. 34

1

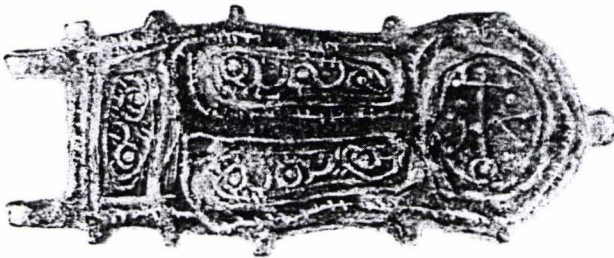
2

3

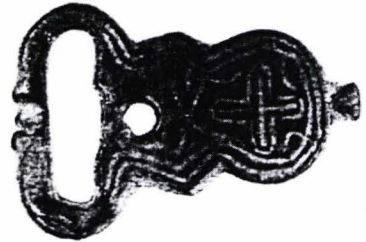
4

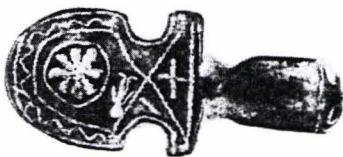
5

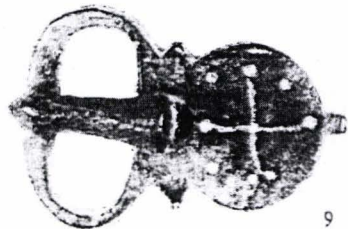
6

7

8

9

Fig. 35

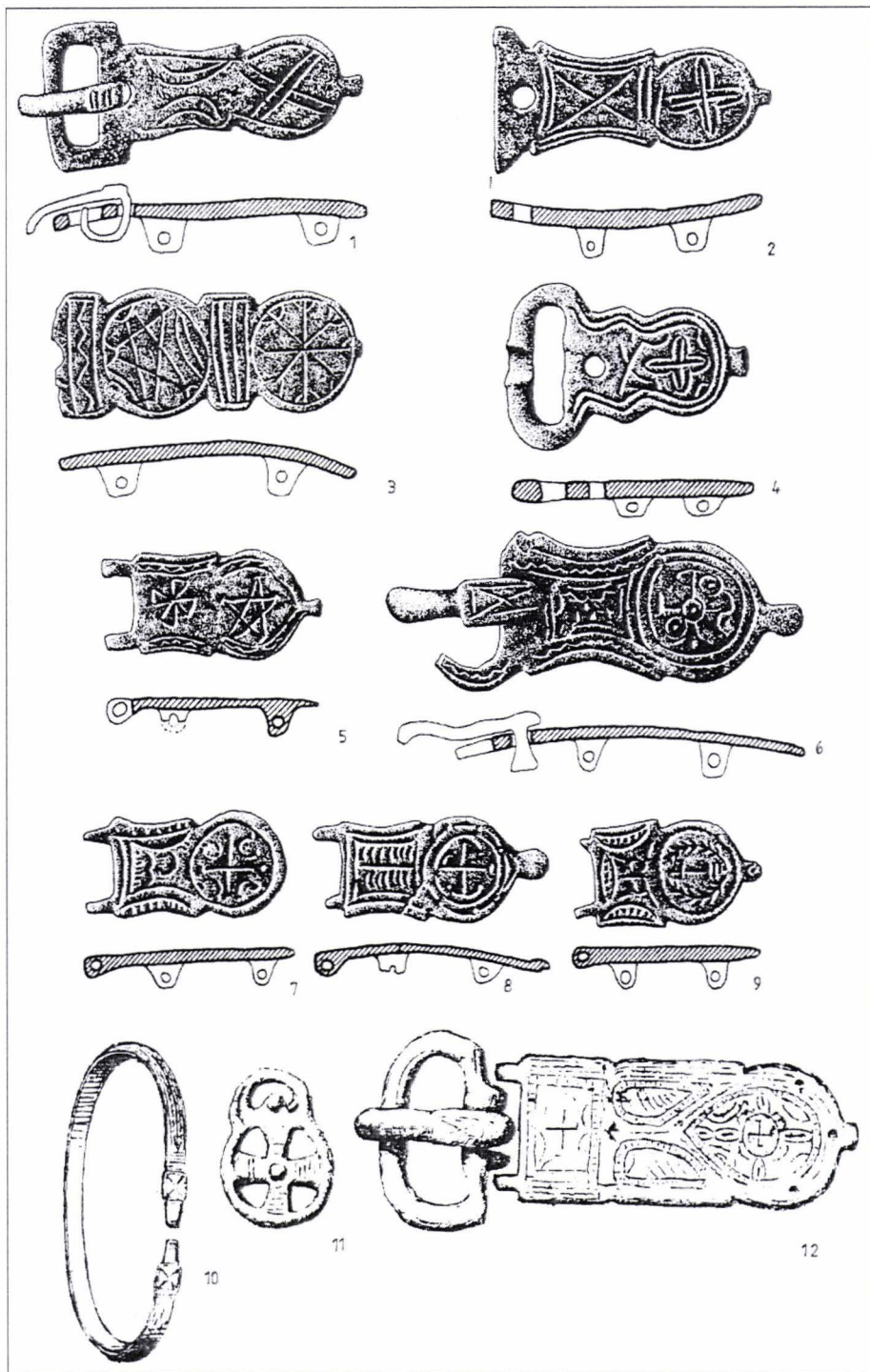

Fig. 36

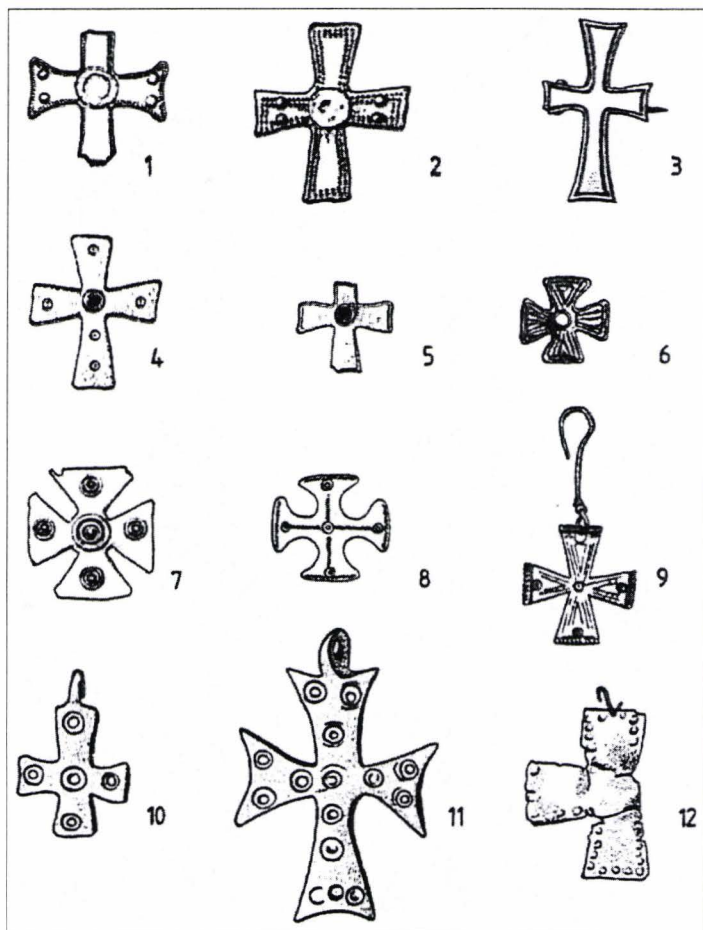

Fig. 37

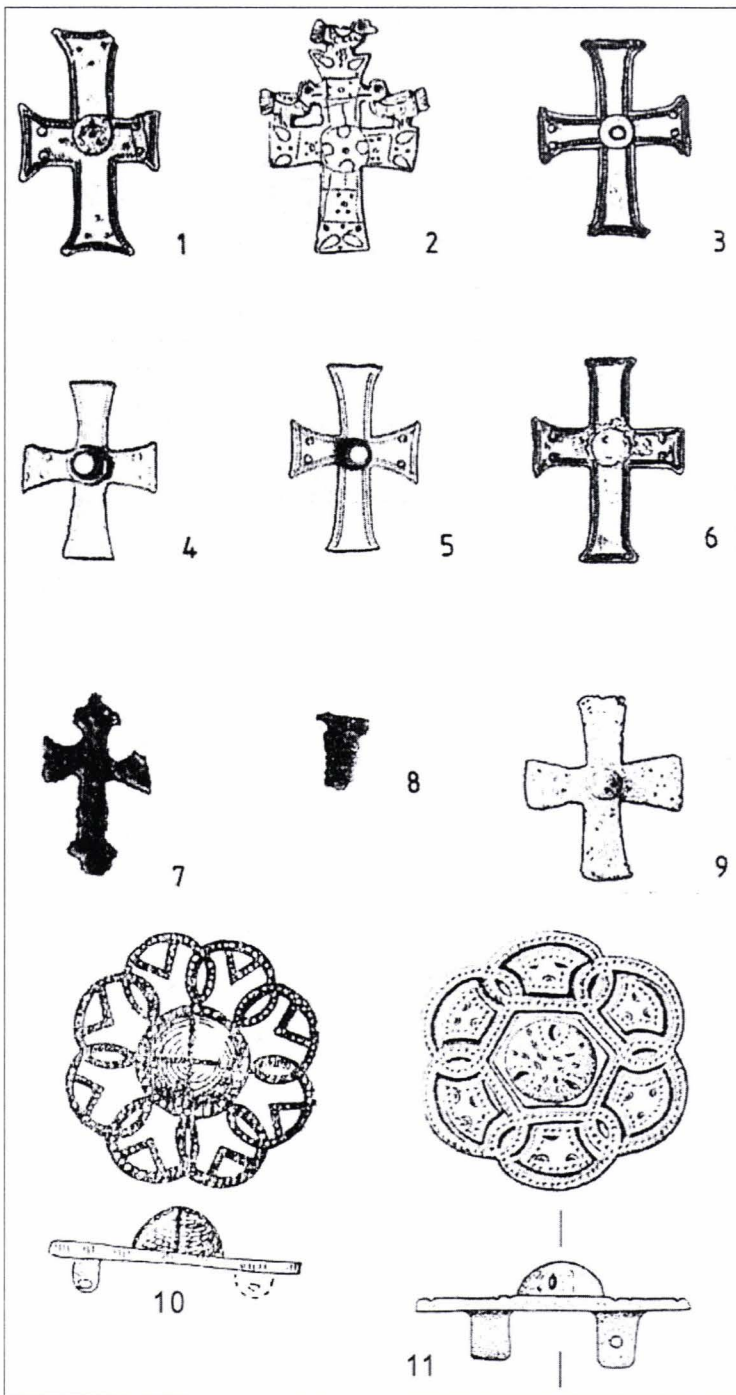

Fig. 38

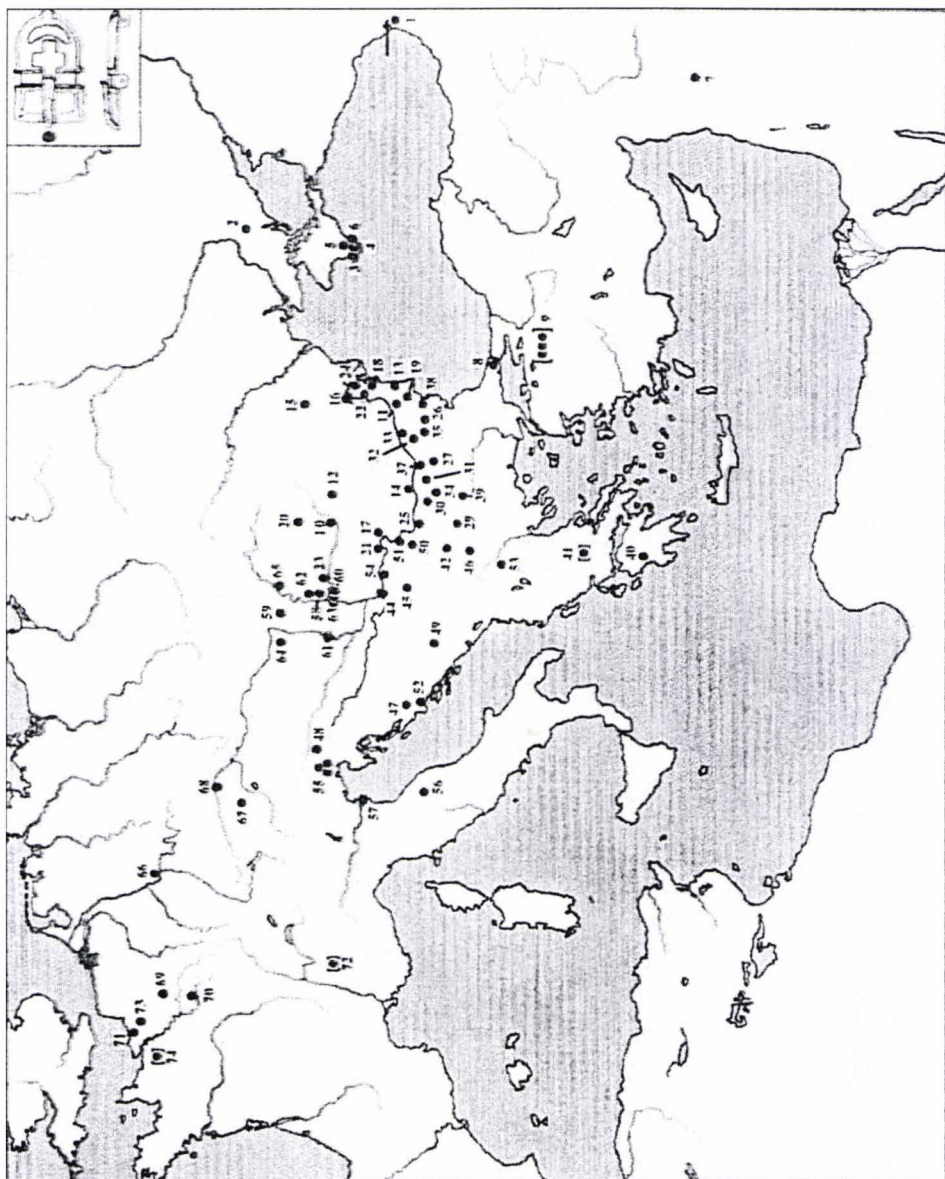

Fig. 39

ISBN 978-606-561-138-2